د انسانتوب په اړه
د اخلاقپوهنې پرنسیپونه

لیکوال: اندروس ورګا

د فوردهم پوهنتون د فلسفې استاد

ژباړونکی

محمد حسن کاکړ

پخوا د کابل پوهنتون د تاریخ استاد

۱۳۹۴ ل کال

بسم الله الرحمن الرحيم

ځانګړني:

د کتاب نوم: د انسانتوب په اړه د اخلاقپوهنې پرنسیپونه

لیکوال: اندروس ورګا

ژباړونکی: محمد حسن کاکړ

خپرندوی: کاکړ تاریخي علمي بنسټ

د خپرونو لړ: (۴)

کمپوز: احمد روئین کاکړ

چاپ شمیر: ۱۵۰۰

د چاپ ځای: سهر مطبعه

د چاپ کال: ۲۰۱۵/۱۳۹۴

دخپرندوی بنسټ یادښت

له لرغونیو زمانو څخه د (خیر) او (شر) دبېلتون او تفکیك پر کربښه بحث دڅلورو ارزښتونو پرمعیار اومحك راغځېدلی دی. داڅلور ارزښتونه : اخلاق، عاطفه، قانون او عقیده دي. اخلاق دټولنیزو قراردادونو هغه مجموعه ده، چې وګړي يې دټولنیز ژوند سمون لپاره په خپلو منځو کې ټاکي او التزام يې هم د ښه (انسانتوب) لپاره داثبات هڅه ده. اخلاقپوهنه په حقیقت کې دهمدغو ټولنیزو قراردادونوسرچینې اوځرنګوالی راپېژني.
زموږ پیاوړي استاد پوهاند دکتور محمد حسن کاکړ، داخلاقپوهنې په برخه کې د(اندروس ورګا) دعلمي اثر د ژباړې په بشپړولو سره یو بل دقدر وړ ګام پورته کړی دی، چې پرلاندینیو دلایلو يې مهمه هڅه ګڼلای شو: لومړی له دې کبله، چې موږ په خپله ژبه کې دټولنپوهنې، بشر پېژندنې او فلسفي اثارو خورا لږې ژباړې او لیکنې لرواو داکتاب به، له شکه پرته، هاغه تشه راډکه کړي، چې په دې برخه کې زموږ ټولنه دفکرو عمل پرمهال ورسره مخامخ ده. دوهمه ګټه يې دا ده، چې داکتاب به داسې یو ې جنګ وجهل ځپلې ټولنې ته مخاطب شي، چې داوږدمهاله جګړو پرمهال يې دفزیکي او مادي بنیادونو تر څنګ معنوي بنسټونه هم رنګ شوي او تارکونو، تېریو، پردي پالنې او جګړو يې ټولنیز اخلاق هم له تاداوه لړزولي دي.
ټولنې له مادي بنسټه پرته ژوندۍ پاتېدای شي، خو که خدای مه کړه اخلاقي تشه یا ګډوډي رامنځته شوه، هرګوره که ټولنه ژوندۍ پاتې شي؟
تر کړکېچ وروسته دټولنیزې بیا رغونې پرمهال موږ داسې علمي - اکاډمیکو بحثونو ته اړتیا لرو، چې ځوان نسل مو بېرته دیوې اخلاقي، منظمې، قانونمندې او انساني ټولنې په رامنځته کولو کې له هغو څخه زده کړه وکړای شي. ددې ژباړې دخپراوي بله ګټه به داوي، چې

زموږ دملي ژبې (پښتو) علمي او پوهنتوني زيرمه به پرې بډايه شي.
موږ چې دژبې د پراختيا او پرمختيا لپاره علمي اثارو ته ډېره اړتيا لرو، ددې کتاب په څېر ژباړې کړای شي په ځوانو ليکوالو کې هم دمطالعې او هم دنورو ژباړولپاره دهڅې تلوسه رامنځته کړي.
موږ باور لرو، چې استاد کاکړ دغو ټولو اړتياوو ته په پام ددې کتاب ژباړلو ته همت کړی دی او دادی خپل مينه وال او لوستونکي يې دخپلې يوې بلې لوړبيني پوروړي کړل.
کاکړ تاريخي بنسټ وعده کړې وه، چې د تاريخي او لرغونپوهنيزو اثارو ترڅنګ به د نوروټولنيزو پوهنو په برخه کې هم مهم علمي اثار خپروي،ښکاره ده، چې په دې برخه کې دنړۍ دستروا ومشهورو پوهانو او ليکوالو داثارو ژباړې خپل ځانګړی ځای لري. هغه هم چې د پوهاند دکتور حسن کاکړ په څېر د يوه لوی دانشمند په لاس راژباړل شوي وي.
بنسټ يوځل بيا له خپل درانه مشر او استاد څخه ددې ژباړې دپېرزوينې لپاره مننه کوي او لوستونکيو په ټېره بيا ځوانو محصلينو ته يې دلوستلو سپارښتنه کوي.

استاد ته دبشپړې روغتيا او اوږده عمر په هيله

په درنښت

کاکړ تاريخي بنسټ

د علمي بورډ سکرتريت

کابل، د ۱۳۹۴ لمريز کال دتلې ۲۴مه

د ۲۰۱۵ کال داکتوبر ۱۶ مه

لــــړلیک

سرلیک **مخ**

د ژباړونکي پیلامه ۱
سریزه ۵

لومړی څپرکی

د اخلاقپوهنې موضوع ۷
مثبت او معیاري علوم ۹

دویم څپرکی

ښه توب په عمومي ډول ۱۰
د "ښه توب" د اصطلاح دوه بیلې لارې ۱۱

دریيم څپرکی

اخلاقي ښه توب ۱۴

څلورم څپرکی

انساني عمل ۱۷

پنځم څپرکی

جبر او اختیار ۱۹
ازاده اراده ۱۹
جبر ۲۲

دانتخاب شته والي ازادي ۲۳
دازادي او مسئوليت اندازې ۲۸
هغه موثرات چې عقلي قوه متاثره کوي ۲۹
هغه عوامل چې اراده اغېزمنه کوي ۳۱

شپږم څپرکی

اخلاقيات جوړېږي يا کشف کېږي؟ ۳۴
داخلاقياتو د يوه اعتباري معيار لپاره زموږ د څېړنې لار ۳۶

اووم څپرکی

داخلاقياتو معيارونه ۳۷
جذباتي تيوري ۳۸
د طبيعت پالنې غلطي ۴۱
داخلاقي مفهوم تيوري ۴۲
اخلاقي مثبتيت ۴۴
داجتماعي قرارداد تيوري ګانې ۴۵
د پياوړي انسان اراده ۴۷
عام نظر ټولنيز فشار ۴۷
د خدای تعالی اراده ۴۸
د عالمي توب پرنسيپ ۵۱
خوند پالنه ۵۴
د ګټورتوب فلسفه ۵۷
د ځان پېژندنې تيوري ګانې ۶۵
دحال اخلاقپوهنه ۷۹

اتم څپرکی

داخلاقیاتو د نارم لنډیز ۸۲
انساني طبیعت ۸۶

نهم څپرکی

له نارم سره د انساني پر تله ۹۲
د دوه ګون محصل پرنسیپ ۹۷

لسم څپرکی

اخلاقي قانون ۱۰۰
د قانون مفهوم ۱۰۱
د مثبت پال ځواب ۱۰۱
د نهایي موخې ځواب ۱۰۲
په تاریخ کې د طبیعي قانون ایډیا ۱۰۴

یوولسم څپرکی

دانسان په طبیعت کې داخلاقي قانون موندل ۱۰۹
مثبت قانون ۱۱۱
د طبیعي قانون تغیر موندل یا تغیر نه موندل ۱۱۳
دطبیعي قانون پوهه ۱۱۴
د طبیعي قانون تحریمات ۱۱۷

دولسم څپرکی

حقوق.. ۱۱۹
بشري حقونه ۱۱۹
طبیعي حقونه، بشري حقونه ۱۲۳
زور حق نه دی.. ۱۲۴

دیارلسم څپرکی

اخلاقي قضاوت–وجدان.. ۱۲۷
د وجداني قضاوت سم توب ۱۳۰
د وجدان مقرري ۱۳۱
د وجدان د شک حل کول ۱۳۲
که موږ شک کوو.. ۱۳۳
د شک درجه.. ۱۳۴

څوارلسم څپرکی

د اخلاقیاتو عنادي معیار ۱۳۵

پنځلسم څپرکی

د وجدان ازادي.. ۱۳۸
پایلیک.. ۱۴۲

د ژباړونکي پیلامه

د اخلاقپوهنې په اړه به دا لـومړۍ ژباړه وي چې پـه پښـتو کـې راوځـي، عـام ذهنیت دادی: چې اخلاقپوهنـه د ښـه تـوب او بـدې موضـوع ده، دغـه وینـا سمه ده خو هغه د غومره لنډه ده، چې ښودلی نه شي ښه او بد څه تـه وایـي: چـې ښـه تـوب او بـدتوب مطلـق مفهومونـه دي، یـا نسـبي; چـې اصـول او پرنسیبونه یې څه دي؟ چې د انسان عمل په خپل ذات کې ښه یا بد دي یـا دا له عمل نه دباندې عوامل دي، چې د ښه او بد پرنسیپونه ټاکي; او چـې هغـه معیارونه کوم دي، چې د هغو له مخې دغه تشخیص وشي.

انسان چې د خپل طبیعت له مخې اجتماعي دی مجبور دی لـه نـورو سره پـه ګډه ژوند وکړي، او سره اړیکې او یو نظام ولـري، داسـې هـم دی مجبـور دی چې نورو ته هغه حقوق ومني چې د ځان لپـاره یـې غـواړي، دی چـې دعقـلي قوې او ارادې خاوند دی، او د دغو صفتونو په لرلو سره له نورو موجوداتو نـه توپیر لري د کومو پرنسپونو له مخې ژوند وکړي، چې ځان خـوښ او نیکمرغـه کړي، او په دغه ډول خپل طبیعت د بشپړتوب حد ته نور هم نزدې کـړي، دا ټول لازم کړي چې انسانان مجبور دي اخلاقي پرنسـیپونه ولـري، او د هغـو لـه مخې ژوند وکړي، او کنه ژوند به یې حیواني او بې ارزښته وي.

دغه اثر له دغو او دغسې نورو موضوع ګانو نـه بحـث کـوي او بحـث هـم پـه ساده ژبه کوي، که څه هم اخلاقپوهنه چې د فلسفې یوه څانګه ده له مجـردو

مفهومونو څخه غږېږي خو دغه اثر د دغسې مجردو مفهومونو د ښې پوهاوي لپاره د عملي ژوند مشخص مثالونه ورکوي، ليکونکي يې دغه مطلب په نظر کې نيولی او وايي; چې (دغه اثر يوازې د پوهنتون محصلانو لپاره نه دی، د هرهغه چا لپاره دی چې غواړي د اخلاقي پرېکړو په اړه چې دی مجبور دی هره ورځ يې بايد وکړي. ... مقصد يې دادی چې د لويو اخلاقپوهانو نظريې په منظم ډول په دغسې ژبه وړاندې کړي، چې زموږ دعصر تعليم کړي اشخاص پرې پوه شي چې ليکونکی يې اندروس ورګا (Andrew C. Varga) لرغوني مهال نه تر معاصر مهال پورې د اخلاقپوهنې په اړه د پوهانو نظرونه هم په لنډ ډول بيان کړي او هم يې په انتقادي توګه ارزولي دي او په دغه ډول دغه اثر يې نور هم ارزښتناک کړی دی، د فوردهم پوهنتون (Fordham University) د فلسفې استاد او د فلسفې منابعو د پروګرام چلوونکی هم دی.

دغه اودغسې نورو اثرونو ته اوس خاصه اړتيا شته، افغانان د نورو خلکو په شمول د تحول په حال کې دي، دغسې تحول چې کلتورونه د نړۍ په سويه متاثر کوي، عوامل يې د لويو او کوچنيو عامه رسنيو هغه تخنيکي وسيلې دي چې اثر يې په ټوله نړۍ حس کېږي، غټ مثالونه يې تلويزيون، کمپيوټر، انټرنيټ، فيسبوک، يوټيوب، ټويټر او دغسې نورې وسيلې دي، چې يو پيغام د نړۍ هر ګوټ ته د سترګو په رپ کې رسوي او يو عالم ډول، ډول مالومات هم ورکوي.

دا دغسې اثرناک پراخ تحول دی، چې زموږ لويه نړۍ يې وړه کړې او ولسونه يې سره دغومره نزدې کړي دی، چې ځينې اوس دغه پراخه نړۍ کلی بولي.

دغه تحول د تېرې پېړۍ د لومړيو لسيزو له پېښو نه پوره توپير لري د تېرې پېړۍ دغه لسيزه د سياسي انقلابونو جهاني جنګ، د کمونستي او فاشستي زورواکو نظامونو دوره وه، په داسې حال کې چې د دغې پېړۍ د پيل کلونه د دموکراتيک نظامونو، د اقليتونو او ښځو د حقوقو او ازادي دوره ده، چې په دغې پېړۍ کې د نړۍ ټول وګړي له قانوني حقوقو څخه بهره من شوي دي،

دغه انکشاف چې د پرمختګ نښه ده، يوه پروسه ده چې د وخت پـه تېرېـدلو سره به نوره هم پياوړې شي، او نور حيرانوونکی انکشافونه به هم لـه ځان سره ولري خو په برابر کې يې د خلکو غبرګونونه سره ډېر توپير لري په داسې حال کې چې د لويـديځ پـه مخکـې تللـو هېوادونـو کـې ولسـونه پـه عمـومي ډول د جنګ، انسان وژنې، او حتی قانوني اعدام مخالف شوي دي، د ختيځـې نـړۍ په پرمخ تلونکو او پـه خـاص ډول پـه اسلامي هېوادونـو کـې پـه عمـومي ډول عقيده پالان عنعنه پالان، او ساتنپالان دغومره جزمـې او بـې رحمـه شـوي دي چې په خپلو کې هم ترور او وژل کوي.

البته دغه ډول وژنو په افغانستان باندې د شوروي اتحاد او بيـا د امريکـې لـه يرغلونو او داسې هم په عراق بانـدې د امريکـې لـه يرغـل نـه وروسـته شـدت موندلی، خو دا د ټولو دينونو او حقوقي منشورونو پر خلاف عمل دی چـې يـو څوک دې د قانوني نظام له فيصلې او حکم نه پرته بل انسـان ووژني، دا خـو لا پر ځای پرېږده چـې يـو څـوک دې هـم خپـل ځـان ووژني او هـم نـور معصـوم انسانان او مسلمانان د ښځو او ماشومانو په ګډونووژني په داسې حال کې چې د قرآن مجيد د النساء پـه سـورت د درې نـويم آيـت ارشـاد دی چـې "کـه يـو څوک يو مومن په قصدي توګه وژني تلپـاتې ځـای يـې دوزخ دی، او د خـدای تعالی غضب به پرې باندې او لوی عذاب به ورته تيار وي".

د دغـو عملونـو پـه اړه ډول، ډول نظرونـه وړانـدې کېـږي او لـه ټولـو نـه دا مالومېږي چې د هغو عاملان د عقل، وجدان او اخلاق په بحران کې لتاړ دی، او مصلحانو ته سخته اړتيا ده، چې ورته ښودنه وکړي، او قانع يې کړي چـې دا د انسان د کرامت پر ضد عمل دی او سالم انسان په هـر حـال کـې د اخلاقـي پرنسيپونو پر بنسټ عمل کوي او يو انسان چې د سالم وجدان، سـالم عقـل او سالم فکر خاوند وي دغسې عمل نه کوي ، پروفيسور ورګا وايـي; چـې وجـدان د يوه عمل په سم توب او ناسم توب باندې زمـوږ د عقـلي قـوې قضـاوت دی، البته وجدان تل په يوه حال نه پاتې کېږي او په وده کولو سره تغير کـوي، خـو "د وده کولو مانا زموږ د ټولو اخلاقي پرنسـيپونو ازمېيـل دي، د هغـو تعـديلول

چې ناسم دي، او دهغو منل چې سم دي، نـه د نـورو مقامـاتو لـه مخـې بلکـه زموږ د خپلې عقلي پوهې د درک له مخې".

موږ چې هـر چيرې او پـه هـر حـال کـې اوسـو وجـدان راسره وي اوس چـې د همدغه جهاني تحول په اثر افغانان هم اغېـزمن کېـږي، او کلتـوري ارزښـتونه يې له تغير سره مـخ کېـږي دوی دغسـې اثـارو تـه چـې د وجـدان او عقـلي او اخلاقي قضاوت په اړه وي سخت ضرورت لري نو د پروفيسـور ورگـا دغـه اثـر په دغې چټک بدلېدونکې نړۍ کې دعقـلي او اخلاقـي يـا ښـه انسـاني ژونـد د کولو په لار کې لارښود کېدلی شي.

(پای)

م.ح.کاکړ

دسمتبر ۲۰۱۴

د انسانتوب په اړه د اخلاقپوهنې پرنسيپونه

اندروس ورګا

سريزه

ځنګه چې د اخلاقپوهنې په اړه هرکال ډېر کتابونه راوځي، د دغه اثر د ضرورت په هکله بايد يو څه وويل شي.

ما چې د اخلاقپوهنې د ښوونې په هکله ډېر داسې کتابونه لوستلي دي، زده کوونکو ته د درس په ورکولو کې له يوې ستونزې سره مخ شوی يم، چې هغه د دغسې يوه دقيق کتاب وړاندې کول دي، چې د اخلاقي موضوع ګانو اساسات پکې په منظم او منسجم ډول بيان شوي وي، د درسي کتابونو زياتره د ډول، ډول اخلاقي سيستمونو يوه سروې بيانوي، او زده کوونکي پرېږدي چې خپلو اخلاقي تيوري ګانو ته په خپله انکشاف ورکړي، او د اعتبار وړ يې وګرځوي، دغه طرز په معمولي ډول د ستاينې وړ مقصد لپاره په نظر کې نيول کېږي، چې د عقيدې د تلقين د محصل په عقلاني ازادي باندې د بې لزومه فشار مخنيوی وشي، خو زما په تجربې سره د يوه ښه جوړ شوي اخلاقي سيستم رغول، که پوره ناممکن نه وي، ډېر ستونزناک وي، هغه هم د يوه مبتدي لپاره نو په دغه اثر کې کوښښ شوی، چې ستړې اخلاقي مسئلې په ښه چوکاټ او په متوافق ډول وړاندې شي، په عين حال کې چې زده کوونکي آزاد وي، چې د مخالفو اوموافقو دليلونو په نظر کې نيولو سره ځينې اصلونه ومني يا رد کړي.

سره له دې هم دغه اثر په دغه نيت نه دی تهيه شوی چې د نسبي ثنويت يا کاواکه ايډيا پر مخ بوځي چې وايي فرق نه کوي، موږ په خپل چلند کې د کوم اخلاقي پرنسيپ رعايت کوو، يوازې دغومره چې موږ متوافق اوسو، دلته استدلال شوی، چې د ښه او بد ترمنځ توپير موجود دی، چې ټول پرنسيپونه سم نه دي، او چې دا ډېر فرق کوي، چې موږ په خپلو شخصي او عامه چارو کې دکوم ډول اخلاقي سيستم رعايت کوو، دلته د افاقي اخلاقياتو د شته توب په اړه هم يو ټاکلی دريځ غوره شوی، داسې هم د يوه معقول اخلاقي سيستم په غوره کولو کې

د طبيعـي قـانون ميتـود غـوره شـوى دى، د دغـه اثـر اصـلي مقصـد دادى; چـې وښودله شي، چې اخلاقيات د انسان په طبيعت ډډه کوي، خو د انسان د طبيعت اوړده مطالعه د انسان فلسفې دسپلين ته پرېښوول شوې ده.
دغه اثر يوازې د پوهنتون د محصلانو لپـاره نـه دى، د هرهغـه چـا لپـاره دى چـې غواړي د اخلاقي پرېکړو چې دى مجبور دى، هره ورځ يې بايد وکړي.
دغه اثر د کوم ابتکاري سيستم د وړاندې کولو ادعـا نـه لـري مقصـد يـې دا دى; چې د سترو اخلاقپوهانو نظر يې په منظم ډول په دغسې ژبه وړانـدې کـړي، چـې زموږ د عصر تعليم کړي اشخاص پرې پوه شي.
که په دغه کتاب کې کوم نوى شى وي، هغه د بيان طرز دى، نظر دې تـه چـې د محتوياتو په اړه وي، دغه اثر د طبيعي قانون د ډېرو اخلاقيـاتو لـه نظرونـو څخـه متاثر دى، او دغه تاثر ځينې وخت زياتره د توحيدي علم په شکل وي، چـې هغـه د ډېرو لوستلو او مطالعاتو نتيجه ده نظر دې ته چـې هغـه يـوه يـا بـل مؤلـف تـه منسوبه وي.

لومړی څپرکی
د اخلاقپوهنې موضوع

انسان پوهانو، او تاریخپوهانو ډېر مالومات ټول کړي، چې ښيي د ښه او شر موضوع هغومره پخوانۍ ده، لکه انساني نژاد چې دی، د سلوک مفصلې مقررې چې د ښه عمل سپارښتنه کوي او بدعمل منع کوي، په لرغونو مهالونو کې موجودې وې، په ډېرو لومړنیو کلتورونو کې مذهبي او مدني موضوع ګانې هغسې په څرګنده ډول سره بېلې نه وې، لکه زموږ په وخت کې چې دي دولت کوښښ کاوه، خپل رعیت هم له مذهبي او هم له مدني اړخ نه ښه وروزي، چې ښه شخصیتونه ووسي، هغه وخت دغه دواړه سره یو وو، ښه شخص په دې مانا و، چې د خدای تعالی یا خدایګوټو د قانونو رعایت وکړي، د بېلګې په ډول یو ښه یهود هغه و، چې د یهوه (Yahweh) قانونو اطاعت وکړي.

لرغونو متفکرانو او قانون جوړوونکو په غالب احتمال د ښه ماهیت انعکاس کاوه، داسې هم په هغو عواملو په خاص ډول چې د انسان لپاره ښه څه دي، اخلاقپوهنه په دغه ډول له عصري فلسفې یا حتی له لرغوني څخه نه پیل کېږي. خو دغه اصطلاح Ethics (ایتکس) له هغو مطالعو څخه پیدا شوې،

چې يونانيانو ورته انکشاف ورکړی دی، د ايتکس د اصطلاح ريښه ايتوز (Etose) يوناني کلمه ده، چې مانا يې دود دی لومړنيو يوناني فيلسوفانو درک کړه، چې ځينې دودونه له نورو نه ډېر پائېدونکي او نه تغير ليدونکي دي، او دوی ځانونه مکلف وګڼل چې د تغير منونکو د دودونو (د کاليو اغوستلو، فېشن کولو او د قومي ډلو له خوا دبېلو خوراکي ځېزونو برابرول او داسې نور) او د پائېدونکو دودونو (لکه په وعده وفا کول، رښتيا ويل، د نورو د ملکيتونو او ژوند رعايت کول، او داسې نور) ترمنځ توپير مطالعه کړي، دوی د سلوک د با ثبات طريقو مطالعه اتيکا (Ethica) ونوموله چې د انګريزي اصطلاح ايتکس (Ethics) له هغې نه راوتلی دی.

اخلاقپوهنه هغه علتونه څېړي چې ولې ځينې عملونه په عمومي ډول ښه يا بد، مجاز يا ممنوع دی، داسې ښکاري چې هغه غواړي دغې پوښتنې ته ځواب ووايي چې د عمل په ماهيت کې داسې څيز شته، چې سم توب يا ناسم توب ټاکي، يا چې د هغه پر خلاف د رښتين توب يا نارښتين توب مفهوم په عمل کې له باندې څخه ټاکل کېږي.

د لرغوني روم فيلسوفانو چې په عمومي ډول د لرغوني يونان د فيلسوفانو په لار تلل د ايتکس يوناني کلمه په لاتين واړوله، د ايتوز (Ethos) لپاره لاتيني کلمه مورز (Mores) نوميږي بيا نو ايتکس په لاتيني ژبه کې فيلاسوفيه موراليس (Philosophias Moralist) شوه او د انګريزي موراليتي (Morality) يا اخلاقياتو له هغې څخه راووت. ايتکس يا اخلاقپوهنه به د انساني کړو د رښتين توب يا غلط توب مطالعه وګڼله شي.

مثبت او معیاري علوم

ددې لپاره چې د اخلاقو د مطالعې ماهیت څرګند شي، موږ باید پوه شو، چې هغه د اخلاقپوهنې په کوم ډول پورې اړه لري، د عمومي او منلې شوې عنعنې له مخې علوم یا مثبت (Positive) یا معیاري یا نې نورماټیو (Normative) دی.

مثبت یا بیانیز ساینسونه د څیزونو، یا پېښو بیان کوي، خو په خپلو موضوع ګانو باندې قضاوت نه کوي، هغه د ښه یا بد له موضوع ګانو سره سر او کار نه لري. فزیک، کیمیا، بیالوجي د مثبت ساینس بېلګې دي، نورماتیو ساینسونه له بلې خوا له قانونو، نورمونو، یا معیارونو څخه بحث کوي، چې په هغو سره د هغو د څېړنو په موضوع ګانو قضاوت کېږي، نورماتیو ساینسونه د قضاوت یا حل لپاره قانونونه باسي او دستور ورکوي، بدیعیات یا ښکلا پېژندنه د بېلګې په ډول له هغو نورمونو څخه بحث کوي، چې د هغو له مخې موږ د درک په څیزونو قضاوت کوو، چې هغه ښکلی دی یا کرغېړن.

منطق دغه معیارونه ټاکي چې د هغو له مخې موږ قضاوت کوو، چې کوم ډول استدلال سم دی یا نه دی، اخلاقپوهنه په نورماتیو یا معیاري ساینس پورې اړه لري، په دې چې هغه معیارونه ازمیي، او د اعتبار ګرځوي چې په هغو سره موږ قضاوت کوو، چې زموږ عملونه سم دي، یا ناسم.

نورماتیو ساینسونه نه یوازې د نورمونو او قانونو له عملي تطبیق سره سر او کار لري، له هغې اساسي مسئلې سره هم سر او کار لري، چې ایا دغه نورمونه سم دي، او هغه به څنګه تطبیق شي.

د اوس مهال په لیکنو کې د اخلاقي نورمونو د اعتبار مطالعه په میتا ایتکس (Meta-ethics) یادېږي.

دوهم څپرکی

ښه توب په عمومي ډول

ددې لپاره چې پوه شو، چې په انساني علومو کې ښه یا بد څه مانا لري، ګټور به وي چې د ښه کلمه وڅېړو.
تر هرڅه د مخه موږ باید په عمومي ډول وکسو چې اصطلاح ګانې او کلمې څه ځیز تمثیلوي، هغه سمبولونه دي او د یوه ځیز تمثیل کوي، چې هغه واقعیت یا حقیقت دی د انسان دماغ زموږ د نړۍ په شا وخوا ګرځي، دغه حقیقت کشفوي، او په ډېرو ځیزونو پوهېږي، څنګه چې موږ له یوه او بل سره پوهاوی کوو، موږ د هغو ځیزونو لپاره چې پرې پوهېږو کلمي یا اصطلاح ګانې راوړو د یوه ماشوم یا رسیدلي کس کلمې د هغه د دغه واقعیت د پوهې په ودې سره وده کوي.
زموږ د شاوخوا ځینې ځیزونه په اسانۍ درک کېدلی شي، لکه کور، منه او خښته موږ دغه کلمې په اسانۍ پېژندلی او بیانولی شو، خو ځینې داسې واقعیتونه هم شته چې په اسانۍ تعریف او بیان کېدلی نه شي، لکه هغه چې د بېلګې په ډول د "وفا پال"، "عادل""ښکلا" او "ښه" لپاره راوړل کېږي سره له دې هم موږ دغه کلمې ډېرې یادوو، او د هغو په کارولو سره یوه مانا په غوځ ډول په نظر کې لرو، د دغو کلمو شاته څه واقعیت پروت دی؟ ایا موږ ټول

عين مانا په نظر کې لرو، يا له هغو نه مو مطلب د واقعيت بېل شکلونه دي؟ داسې ښکاري چې له دغه واقعيت سره سره چې دغه کلمې په اسانۍ تعريف کولی نه شو ځينې ګډ عناصر شته دي، چې دغه اصطلاح ګانې د هر چا له خوا ورته راجع کېږي.
موږ په دغو کلمو سره يو څه مانا په نظر کې لرو، او يو دقيق تحليل د دغو کلمو شاته واقعيت ښکار کولی شي، "ښه" ممکن زموږ د خبرو يوه ډېره عامه کلمه وي، او څنګه چې د انسان د کړو ښه توب او بدتوب د دغه اثر موضوع ده، موږ اړ يو ددې لپاره چې د هغه په مانا پوه شو، د دغې کلمې تحليل وکړو، د دغې څېړلې پروسې په بهير کې به ګټور وي چې د "ښه" ډېره عامه مانا ومومو، او وروسته وڅېړو چې د دغو انساني کړو په تړاو له ښه څخه مطلب څه دی.
د "ښه" د اصطلاح کارولو دوه بېلې لارې:
١- موږ د "ښه" له صفت څخه د دوه څيزونو په تړاو کار اخلو موږ وايو، چې يو ګاډی ښه دی; له ښې هوا، ښو خوړو او داسې نورو څخه غږېږو يو بزګر به ووايي; چې باران ښه دی، خو هغوی چې غواړي د مېلې لپاره ووځي، وبه وايي; چې باران بد دی، که ته غواړې چې د سکې کولو لپاره لاړشي، ته به د ډېرې واورې اورېدل ښه وګڼې، خو هغوی چې اړ دي په واوره کې موټر وچلوي، ورته به بد ووايي.
نو داسې ښکاري چې موږ د ښه کلمه په نسبي ډول يادوو، موږ له يوه عمل يوه څيز او يوې پېښې څخه د کوم طبيعي يا په خپله اراده غوره شوي مقصد لپاره کار اخلو، او دا چې له موږ سره خپلې موخې ته په رسېدلو کې مرسته کوي، ښه يا بد وايو; بزګر به ووايي، چې باران ښه دی، په دې چې هغه د فصل په رسېدلو کې ورسره مرسته کوي، هغه د هغه د غنمو يا جوارو د پوره حاصل په ترلاسه کولو کې ورسره مرسته کوي، له حد څخه ډېر باران به بد وي ځکه چې هغه به يې فصل وروست کړي، د فصل په تړاو څه څيز د باران لازم مقدار د باران "ښه والی" ټاکي؟ داسې ښکاري، چې هغه د يوه خاص

فصل د طبيعت په ارتباط ټاکل کېږي، د بېلګې پـه ډول غـنم تـر شـولو نـه لـږ باران ته اړتيا لري، د ښه د عامې اصطلاح دغه تحليل مـوږ تـه دغـه پايلـه پـه لاس راکوي، چې د يوه څيز يا يوې پېښې ښه والـی کلـه کلـه لـه طبيعـت سره مطابقت کوي، چې د هغه له ودې يا د هغه لـه بشـپړتوب سره مرسـته کـوي، چې د خپل ظرفيت پوره حد ته ورسېږي نور عملونه او څيزونـه لـه يـوه ټـاکلي طبيعت سره جوړ نه راځي، ورته تاوان اړوي او وده يـې دروي دغـو څيزونـو يـا عملونو ته موږ "بد" وايو.

کله چې کومه موخه غواړو، ترلاسه کړو، طبيعي نه وي، چې موږ په خپله غوره کړې وي، د بېلګې په ډول موږ غواړو د سکې لوبـه وکـړو د سـمندر پـه سفر لاړشو، ډېره واوره يا کافي باد موږ ښه ګڼو، په دې چـې هغـه دغـو موخـو تـه د رسېدلو لپاره له موږ سره مرسته کوي.

کوم هغه واقعيتونه چې زموږ مخه نيسـي چې دغو موخو تـه ورسـېږو لکـه لـه صفر نه پورته تودوخه، يا توپان بد ګڼل کېږي.

داسې هم موږ د دغسې څيزونو لکه ماشـينونو، کورونـو، پلونـو او داسـې نـورو طـرح جـوړه وو، د لازمـي ټوټـو، يـا عملونـو، د مـوټر کـاربوريټر، د يـوه تيـرې توګوونکی مهارت، چې له دغې طرح سره برابـر نـه راځـي، رد کـوو، او بـد يـې ګڼو.

پورتنی تحليل راڅرګندوي، چې ځينې څيزونه او عملونه ښه ګڼـل کېـږي، پـه دې چې هغه د طبيعي يا غوره شوي مقصد ته د رسېدلو لپاره وسيله وي.

له موخې يا مقصد سره د عمل يا د يوه څيز د ارتباط واقعيت ښه ګڼل کېـږي، موږ د ښه اصطلاح په نسبي ډول، نه په مطلق ډول استعمالوو، په دې چې موږ د يوې پېښې يا يوه څيز ښه والی د يوه څيز په تړاو ګڼـو نـه د هغـه د ماهيـت له فتحې.

۲- داسې هم موږ د "ښه" اصطلاح بې له دې چې د يوه بـل څيـز پـه تـړاو وي، يانې چې موږ ځينې څيزونه د هغو د ماهيت په تړاو وينو نه د يوه بل څيـز پـه ارتباط، ورته ښه وايو، د بېلګې په ډول يو فصل چې پـه خپـل ټـول ظرفيـت وده

وکړي، ښه فصل ورته وايي، د منې یوه ونه چې ډېرې ښې منې ورکړي، بې له دې چې د څښتن عايدونه يې په خرڅولو کې په نظر کې ونيسو د ښې منې ونه ګڼو، هغه وخت چې يو څيز خپل پوره ظرفيت واقعي کوي، د هغه د شته والي بشپړتوب ته ښه ويل کېږي.

په بله ژبه، دا د يوه څيز د طبيعت يا د ډيزاين د بشپړوالي د واقعيت صفت دی، چې هغه ښه کوي، کله چې يو څيز خپل پوره ظرفيت يا استعداد واقعي کړی وي، مکمل (Perfect) ګڼل کېږي، چې دا د بشپړتوب بله کلمه ده. د (Perfect) کلمه د لاتين له Perfectms څخه راوتلی ده، چې مانايې "ټول جوړ شوي، يا پوره جوړ شوي.

په پای کې ويلی شو، چې مخکينی تحليل ښيي چې د "ښه" اصطلاح په نسبي يا مطلق ډول کارول کېږي یانې يو څيز يا يو عمل د خپل مقصد يا يو څيز د خپلې پوره ودې يا کامل کېدلو په تړاو ښه ګڼل کېږي.

درېیم څپرکی
اخلاقي ښه توب

د ښه اصطلاح له تحلیل نه وروسته اوس موږ کولی شو، د انسان په کړو کې د هغه د مفکورې مشخص تطبیق وګورو، ځکه چې زموږ د دغه اثر موضوع ښه او بد دي، چې په انسان کې موندل کېږي.
کله چې موږ دغه کلمه د انسان په اړه یادوو، هغه بېلې ماناګانې لري، د یوه شخص په اړه ویلی شو، چې هغه ښه لوبغاړی، ښه اشپز یا ښه جراح دی، یا دا چې موږ په ساده ډول وایو، چې هغه ښه سړی دی، څه وخت چې موږ پوښتل کېږو، چې ایا یو نامتو لوبغاړی ښه سړی دی، موږ پوهېږو چې د یوه ښه سړي او ښه لوبغاړي ترمنځ توپیر شته، یو ښه لوبغاړی یا یو ښه جراح به ښه انسانان وي، خو دوی به له دې امله چې په خپلو څانګو کې یې خاص مهارت ښوولی وي، حتمي نه ده، چې هغوی به ښه انسانان هم وي.
موږ پوهېږو چې که دوی ښه انسانان وګڼو دوی باید څه نور صفتونه هم ولري، څه وخت چې موږ یو څوک د ښه سړي په نامه یادوو ، مقصد مو دادی; چې هغه ښه انسان دی په انسان پالنه کې ښه دی، نه یوازې د انساني طبیعت په یوه یا بل کسب کې د غه خاص انساني ښه توب اخلاقي ښه توب دی.

کوم څيزونه يو شخص په اخلاقي لحاظ ښه کوي؟ يو څوک په اخلاقي لحاظ نه ښه او نه بد زېږېدلی دی، دی د لويېدلو په بهير کې د ښه يا بد کړو په کولو سره ښه يا بد لګېږي په نتيجه کې کـه مـوږ وغـواړو چـې د انسـاني ښـه تـوب سرچينې ته لاړشو يا په بله ژبه، د هغه اخلاقي توب جوړوونکي عامل ته لاړشو، موږ ته ښايي د انسـاني عمـل تحليـل وکـړو، د هغـه، هغـه خاصيـت او صـفت وموmo چې هغه ښه کوي.

موږ د انساني کړو رښتين توب يا غلط توب څنګه ټاکلی شـو؟ د ښـه اصـطلاح ښه توب مخکينۍ مطالعه به په دغې وظيفې کې له مـوږ سره مرسـته وکـړي، چې په دغې څېړنې کې هم د اخلاقي ښه توب لپاره لـه هغـې طريقـې نـه کـار واخلو چـې پـه اخلاقـي لحـاظ د ښـه اصـطلاح پـه کتنـه کـې مـو تـرې نـه کـار اخيستلی وه، ځينې عملونـه لکـه رښـتين تـوب، پـه وعـده وفـاکول، د وظيفـو ترسره کول په عالمي ډول ښه يادېږي، په دې چې هغه د پوره انساني طبيعـت له مفکورې سره سر خوري، ځکه چې دغه عملونه په يوه شخص کـې رښـتينی انسان پالنه پياوړې کوي، په دغـو عملونـو کـې دغسـې خاصيـت شـته چـې د انسان له کامل توب سره مرسته کوي، چې موږ بيا له يـوه رښـتياني انسـان نـه غږېدلی شو، نه دا چې هغه په خپلو کړو کې "نـا انسـان" وي اوس پوښـتنه دا ده; چې د انسان دغه کامل توب، پوره توب، او بشپړتوب څه څيز دی؟

ټـول اخلاقـي سيسـتمونه چـې لـه لرغـوني مهـال زمـوږ تـر دغـه وخـت پـورې غوړېدلي دي، د هغه په انسانتوب کې د انسان د پوره توب او کامل تـوب پـه اړه ډول ډول فکرونه وړاندې شوي دي، دغه ډول، ډول فکرونه په اساس کـې دا چې انسان څه څيز دی، د خپل پوهاوي او تيوري يا نظر انعکاس کوي، کـه انسان په عمده ډول د احساس موجود وي، بيا نو هر هغه عمل چې د احساس خوند توليدوي، په اخلاقی لحـاظ ښـه وي، پـه دې چـې هغـه انسـان پـه خپـل انسانتوب کې بشپړ کـړي، او کامـل وي او کـه انسـان پـه اصـل کـې عقلـي او اجتماعي موجود وي، بيا نو د هغه کړه، چې عقلاني چلنـد او لـه خپلـو ملګـرو

سره د همغږۍ ژوند ته وده ورکوي له اخلاقي نظر نه ښه عملونه دي، ځکه چې هغه په هغه کې رښتينی انسانيت پياوړی کوي.

اخلاقي طرزونه يا سيستمونه په دې اړه چې انسان څه مانان لري؟ د بېلو فکرونو په وړاندې کولو سره توپير کوي، په نتيجه کې دا پرنسيپونو د پوهاوي لپاره د انسان سمه فلسفه يو مهم او لازمي عنصر دی.

د ځينو فيلسوفانو خاصه طريقه انسان داسې ګڼي چې معيار يا نارم وضع کوي، چې په هغه سره د يوه عمل ښه توب يا بد توب ټاکل کېږي، بيا نو په دغه مفهوم سره د اخلاقي نارم، معيار مانا د انسان له عمل سره پرتله کېږي، او په دغه ډول د يوه عمل ښه توب يا بدتوب ټاکل کېږي، موږ په ورځني محاوره کې د ميزان د بېلو معيارونو له استعمال سره اشنا يو موږ د اوږدوالي، وزن، حجم، تودوښې او داسې نورو لپاره له بېلو معيارونو څخه کار اخلو، که څه هم د يوه ميزان او کوم طبعي واقعيت (Fact) ترمنځ به څه تړاو وي، موږ پوهېږو، چې هغه معيارونه چې موږ يې نن ورځ استعمالوو، په اجتماعي مقاولو (Conventions) ولاړ دی، لکه د يوه فوټ اوږدوالی د ميتريک يا انګلوساکسون معيارونو په اړه بين المللي موافقتونه موجود دي، او په امريکې کې د معيارونو څانګه له قبول شويو معيارونو سره د يوه شکل قبولي يقيني کوي.

دغه مسئله چې د اخلاق معيار يا ميزان په اجتماعي مقاولې يا په کوم طبيعي واقعيت ولاړ دی، د بشر د اخلاقي ژوند لپاره اساسي دی، او د اخلاقياتو په محوري مسئلې پورې اړه لري، د دغې پوښتنې ځواب د يوه کس د مفکورې انعکاس کوي، چې انسان څه راز موجود دی.

د دې لپاره چې د اخلاقياتو سم معيار وڅېړو موږ به لوی معيارونه يا طرزونه وګورو، ځکه چې هغه د پوهاوي شرح کوي، چې کوم عمل د اخلاق له نظر نه سم دی، موږ به د هغو پياوړي او ضعيف ټکی بيان کړو، ددې لپاره چې موږ د اخلاقياتو په اړه خپل پوهاوی زيات کړو، او بيا هغه نارم شرح او د اعتبار وړ وګرځوو، چې موږ ته د انساني کړو رښتين توب يا غلط توب روښانه کوي.

څلورم څپرکی
انساني عمل

پخوا له دې چې بېل اخلاقي سيستمونه تر کتنې لاندې ونيسو، مونږ بايد وپاکو چې د اخلاقي ښه توب يا بدتوب لپاره چېرته وګورو انسانان په اخلاقي لحاظ ښه يا بد نه دي پيدا شوي، خو دوی د ودې او انکشاف په بهير کې د ښو يا بدو کړو په کولو سره ښه يا بد کېږي نو داسې ښکاري چې ښه توب يا بدتوب ترڅه حده د انسان په عمل کې نغښتی دی.

له دغې مشاهدې څخه داسې ښکاري چې د انسان د عمل جوړښت او طبيعت د اخلاقياتو لپاره زموږ په لټون کې اساسي اهميت لري فلسفې سيکالوجي له دغې موضوع څخه بحث کوي; دلته به موږ يوازې د هغه موندنې په لنډ ډول بيان کړو، د دغې موضوع د اوږدې کتنې لپاره موږ بايد د انسان سيکالوجي "ساهپوهنه" يا فلسفي ته مخه وکړو.

انسان له څلور بولو نه په خاص ډول د عقل او ازادي ارادې په استعدادونو سره توپير لري ځينې عملونه چې موږ يې ترسره کوو، په خصوصياتو کې د حيواناتو له عملونو څخه فرق نه کوي، ځکه چې دغه عملونه د عقل او ازادې ارادې تر نفوذ لاندې نه دي، د بېلګې په ډول غير ارادي عملونه، يا هغه عملونه چې انسان پوره بلې خوا ته وګرځوي، په خاص ډول انساني کړه نه دي، په دې چې عقل او ازاده اراده د هغو د رامنځته کېدلو علتونه نه دي.

انسانان ډېر داسې عملونه کوي، چې هغه خصوصيتونه لري، چې حيوانـان يـې ترسره کوي لکه خوړل، اورېدل، له درد نه تښتېدل، يـا د خونـد لټـول دا ټـول داسې ښکاري چې هغه په حيوانانو او انسـانانو کـې سره ګـډ دي، خـو انسـاني عمل د عمل د پوهې او په ازادۍ سره د عمل د ترسره کولو له امله له حيـواني عمل نه توپير کوي، حيوانان په داسې حال کې چې يو څه علـم او شـعور لـري "چې په اصل کې ځينې علم او لږ څه ناځرګنده شعور دی، چې د انسان خپـل شعور نه توپير لري".

د دوی عملونه په طبيعي غريزې يا غوښتنې سره ټاکل کېږي، يـو وږی حيـوان چې خواړه ومومي خوري يې خـو پـه هغـه حـال کـې چـې تـر هغـه نـه پيـاوړې غوښتنه يې "چې له درد يا وهلو څخـه ډډه وکړي" لـه خوړلـو نـه منـع کـوي، څاروي په انعام او جـزا پـه خونـد او درد سره روزل کېـږي او مقيـد يـا عـادي کېږي، خو دوی په عقلي لحاظ زده کړه نه کوي.

نو مشخص انساني عمل هغه دی چې انسان ترې نه خـبروي، او پـه ازادی يـې عملي کوي، هېڅ داسې انساني عمل نه شته چې د مقصد په اړه يـې پوهـه نـه وي، ځکه چې انسان کېدل په دې مانا دي، چې په عقل اداره شي، داسـې هـم پوهه د ازادي د تمرين لپـاره اسـاسي ده، پـه دې چـې رښـتياني ازاد انتخـاب زموږ د ازادې ارادې له انتخاب نه پرته نه شـته دی، لـه هغـې پـوهې نـه پرتـه چې بايد عقل يې ولري، اراده ړنده وي، څه وخت چې موږ پـه انسـاني طريقـې سره عمل کوو، لومړی موږ د خپل د عمل د مقصـد درک کـوو، او بيـا پـه ازاد ډول هغه ترسره کوو.

دا پوهه او ازادي ده، چې موږ په عمل لاس بری کوي، عمل پـه رښـتياني ډول په خپله زموږ دی او دهغه لپاره موږ مسئول يو مسئوليت لـه پـوهې او ازادۍ نه ولاړېږي، څنګه چې اخلاقيات او په مشخص دول ښه توب په رښتياني ډول په انساني عمل کې ځای لري، له دې نه داسې ښکاري چـې د انتخـاب ازادي او له هغې نه را ولاړ مسئوليت د اخلاقياتو مخکيني شرايط دي.

پنځم څپرکی
جبر او اختیار

دا منطقي ده چې وویل شي چې له اختیار یا دغـوره کولـو لـه ازادي نـه پرتـه مسئولیت نه شته.
خو ایا دا مسلمه ده، چې انسان د دې قابلیت لـري، چـې د عمـل لـه څـو انتخـابونو څخـه یـو پـه ازاد ډول غـوره کـړي؟ د جـبری یـا معینیـت (Determinism) له مخې انسان له ټولو ظواهرو سره سره بیا هم په خپلو کړو کې ازاد نه دي، پخوا له دې چې دازادي او جبر په اره په دلایلو بحـث وکـړو، دازادي او جبر مفهومونه به واضح کـړل شي، ددې لپـاره چـې د نـه پوهـاوي مخه نیول شوې وي.

ازاده اره‌ده:

د علیت اصل وایي چې لـه یـوه مناسـب علـت نـه پرتـه هـیڅ عمـل یـا نتیجـه تولیدېدلی نه شي، او دا چې بې علتـه پېښـې هـیڅ نشـته د انتخـاب د ارادې مانا دا نه ده چې ازاد عملونه علتونه نه لري مانـا یـې دا ده، چـې اراده د یـوه عمل دعلت په توګه دغه قدرت لري، چې خپل ځان وټاکي، پـه دې چـې هغـه دغه توان لري چې د عمل بېلې لارې غوره کړي یا دغه استعداد لري، چـې پـه ځینو حالاتو کې د یوه عمل له کولو نه ډډه وکړي.

ازادي په عمومي ډول د اجبار نه شته والی دی، خو دا یوازې د ازادي منفي اړخ دی "ازادي له"; د هغه مثبت اړخ "ازادي لپاره" تل مقصد ته د رسېدلو په لور په نظر کې نیول شوی عمل د اجرا لپاره دا نرمي د سملاسي زیات لګښت اماده کوي.
اجبار ممکن فزیکي، روحیاتي یا اخلاقي دی، د فزیکي یا جسمي اجبار نه شته والی د په خپل سر یا بې اختیاره ازادي په نامه یادیږي یو سپی هغه وخت "ازاد" وي چې شاوخوا ګرځي، او تړلي نه وي، هغه وخت چې یو مجرم په بند محکومیږي، موږ وایو; چې هغه خپله ازادي له لاسه ورکړې ده، مانا دا چې بې اختیاره ازادي یې بایللې ده، ځکه چې هغه ازاد ګرځېدلی نه شي، او له زندان نه وتلی نه شي.
د سیکالوجیکي یا ذاتي اجبار نه شته والی د سیکالوجي ازادي، یا دانتخاب ازادي په نامه یادیږي.
دا د ازادې ارادې جوهر دي او دا په عمومي ډول په همدغې مانا پېژندل شوي دي، دغه ازادي د مسئولیت بنسټ یا سرچینه ګڼله کېږي، په دې چې دغه ازاد عمل پر هر هغه شخص پورې اړه لري، چې یې ترسره کړي، او له کولو نه یې ډډه کولای شوه، ویل کېږي، چې څاروي دغه ذاتي سیکالوجیکي ازادي نه لري، ځکه چې ازاد کړه په هغه چا اړه لري، چې ترسره کړې یې وي، په داسې حال کې چې له کولو څخه ډډه کولی شوه. ادعا کېږي چې څاروي دغه ډول ذاتي سیکالوجیکي ازادي نه لري ځکه چې دوی خپلو طبیعي غریزو او قوتونو له امله اړ دي، چې ځینې کړه وکړي، یو وږی سپي د خپل طبیعي میل له امله مجبور دی، د موجودو خوړو په خوړلو سره خپله لوږه رفع کړي، خو یو وږی سړی له خوړلو څخه ډډه کولی شي، دی حتی اعتصاب کوي، او له لوږې څخه ځان مرګ ته سپاري.
د ذاتي اجبار نه شته والی د ازادي منفي اړخ دی، د هغه مثبت خصوصیت د ارادې هغه قابلیت بیانېدلی شي، چې څه وخت د عمل کولو ټول شرطونه موجود دي، په بېلو طریقو عمل کوئ، د عمل کولو څخه ډډه کوي، یا د عمل

ترسره کولو د تمرين ازادي نومېږي په دغه ډول له يوه عمل څخه په ارادي ډول ډډه کول يو ازاد انتخاب دی، او هغه موږ ته منسوب کېدلی شي، په ورځنۍ محاوره کې موږ هغه ته د عمل حذف وايو څرګنده ده، چې موږ د ارادي حذفونو چې موږ يو عمل کولی شو، او مجبور وو، چې ويې کړو، مسئول يو، د بېلګې په ډول يو کس د خپلې ماليې د نه ورکولو يا د خپل سمستر د مقالې دنه ليکلو مسئول دی.
کله چې غواړو يو عمل وکړو، موږ زياتره وخت د څو انتخابونو چانس لرو، لکه د ماسپښين دمې کولو لپاره پلان جوړول، سينما ته تلل، لوبه کول، ټنګ ټکور اورېدل او داسې نور د ډېرو انتخابونو ترمنځ د يوه انتخاب غوره کول د مشخص توب ازادي نومېږي.
د اجبار د پخوانيو فورمونو نه برسېره موږ له اخلاقي اجبار نه هم غږېدلي شو. يو قانون چې يو ګرځندوی اړکوي د هغو مالونو ماليات ادا کړي، چې يې دباندې رانيولی و، د هغه دغه قابليت له مينځ څخه نه وړي، چې دغه څيزونه پټ کړي او د ګمرک محصول ورنه کړي، خو دی "ازاد" نه دی، چې دغه کار وکړي يانې دی په اخلاقي لحاظ ازاد نه دی، که هغه قانون چې دغه محدوديت يې هغه وضع کړئ، ګرځندوی ازاد کېږي، چې دغه څيزونه "د محصول له ورکولو نه پرته" راوړي، د دغه ډول ازادي مانا د اخلاقي اجبار نه شته والی دی، او هغه د اخلاقي ازادي يا د خپلواکي ازادي نومېږي، چې له سيکالوجيکي ازادي څخه ازادي ده، يوه مستعمره هغه وخت ازاده کېږي، چې هغه د استعماري هېواد له قانون څخه خپلواکه شي.
هغه وخت چې موږ له اجتماعي او سياسي ازادي نه غږېږو موږ په عادي ډول هغه د اجتماعي شرطونو بې لزومه فشارونو د نه شته والي په نامه يادوو; لکه د طبقې يا نژاد امتيازونه، يا د يوه سياسي ګوند، يا د يوې ډلې خلکو حاکميت دغه ازادي بايد د دغې "اصطلاح" له فلسفي مفهوم سره ګډ نه شي.

جبر:

د مسئوليت او اخلاقياتو مخکينی شرط د انتخاب ازادي يا سيکالوجيکي ازادي ده، جبر د دغسې ازادي شته والی نه مني او وايي چې له ټولو ظواهرو سره سره موږ په خپلو کړو کې ازاد نه يو، بلکه د ډېرو عواملو له امله اړ يو يوازې په يوه مشخص ډول عمل وکړو.

بيالوجيکي جبر يا معينيت وايي: چې وراثت يانې هغه ډول بدن چې موږ يې لرو، دخپلو ټولو فزيالوجيکي تعاملاتو او بيالوجيکي قوانينو سره زموږ ټول عملونه ټاکي دا چې موږ څنګه چلند کوو، زموږ په بيالوجيکي جوړښت پورې اړه لري د سلوک ډېر متخصصان په تېره سکنر (B.F. Skinner) استدلال کوي، چې چاپېريال زموږ چلند ټاکي او د يوه مشخص کرکټر او چلند ټول د اجتماعي او فزيکي ماحول محصول دی، نو مسئوليت او اخلاقيات په دغه نظر سره هېڅ مفهوم نه لري، هيڅ څوک بايد د خپلو کړو له امله جزا ونه ويني، خو هغه دې لا په ښه ماحول کې وي، دغسې ماحول چې چلند ته به يې تغير ورکړي، دده په ژبه "دا د انساني چلند د تجربې تحليل په طبيعت کې ده چې هغه بايد هغه وظيفې له مينځ څخه يوسي چې پخوا يوه خپلواک کس ته منسوبې وې او هغه دې يو په يو کنټرول کوونکي چاپېريال ته نقل کړي."

د دغه نظر يا تيوري له مخې انسان د چاپېريال له خوا په مهارت سره اداره کېږي او د هغه چلند يا سلوک د ماحول د دغو ټولو اغېزو ټولګه ده.

زيګموند فرويد(Sigmund Freud) بيا دغه تيوري وړاندې کړه چې بې اختياره يا لا شعور (Subconscious) زموږ په عملونو باندې ټاکوونکی رول لري او د انتخاب ازادي هسې يو نوم دی، تحليلي سيکالوجې زموږ دعملونو په پټو علتونو باندې رڼا اچولی شي، سيکالوجيکي جبر تاييد وي، چې طبعي ميل زموږ دعملونو تر ټولو پياوړی محرک دی، انسان يوازې دغه انسياقونه يا طبيعي ميلونه بيا بيا له نظر نه تېروي او تر ټولو پياوړی محرک د عمل بهير فيصله کوي محرک کله داسې پېژندل کېږي چې هغه د يوه شخص غوښتنه

وي، او پــه دې ډول تــر ټولــو پيــاوړې غوښــتنه د انســان عملونــه اداره کوي.مذهبي جبر هغه نظر ته ويل کېږي، چې خداى تعالى د کايناتو بهير دمخه ټاکلى د انساني عملونو په ګډون لږ تر لږه تر هغـه حـده چـې د انسـان تلپاتې قسمت ټاکلى شوى دى، دغه نظر د مخه ټاکل شوى.
(Fate) تيوري يادېږي خداى تعالى کله له قسمت (Predetermination) سره يو ګنل کېږي او دغه تيوري پوره مبهمه کېږي په دې چې د تقدير دماهيت څرګند تعريف شوى نه دى، او واضحه شوې نه ده، چې د تقدير دکارونو مسئول څوک دى، په قسمت باندې عقيده په تقدير اوړي يانې هغه عمل ته چې وايي ټولې پېښې د قسمت په زور پېښېږي او انسانان نه شي کولى د پېښو بهير وټاکي.
د مذهبي معينيت ځينې ډولونه د خداى تعالى نه د وړونکو اشخاصو په عقيدې کې ښکاره کېږي چې دوى ټولې پېښې د خداى تعالى ارادې ته منسوبوي، نه هغومره د انسانانو بې اعتنا يا بې فکره ازادو عملونو ته.

د انتخاب شته والي ازادي:

د انتخاب ازادي معتقدان نه تاييدوي چې زموږ ټول عملوه ازاد دي د چاپېريال سيستم فزيولوجيکي وظيفې اجرا کول، ځينې ارثي خاصيتونه، ځينې سيکالوجيکي لکه داور اچولو نه کنټرول کېدونکى ميل (Pyromania) دغلا کولو نه کنټرول کېدونکى ميل (Kleptomania) روحياتي ياعصبي مرضونه ممکن دغومره پياوړي شي، چې يو شخص مجبور شي د خپل عمل ازادي له لاسه ورکړي، سره له دې هم دوى عقيده لري، چې انسانان په عمومي ډول په خپلو ډېرو عملونو کې ازاد او مسئول دى، د هغو په اړه چې يې په ارادي ډول او په پوهې سره ترسره کوي.
د ازاد انتخاب د موجوديت لپاره په معمولي ډول لاندې دليلونه راوړل کېږي.

۱- د ازادي سملاسي خبرتيا. فلسفي سيکالوجي په دغه واقعيت ټينګار کوي چې ټول انسانان د ازادو تصميمونو نيغ شعور لري، موږ پخوا له عمل نه دغه ازادي په غاړه اخلو او د عمل د ترسره کولو په بهير کې له خپلې ازادۍ نه خبرتيا لرو، موږ پوهېږو چې موږ دغه توان لرو، چې د عمل د انتخابونو ترمنځ انتخاب وکړو، نېغه او دننۍ تجربه په دې مانا ده چې موږ دازادي د حقيقت د لومړي لاس مالومات لرو او دعقلي مطالعې لپاره موږ ته د ازاد انتخاب له تجزيې څخه زيات روڼ نزدې بل څيز نه شته او موږ له هغه سره له ډېر نزدې څخه ښکېل يو، کله چې موږ پرېکړه کوو، زموږ دخپلې ازادې پرېکړې په اړه فکر کوو او د دغې ازادې سملاسي تجربه موږ متيقين کوي، چې زموږ پوهه غلطه نه ده.

۲- دازادي غير مستقيم شعور دغه ويښتيا پخوا له عمل څخه د فکر کولو په واقعيت واضحه کېږي، موږ د پلوي توب او مخالفت دليلونه تلو ځکه چې موږ پوهېږو چې په نهايت کې دا په موږ پورې اړه لري، چې په يوه يا بل ډول پرېکړې ته ورسېږو.

۳- د شخصي مسئوليت عقيده ټول رسېدلي کسان د هغو کړو مسئوليت مني چې په خپله يې په ارادې او فکر سره ترسره کړي وي، هغومره چې ماشومان وده کوي د هغو دغه قابليت چې په ازادي انتخاب وکړي هم وده کوي او ورسره د دوی د مسئوليت احساس هم څرګندېږي، څنګه چې موږ د خپلو کړو مسئوليت منو په همدغه دول موږ نور هم د هغو د خپلو کړو مسئول ګڼو، په ټولنې کې ژوند دمسئوليت په همدغه احساس باندې ولاړ دی، او له هغه نه پرته منظمه انساني ټولنه به ممکنه نه وي.

۴- د ازادي دشته والي اتفاق په دې اړه عمومي اتفاق دی چې انسان ازاد دی دغه عمومي اتفاق په يوې ټولنې کې له څو واقعيتونو څخه ښکاره کېږي څنګه چې موږ د خپلو کړو مسئوليت په غاړه اخلو په نورو باندې هم موږ په دغه ډول قضاوت کوو، د بېلګې په ډول څه وخت چې موږ چور کېږو يا پر موږ حمله کېږي، موږ په غوسه کېږو حتی هغه کسان هم چې د مسلک له

مخې په جبر عقيده لري، دغسې عمل کوي لکه چې ازاد وي او په دغه عمومي اتفاق کې برخه اخلي د قوارې په بڼودلو ، د عمل د کولو په طريقې په پلان کولو او داسې نورو حتی هغه تحليلي روحيات پوهان چې د فرويدي جبر نظر يې منلی هم وي دغسې اکټ کوي، چې انسانان ازاد دي ځکه چې دوی کوښښ کوي هغو ناروغانو ته د انتخاب ازادي يو څه اندازه بېرته ژوندۍ کړي، چې دوی په نه کنټرول کېدونکو عملونو سره زيانمن شوی وي.

يو څوک اعتراض کولی شي چې حتی د ټول انساني نظام ډېر عمومي اتفاقونه هم ناسم کېدلی شي، د بېلګې په ډول انسانان د اوږدې مودې په بهير کې په دې عقيده وو، چې لمر د مځکې شا وخوا ګرځي خو د انتخاب ازادي د شعور يو بل شکل دی، دغه شعور په پوره داخلي او په شخصي نيغې تجربې او علم باندې ولاړ دي، دا دغسې يوه ساينسي پېښه نه ده، چې له موږ څخه بېله وي، او په نيغ ډول تجربه نه شي.

۵- د عدالت ترسره کېدل. زموږ ټولنه په دغې عقيده ولاړه ده، چې انسانان د خپلو کړو مسئول دي، ځکه چې دوی د انتخاب کولو ازادي لري. متمدن ملتونه دغسې سيستم لري،چې د هغه له مخې دوی اول د يوه تورن د ازادي اندازه ګوري. که دی دماغي اخلال ولري، حتی که د هغه لېونتوب موقتي هم وي د يوه غير قانوني کار مسئول نه ګڼل کېږي، او د جزا پر ځای ددې لپاره چې که ممکنه وي ازادي بېرته پر ځای شي، د کوم ډول درملي سپارښتنه کوي، خو په دواړو قضيو کې ازادي او مسئوليت يې په اسانۍ ثابت کېږي او عدالت ترسره کول يې د دغه واقعيت له مخې کېږي.

٦- اجتماعي چاپېريال او کلتوري مخينه په يقين سره زموږ په رجحاناتو او انتخابونو اثر کوي، خو د چاپېريال قوت کله کله دغسې قوت کېږي چې حتمي کوي، دا چې ډېر کسان خپل نظرونه اړوي، د ژورو تعصبونو په ګډون، هغه وخت چې دوی پاخه کېږي، او په خپل ژوند له سره نظر اچوي، ښيي چې چاپېريال موږ له خپلې ازادۍ څخه محروموي.

۷- څرګنده ده، چې موږ د يوې موخې له پوهې نه پرته، يا بې له دې چې يو محرک ولرو، يو رښتيانی انساني عمل نه ترسره کوو، سيکالوجيکي جبر تائيد وي، چې موږ بس د بې پرې تحليل ګر يو، او دا چې موږ لزوماً تر ټولو غټ محرک تعقيبوو، خو دغه پياوړی محرک کوم دی؟ کوم ځواب چې ورکړل شوی هغه د ډارون شعار ته ورته تر ټولو پياوړی پاتې کېدل دي. د تعريف له مخې تر ټولو پياوړی هغه دی، چې ژوندیی پاتې شي، خو دا يو بې ځايه او قبيح تکرار دی، او پوښتنې ته رښتينی ځواب نه ورکوي، په ورته ډول دغه ځواب چې تر ټولو پياوړی محرک هغه دی چې بريالی وي له قبيح تکرار څخه تښتېدلی نه شي، څه چې په رښتيا پېښېږي هغه دا دي; چې موږله خپلو محرکاتو نه يو غوره کوو، چې ميدان يوسي تجربه راښکاره کوي، چې ځينې وخت د خپل "لا ښه قضاوت" په وړاندې په ظاهر کې يو ښه غوره کوو، او موږ پوهېږو چې د مخالف عمل په وړاندې "لا پياوړي" دليلونه شته دي، طبيعي ميل يا انسياق اراده نه مجبور وی، خو انسان په ازاد ډول پرېکړه کوي، چې د دغه يا هغه ميل په پېروي عمل وکړي، د انتخاب ازادي په اوله کې وړې پرېکړې وي، لکه په يوه رستورانت کې چې دغه يا هغه ډول خواړه غوره يانې د انتخاب ازادي په خاص ډول په هغو پرېکړو کې مطرح کېږي، چې اخلاقي ارزښتونه پکې نغښتي وي، ايا زه په نطفه کې اولاد ووژنم، يا ونه وژنم؟ ايا د پوهنتون کتابتون دغه کتاب غلا کړم؟ ايا په يوې اونۍ کې په يوه روغتون کې شپږ ګړۍ په خپله خوښه له اجورې نه پرته کار وکړم؟ يا دا چې په کور کې د تلويزيون ننداره وکړم؟

انساني ازادي په خاص ډول په هغه عمل کې تمرين کېږي، چې د يوه لوړ مقصد لپاره وي، لکه په ژوند کې دکسب يا حرفي غوره کول يوې موخې ته ژمنتوب د يوه کس په ټول ژوند اثر کوي او د ورځې په ډېرو فعاليتونو کې د هغې موخې تر پايه پورې هڅوي، چې يې غوره کړې دی، د پوهنځي زده کوونکي به پرېکړه وکړي چې طبي ډاکتر شي، طبيعي ده چې دغه پرېکړه به د دغه مقصد په لور د هغه ډېر فعاليتونه متوجه کړي، دی به مجبور وي،

چې په پوهنځي کې ټول هغه مضمونونه غوره کړي، چې ورته لازم وي او ډېر زيار وکاږي، چې طبي ښوونځي ته يې ورسوي او داسې نور. څخه وخت چې د طبابت شهادتنامه ترلاسه کوي، د ده هغه لومړنۍ پرېکړه چې طبي ډاکتر شي دده په ټول ژوند طرز اثر کوي او څوک بايد ونه وايي چې دده عملونه ټاکل شوي وو، ځکه چې هغه يواځې د هغه د هغې پرېکړې د ترسره کولو محصول و، چې ده کلونه د مخه غوره کړی و، ازاد انتخاب د يوه چا په ژوند کې په اوږد ډول دوام کوي، او تر سره کېږي.
دا د عمل منطق وي، څوک چې غواړي يوه موخه ولري بايد وسيلې يې هم ورته غوره کړي البته په ژوندانه کې نظر د مسلک غوره کولو ته ورې پرېکړې هم دي، خو هغه وخت چې اخلاقی ارزښتونه ښکېل وي، په لړ مهمو پرېکړو کې هم د انسان ازادي عملي کېږي.
په اخلاقپوهنه کې موږ په خاص ډول دغه ازادې پرېکړې د اخلاقياتو مناسب مضمون په شان ګڼو ځينې جبريون د ازادي سملاسي شعور دليل تر پوښتنې لاندې نيسي او وايي چې يو کس د مصنوعي خوب له وېښېدلو نه وروسته هم د هغه تر اثر لاندې ځينې کارونه وکړي، د بېلګې په ډول يو چاته به امر وشي، چې وره ته ورشي او خلاصه يې کړي، او څنګه چې دی دغه امر پر ځای کوي دی د وره د خلاصون له تش په نامه ازادي نه خبر لري، خو هغه سره له دې هم د هغه دغه عمل د هغه د مخکينی مصنوعي خوب په اثر ترسره کېږي له بلې خوا دا يو واقعيت دی، چې اشخاص د مصنوعي خوب په حال کې مامور کېدلی نه شي، چې هغه عملونه وکړي، چې د هغه د معتقدانو او ژمنتوبونو پر ضد وي، دا، دا هم ښيي چې انساني ازادي په خاصه توګه د هغو ارزښتونو او ژمنتوبونو په انتخاب کې تمرين کېږي چې د ښو او ارزښتناکو موخو لپاره وي او په دغو حالاتو کې زموږ د ازادې ارادې په موجوديت او ترسره کولو د اعتبار وړ بصيرت په خپل ځای پاتې وي.

دازادي او مسئوليت اندازې:

د اخلاقياتو موضوع د انسان ازادي او په نتيجه کې مسئول عمل دی، په مخنيو فقرو کې په دغې موضوع بحث وشو او هغه دليلونه سروې شول، چې د انتخاب د ازادي د شته والي په ملاتړ يې کاوه، اوس به وپوښتل شي چې ايا ټول ازاد عملونه په برابر ډول ازاد وي، يا د ازادي بېلې درجې او اندازې به وي، او په نتيجه کې د مسئوليت مختلفې درجې به وجود ولري، دغې پوښتنې ته ځواب د شخصي اخلاقياتو او د عدالت د ترسره کولو لپاره ډېر اهميت لري.

حتمي ده چې هر ازاد عمل بايد د عمل د موضوع د پوهې او د ازادۍ د قابليت نتيجه وي، يانې دا چې عقل او اراده به دواړه د يوه ازاد عمل په رامينځ ته کولو کې رول لري، خو دواړه استعدادونه يا قواوې به د خپلو وظيفو په ترسره کولو کې په ځينو عواملو سره متاثر شي، چې ممکن د يوه شخص د ازادي اندازې او مسئوليت ته تغير ورکړي، سيکالوجي له هغو عواملو څخه اوږد بحث کوي، چې زموږ د پوهې او ارادې په مخ کې خنډ کېږي، زموږ د مقصد لپاره به کافي وي، چې ځينې دغه موثرات ياد کړو او له اخلاقي گوټ نه پرې وغږيږو.

هغه موثرات چې عقلي قوه متاثره کوي

ځيرتوب او انحراف په بېلو درجو پېښېدلی شي، هرڅوک دا په خپل شعور باندې په فکر کولو سره يقيني کولی شي، موږ وظيفه لرو، چې څه کوو ورته ځير شو، په تېره چې عمل مهم وي.
د "دماغ کنټرول" تخنيکونه ددې لپاره چې زموږ د تمرکز يا د ځيرتوب قوت ډېر شي، د ځينو تمرينونو سپارښتنه کوي سره له دې هم داسې پېښېږي، چې يو څوک په نه ملامت کېدونکي ډول منحرف شي او چې څه کوي ورته کافي دقت ونه کړي، انحراف د يوې موضوع واضحه پوهه محدوده کوي، چې هغه به ممکن مسئوليت لږ کړي، خو انحراف به مسئوليت له منځ څخه وړلی نه شي، د بېلګې په ډول يوه موټر چلوونکي ته حتمي ده چې سرک او ترافيک ته توجه وکړي او څه وخت چې پوه شي د سټرتيا يا نورو خنډونو له امله تمرکز کولی نه شي، حتمي ده چې موټر ونه چلوي.
ناپوهي په ورته ډول د يوه ازاد عمل عقلي برخه اغېزمنه کوي، هغه ناپوهي چې علاج يې نه کېږي، په تخنيکي ژبه کې په نه لاندې کېدونکې ناپوهي يادېږي دا هغه وخت پېښېږي، چې موږ حتی شک نه کوو، چې د يوه ازاد عمل د ځينو اړخونو په اړه د ناپوهي په حال کې يو په دې ډول يو پوسته رسوونکی به خيال ونه کړي، چې په هغې پوسته کې چې دی يې رسوي بم اېښودل شوی دی، په ناپوهي به کله هيڅ لاس بری ترلاسه نه شي، حتی له ډېر ځيرتوب نه وروسته هم ځکه چې په ځينو اړخونو موږ هيڅ پوهېدلی نه شو.
په نورو حالاتو کې به په پوره څېړنې يا تحقيق سره په ناپوهي غلبه وشي، دغه ډول ناپوهي فتح کېدونکې يادېږي، د ناپوهي د پايلو په اړه تفکر سره موږ دغې نتيجې ته رسېږو چې نه لاندې کېدونکې ناپوهي مسئوليت له منځ نه وړلی نه شي، خو ملامتيا به لږه کړي.

تعصب: د ځينو کسانو، نژادونو، دينونو او داسې نورو خصوصياتو په اړه د نظرونو جوړولو يوه ذاتي طريقه ده څه وخت چې يو کس پوه شي، يا مشکوک شي، چې د هغه ځينې عملونه د تعصب له مخې کېږي، هغه وظيفه لري، چې د خپلې ناپوهي چاره وکړي او که نه دی به په اخلاقي لحاظ د هر هغه عمل له امله چې نورو ته زيان اړوي مسئول وي.

ناپوهي: به د يوه عمل پايلو ته راجع شي، يو څوک به په نامقصر ډول چې د يوه ازاد عمل د پايلو په اړه وړاندوينه وکړي، اوپه دې ډول مسئوليت به يې لرې شي، يا په ځينو حالاتو کې پوره له منځ نه لاړ شي، خو يو څوک وظيفه لری، چې د يوه ازاد عمل پايلې په نظر کې ولري او نورو ته د ممکن زيان مخنيوی وکړي.

وېره: دغسې يوه کلمه ده، چې بېلې ماناوې لرلی شي، يوه به يې د خطر يا نا وړې پېښې خبرتيا يا انتظار لرل وي، يا دا چې هغه به د يوه سخت خطر او انديښنې هيجاني حالت په زړه کوي، چې هغه به د کوم ناوړي ګواښ له امله وي، وېره په لومړي مفهوم عقل او په دوهم مفهوم اراده متاثره کوي، يو زده کوونکی وېرېږي، چې که په کورس کې ليکنه وړاندې نه کړي په کورس کې به بريالی نه شي، دغه وېره به يې وهڅوي چې کتابتون ته ورشي او د ليکنې لپاره څېړنه وکړي دا د لومړي مفهوم وېرې يوه بېلګه ده، يو باندنی ايجنټ به ورته ووايي؛ چې دتا په اړه مالومات لري، چې هغه به يې څرګنده کړي، خو په هغه حال کې چې دی هغه پټ مالومات ورته ورکړي، چې دی هغو ته د يوه حکومتي چارواکي په توګه لاس رسی لري.

دا د لومړي مفهوم د يوې بلې وېرې بېلګه ده، ايا هغه وېره چې په لومړي مفهوم سره پېژندل شوی، مسئوليت لري؟ ايا کوم هغه عمل چې په لومړي مفهوم سره تحريک شوی وي مسئوليت لري؟ دناکامي وېره زده کوونکي هڅوي چې ډېر زيار وکاږي او موږ په رښتيانه غواړو چې هغه د سخت زيار له نعمت نه محروم کړو، هغه په ارادي او شعوري ډول زيار وايست، ايا د خجالت وېره ورته دليل ورکوي چې دروغ ووايي؟ ايا د درد يا خجالت له امله

يو ملکي چارواکي يا نظامي سرتېري د جاسوسي کولو يا خپل هېواد ته خيانت کولو نه معاف کېږي؟ داسې ښکاري چې وېره په لومړي مفهوم سره مسئوليت نه رفع کوي، ځکه چې دغه کس لا هم د خپلو فکرونو خاوند دی، او له دښمن سره مرسته کولی يا له مرستې کولو نه ډډه کولی شي.
خو وېره ممکن د غومره ډېره شي چې هغه په تهديد، کړاو، سيکالوجيکي زجر يا دماغ منځلو واوړي، په دغو حالاتو کې وېره نه يوازې په عقل اثر کوي په ارادې يې هم کوي او ممکن ازادي او مسئوليت له منځ څخه يوسي.

هغه عوامل چې اراده اغېزمنه کوي:

دا طبيعي ده چې انسان خوښي غواړي او له درد او ناوړو احساسونو څخه ډډه کوي.
قوي احساس (Passion) د اشتهاد هغه پياوړی احساس په شان پېژندل شوی چې غواړي خوند واخلي او له درد څخه وتېښتې. ګېډو چې تل له حد نه ډېره خوري، او دخوړو له خوند نه ډډه نه شي کولی، دغه احساس ته غاړه ږدي.
دغه قوي احساس چې په ارادي ډول راپورته کېږي، پاييز قوي احساس نومېږي، يو څوک به د يوه سپکاوي په سر ډېر چرت ووهي او تر دې وپارېږي، چې همدا چې دښمن ووينې غواړيي انتقام ترې نه واخلي.
هغه قوي احساس پخوا له دې چې يو څوک خپل ځان کنټرول کړي په خپله راولاړېږي، ضمني قوي احساس نومېږي، ځکه چې هغه د عقل له خبرتيا او ارادې له شعوري کنټرول نه دمخه را ولاړېږيو ځينې کسان به په اسانۍ خپل "مزاج" له لاسه ورکوي لکه چې يو تندخوی چې به پنجو باندې يې پښه کښېښووله شي، ژر په غوسه کېږي،
وده کول د نورو څيزونو په ډله کې په دې مانا ده، چې يو څوک د ځان کنټرول کول زده کړي، سره له دې هم مخنی قوي احساس به کله د

مسئوليت رفع وکړي، يا يې لږ کړي. له بلې خوا پاپليز قوي احساس ارادي او د خپلې خوښې عمل دی.
کړاو هم فزيکي او هم سيکالوجيکي کړاو ممکن د غومره سخت شي، چې له هغه نه د ژغورنې هيله به د يوه عمل لپاره د يوه چا اراده ماته شي او مسئوليت به رفع شي. مالومه شوې، چې زورواکو رجيمونو د فزيکي او سيکالوجي کړونو دغسې پېچلې طريقې ايستلې دي، چې ډېر ټينګ اشخاص هم ورته طاقت کولی نه شي، خو دا څرګنده ده، چې به يوه وخت کې اراده کنټرول له لاسه ورکړي له کړاو او فشار نه د خلاصون هيله به دغومره ټينګه شي چې ازادي او مسئوليت به له منځ نه لاړ شي.
زور: زور يو فزيکي اجبار دی او څه وخت چې له هغه نه د يوه چا د رضا پر خلاف کار اخيستل کېږي، مسئوليت له منځ نه ځي.
عادت د يوه چلند هغه طرح ده، چې د ځينو دواګانو په استعمال سره د هماغه يوه عمل تکرار غوښتل کېږي ددې لپاره چې ځينې عملونه اسان کړي ددې لپاره چې موږ يو نورمال ژوند په مخ بوځو موږ بايد ځينې عادتونه خپل کړو لکه لوستل، ليکل، غږېدل، قدم وهل، موټر چلول، د موسيقي د الو زده کول، ټايپ کول او داسې نور. له بلې خوا دا ښه څرګنده ده چې ځينې دواګانې لکه تمباکو، الکول، هيروين او داسې نور په عادت اوړي، او ممکن د فزيولوجيکي د يپريشن (Depression) لامل شي.
موږ د غير ارادي اکتسابي سلوکونو مسئول نه يو، لکه قسم خوړل چې په وړوکتوب کې پرې عادي کېږو، خو مجبور يو په هغه غلبه وکړو، څه وخت چې کشف کړو، او پوه شو چې هغه په اخلاقي لحاظ نظم ورانوي او مضر تماميږي.
يو څوک د ارادي اکتسابي عادتونو او هغو کړو مسئول دی، چې له دغو عادتونو څخه را ولاړېږي. د بېلګې په ډول يو الکولي يا د نشه يي موادو معتاد چې هغه په ارادي ډول يا لږ تر لږه په پوهې سره د خپلو ملګرو يا پلار او مور له خبرداريو سره سره دغه عادت خپل کوي، د هغو اعمالو مسئول دی، چې

د دغه عادت له امله يې ترسره كوي، ځكه چې دى د هغو پـه پـايلو پـوهېږي، هغه علت چې دغه پايلې يې زېږولې په رضا سره و، او په نتيجه كې نتيجې يې هم په رضا سره وي موږ دغو نتيجو ته په علت كې رضا كاري وايو.

سيكالوجي او سايكايتري (Psychiatry) هغه طبي څانگه چې له دماغي اخلال نه بحث كوي) ډېر نور عوامل هـم ازميـي، چـې د ازادي لږوالـی شي. عصبی ناروعتيـا (Neurosis) او روحيـاتي ناروغتيـا (Psychosis) دارادې مخنيـوی كوي، خو دا گرانه ده، چې ووايل شي يو څوک څه وخت غير نورمـال كېـږي او د خپل عمل له مسئوليت نه ژغورل كېږي، خو له غيـر نورمـال حـالتونو څخـه څرگنده ده، چې ازادي له منځ څخه تللی شي، حتی هـوا هـم د يـوه كـس پـه غبرگونونو، مودونو، او ويښـتيا اثـر كـولی شي، چـې پـه هغـه سره د يـوه كـس مسئوليت متاثر كېدلی شي.

شپږم څپرکی

اخلاقيات جوړېږي يا کشف کېږي؟

لکه څنګه چې مو د مخه وکتل انسان د ښو يا بدو کړو په کولو سره اخلاقي لحاظ ښه يا بد کېږي. نو اخلاقيات بايد د انسان په کړو کې وکتل شي، د دې لپاره چې دغه څېړنه اسانه شي موږ به د انساني عمل د ځانګړتياوو جوړښت مطالعه او تحليل کړ، اوس اماده يو هغه عامل وګورو چې د انسان عمل ښه يا بد ګرځوي. ددې لپاره چې له ناپوهي څخه ډډه شوي وي، موږ بايد په نظر کې ولرو، چې د انسان عمل يوازې فزيکي عمل نه دی، لکه يو ډوبېدونکی کس چې له ډوبېدو څخه وژغورل شي. انساني عمل په اول سر کې ارادي عمل دی، چې يوه څيز ته ځير وي، خو اراده تر هغو چې ترسره شوې نه وي، پوره نه وي، يا لږه چې د تصميم د ترسره کولو لپاره ټينګ کوښښ شوی وي، د بېلګې په ډول اراده هغه وخت ترسره کېږي، چې هغه ډوبېدونکی کس وژغورل شي.

کيمياپوه په خپل لابراتوار کې يو څيز ددې لپاره ازميي چې د هغه څيز دننه د عملونو او غبرګونونو ځانګړتياوې ومومي. دی په خپله قانونونه نه جوړوي او هغه په هغه خاص څيز پورې نه نښلوي، بلکه په هغه څيز کې دننه دغه قانونونه کشف کړي، اتومي فزيک پوه د اتومي انرجي قانونونه نه جوړوي، خو دننه په اټوم کې يې کشف کوي.

ايا د انساني عمل په تړاو موږ ورته څيز ويلی شو؟ ايا هغه عامل چې يو څيز ښه يا بد کوي، په خپله په عمل کې دی، يا له باندې نه پرې اضافه کېږي؟ ايا

دا یو ځانګړی فرد دی چې دغه کار کوي؟ ایا اخلاقیات دننې دي یا باندني عندي یا افاقي؟
که هغه عامل چې یو عمل ښه یا بد ګرځوي له باندې نه پرې اضافه کېږي، دغه عنوان څوک پرې اضافه کوي؟ یا په حاکم ډول ازاد دی، چې وواییي هغه کوم عملونه ښه یا بد ګڼي ددې لپاره چې ښه او بد عندي او نسبي مفکورې شي، او هغه د عمل کوونکي شخص په تغیرېدونکو مودونو او خیالونو متکي وي ایا دغه کس په ځینو افاقي واقعیتونو محدود دی، که څه هم هغه به په خپله عمل ته خارجي وي، ددې لپاره چې اخلاقیات نور هم ټینګ او افاقي وي؟ ایا دا ټولنه یا عامه واکمن مقام دی، چې د یوه عمل رښتین توب او غلط توب ټاکي؟ ایا د ټولنې مثبت قانونونه یوازې د یوه صلاحیت لرونکي مقام افادې دي، یا دغسې مثبت قانونونه دي چې د افاقي او ذاتي اخلاقیاتو افاده ده، که اخلاقیات دباندې عامل له خوا نه جوړېږي بلکه هغه په خپله د عمل له ماهیت څخه کشف کېږي موږ هغه څنګه کشف کړو، هغه معیار یا نارم کوم دی، چې موږ ته به وښیي دغه عمل ښه یا بد دی؟
لکه هسې مو چې د ښه د اصطلاح په تحلیل کې ولیدل یو څیز پوره توب ته رسېدل په عمومي ډول ښه ګڼل کېږي نو د یوه کس پوره انسان توب ته رسېدل به د انسان رښتین توب وي او هغه عمل چې له موږ سره د انسانتوب په پوره کولو کې مرسته کوي، هغه به په رښتیا یو ښه عمل وي، رښتینی انساني ښه توب چې موږ په انسانتوب کې پوره کوي او نه یوازې په یو خاص مهارت یا د انسانتوب په یوه اړخ د اخلاقي ښه توب په نامه یادېږي کله چې موږ پیدا کېږو په خپل انسانتوب کې پوره او مکمل نه یو خو موږ کوښښ کوو، د ټول ژوند په بهیر کې د دغسې کړو په کولو سره چې له دغه پوره توب سره مرسته کوي، د خپل ماهیت پوره توب ترسره کړو.
خو د انسان پوره توب څه ته وایي؟ نژدې ټول اخلاقپوهان له لرغوني مهال نه تر اوسه په څرګنده یا څنګیز ډول وایي چې ټول انسانان د نیکمرغه کېدلو لپاره زیار باسي، نو نېکمرغي به د انسان اکمال یا پوره توب وي خو نیکمرغي

بېل بېل او حتی متضاد تعبیرونه مني، دا یو عندي حالت دی، چې د یوه ځانګړي څیز په ترسره کولو سره تولیدېږي، نو دغه موضوع باید هغو څیزونو یا کړو ته راجع شي چې نیکمرغي راولي، موږ نېکمرغي یا سفارت ته نېغه ګوته نیولی نه شو، مجبور یو د هغو څیزونو پلټنه وکړو، چې د هغو ترلاسه کېدل ددې لامل کېږي، چې انسان خپل پوره توب ته پرې ورسېږي.
اخلاقپوهان باید د عملونو ماهیت ته ځیر شي، چې انسان په انسانتوب کې اصلاح کوي او په دغه ډول د نیکمرغي د کوم شکل لامل کېږي.
ټول اخلاقي سیستمونه ځینې معیارونه یا نورمونه وړاندې کوي، چې یو عمل د یوه کس انسانتوب ښه کوي دغه اخلاقي سیستمونه له یوه بل نه په خپلو معیارونو کې سره فرق کوي او دغسې دلیلونه وړاندې کوي، چې په هغو سره د خپلو نورمونو یا معیارونو اعتبار ثابت کړي.

د اخلاقیاتو د یوه اعتباري معیار لپاره زموږ د څېړنې لار:

موږ به بېل معیارونه یا نورمونه چې ددغې موضوع په اړه په تاریخ کې د لویو اخلاقي سیستمونو له خوا کشف شوي او تر اوسه هم بېلې بېلې ډلې پرې ولاړې دي، چې یا یې په فلسفي شکل افاده کوي یا یې په خپلو کړو کې په ضمني ډول اعلاموي وګورو. د اخلاق هر محصل په شخصي لحاظ موظف دی، وګوري چې له دغو معیارونو څخه کوم یو یې د اعتبار وړ دی، په بله ژبه، دا زموږ شخصي وظیفه ده، چې په یوه عمل کې هغه عامل چې هغه ښه یا بد کوي، په عقلاني ډول وڅېړو ددې لپاره چې موږ د اخلاقیاتو یو مدلل او معقول معیار وټاکلی شو، له موږ سره به په دغې وظیفې کې مرسته وشي، خو په نهایت کې دا یو شخصي عقلي قضاوت دی، چې د هغه لپاره د مسئولیت بار په اوږو لري، چې موږ په دغه لټون کې په عقلي لحاظ رښتین واوسو.

اووم څپرکی
د اخلاقیاتو معیارونه

د اخلاقیاتو د لویو پرنسیپونو په دغه لنډ بحث کې موږ ټولې هغه اخلاقي تیوري یا نظرونه چې د تاریخ په بهیر کې مکلف شوي، کتلی نه شو، موږ به یوازې د اخلاق هغه څلور لوی ډولونه وګورو چې د اخلاقیاتو پر واقعیتونو یا استدلال باندې ولاړ معیارونو څېړنې پورې تړاو لري. اخلاقي سیستمونه په بېلو طریقو تصنیف کېدلی شي، او دا زموږ په څېړنې کې یوازې د وضاحت په خاطر ده، چې موږ یې په څلورو ډلو ویشو، بې له دې چې ټینګار وکړو، چې دا یواځنی تصنیف دی. ځینې اخلاقي سیستمونه به حتی لا په دوه بېلو ډلو وویشل شي، او دا به په دې خاطر وي، چې ددغه سیستم په کوم اړخ باندې تاکید کېږي او مهم ګڼل کېږي.

لومړۍ ډله: زموږ هغه قابلیت تر پوښتنې لاندې نیسي، چې په عقلاني لارې ثابته کړې چې یو عمل ښه یا بد دی دا د اخلاقیاتو کوم عقلي معیار نه رامنځ ته کوي، خو وایي چې د اخلاقي حکمونو بنسټ په جذباتو (Emotions) ولاړ دی.

دوهمه ډله: په ټینګه وایي چې موږ اخلاقي ښه توب پېژندلی شو، خو دلیل ورته ویلی نه شو، چې کوم یو یې ښه او کوم یو یې بد دی ځکه، چې ښه او بد

په نهايت کې نه اختصار کېدونکي صفتونه يا کټه ګوري ګانې دي او موږ ښه او بد په حسي يا نېغ درک (Intuition) سره پېژنو.

درېيمه ډله: د اخلاقياتو معيار له علم څخه دباندې عنصرونو کې لټوي په دې ډول هغه دباندې اخلاقياتو وړاندېز کوي، چې ممکن عندي شي ځکه په هغه حال کې چې خارجي قواوې اخلاقيات ټاکي په حاکمانه ډول تغيرېدلی شي.

څلورمه ډله: ادعا کوي چې د اخلاقياتو معيار د عمل په ماهيت کې مومي يانې د يوه عمل په قابليت کې چې هغه په ډېرو حالاتو کې د انسان پوره توب د هغه په پوره توب کې وي، د دغې تيوري له مخې اخلاقيات داخلي او افاقي دي، ځکه چې هغه د انساني عمل په افاقي ځانګړتياوو متکي کېږي.

جذباتي تيوري:

د جذباتي تيوري پلويان په دې عقيده دي چې اخلاقي حکمونه يا د اخلاقي ارزښت حکمونه بې مانا دي.

داسې کومه طريقه نشته چې مالومولی وشي چې هغه رښتيا يا غلط دی. ارزښتي قضاوتونه د جذباتو بيانونه دي.

د دغې تيوري لوی استازي الفريد ايير (Alfred J. Ayer) دی، چې په کال ۱۹۱۰ کې پيدا شوی و، ده خپله تيوري د ويانا کړۍ (Vienna Circle) د علم پوهنې د پرنسيپونو پربنا را ايستلې ده، د دغې ډلې غړو چې زياتره يې د فلسفې علاقمن، ساينسپوهان وو، د ۱۹۲۰ لسيزې په اولو کلونو کې د منطقي مشبتيت فلسفه يې په ويانا کې مطالعه کړه، او انګلستان ته له ستنېدو وروسته يې خپل د اخلاق جذباتي تيوري و ايستله چې هغه د منطقي مشبتيت يا مثبت پالنې (Positivism) پر پرنسيپونو بنا ده.

د ايير په نظر مانا لرونکي بيانونه يوازې دوه ډوله دي: تجربي بيانونه يا حکمونه. په تحليلي بيان کې مبتدا يا خبر (Predicate) په فاعل کې شامل دي، او په نتيجه کې موږ له هغه څخه هېڅ پوهه ترلاسه کولی نه شو. د

بېلګې په ډول دا د منطق او رياضياتو بيانول دي، چې د نړۍ بيان نه کوي. هغه د نورو ماناګانو مراجعې ته په استنتاجی ډول تشبيت کېږي چې مثالونه يې دادي: "ټول له خپل جز څخه لوی دي". تجربې حکمونه (Empirical Statements) زموږ پوهې ته يو نوی شيز ورکوي، ځکه چې مبتدا يا خبر دغسې موييده يا تاييد وي چې هغه د موضوع له معنی څخه استناج کېدلی نه شي، تجربې بيانونه په حسي تجربې او د ساينسونو په عصري ميتودونو سره تاييدېږي، چې هغه په نهايت کې د تجربې پر پرنسيپ ولاړ دی.
د ايير په نظر اخلاقي بيانونه بې مانا دي، په دې، چې هغه په هيڅ دغو طريقو سره نه تاييدېږي، هغه نه غلط او نه رښتينی دی هغه صاف ساده بې مفهومه دی، ځکه چې هغه د چارو د هيڅ حال بيان نه کوي. د مانا له نظر څخه هيڅ توپير نشته، چې "تا دغه پيسې غلا کړې دي" او "تا د دغو پيسو په غلا کولو سره غلطي کړې ده""تا غلطي کړې ده" د دغه واقعيتي بيان په مانا کې هيڅ شيز نه زياتوي.
نو اخلاقي بيانونه يا حکمونه کوم دي؟ هغه يوازې زما احساسات ښيي، زما د ښې ايسېدنې يا نه ښې ايسېدنې جذبې. دغه بيانونه علمي افادې نه بلکې جذباتي افادې دي هغه ممکن هيلې او ټينګې غوښتنې وي، کله چې وايم يو شيز په اخلاقي لحاظ ښه دی، زه په برابر ډول د هغه لپاره خپله ښه ايسېدنه اعلاموم. کله چې وايم يو شيز د اخلاق له پلوه بد دی، زه يوازې خپله نه ښه ايسېدنه څرګندوم. اخلاقي ارزښت د رښتينې نړۍ کومه برخه نه ده، او په نتيجه کې هيڅ اخلاقي سيستم رښتين يا غلط ثابت کېدلی نه شي.
اخلاقيات زموږ ښه ايسېدنه او نه ښه ايسېدنه په لست کې نيسي خو د دغه ليست نيولو لپاره دليلونه نه ورکوي، له همدې امله ده چې د دغې تيوري پلويان د پوهې نه پېژند پالنې (Non Cognitivists) په نامه شوي دي.
چارلز ستېوينس (Charles Stevenson زوکړې کال ۱۹۰۸) وايي چې داخلاقي بيانيو جذباتي مانا ګرد سره غير عقلي ده، موږ د خپلې ښې ايسېدنې يا بد

ايسېدنې لپاره دليلونه ورکوو، ځکه چې زموږ ښه ايسېدنه يا بده ايسېدنه په منطقي طريقې سره ترلې دي. اخلاقيات د دغې ښې ايسېدنې يا بدې ايسېدنې د دغې منطقي همغږي توب تحليل کوي او په دې ډول زموږ د اخلاقي قضاوت لپاره يو څه دليل ورکوي.

ارزونه:

دجذباتي تيوري پلويان نسبتاً يوه وړه ډله ده، چې هغه هم د انګلو ساکسون فيلسوفان وو. دغې تيروي ډېر تنقيدونه وپارول، او په دغو نژدې وختو کې يې په فلسفې کړيو کې خپل نفوذ له لاسه ورکړی دی.

د جذباتي تيوري منتقدان د ساينسي او ارزښتي قضاوتونو ترمنځ زموږ د ټولو ادراکونو د دقيق تحليل ضرورت مني او د علمي او ارزښتي قضاوتونو د توپير په اړه د فلسفي تحليل په مرسته اعتراف کوي.

خو له بلې خوا متنقدان دا هم په ګوته کوي، چې جذبات او سلوکونه په خپل ذات کې يو عمل ښه يا بد نه ګرځوي. دغه فلسفه بايد د زيات شمېر ټينګه عقيده شرح کړي، چې ځينې عملونه زموږ له جذباتو څخه په خپلواک او افاقي ډول هم او نور يې په افاقي ډول غلط دي، د اخلاقي ارزښت په ساحه کې د ښه والي لپاره څېړنه په ساينس کې د رښتين توب څېړنې ته ورته ده، او يو عقلاني تحقيق نه يوازې د ځيرتوب وړ دی، بلکه د انسان د ښه ژوند لپاره حتمي دی.

څنګه چې يو څوک په رياضياتو کې له تجربې او علمي طريقو څخه کار اخيستلی نه شي، بيا نو دا به سمه نه وي، چې د اخلاقياتو په ساحه کې د رياضي يا ساينسي طريقو څخه کار واخيستل شي، اخلاقيات د واقعيت يوه ځانګړې برخه ده، چې د رښتين توب او غلط توب د تشبيت لپاره يې يوې خاصې طريقې ته انکشاف ورکړی دی.

پر دې برسېره جذباتي تيوري په خپل معيار سره هم رد کېږي دغه تيوري کوم تحليلي بيان ياحکم نه دی، او نه دغسې تيوري ده، چې په تجربې سره

تشبيت شي، په نتيجه کې هغه د خپل معيار پر بنسټ ادعا نه لري چې رښتيا به وي.

نيغ درک پالنه:
دوهمه ډله چې موږ يې ازمييو په عمده ډول له هغې طريقې څخه بحث کوي، چې موږ په خپلو عملونوکې ښه او بد پيژنو. ښه او بد په يقين سره مالومېدلی شي، ډېر خلک په انساني ژوند کې په اخلاقي لحاظ له ښه او بد څخه خبرتيا لري، استشراق پالان يا نيغ درک پالان (Intuitionists) د اخلاقياتو په اړه کوم افاقي معيار نه وړاندې کوي، خو وايي چې موږ د يوه عمل رښتين توب يا غلط توب په کوم ډول نيغ درک سره پيژنو.

د طبيعت پالنې غلطي:
چارچ -ا- مور (George -e-Moore ۱۹۰۸-۱۳۷۳) عنعنوي اخلاقي سيستمونه تر انتقاد لاندې ونيول چې زيار باسي اخلاقي ښه توب تعريف کړی دی. په دې عقيده دی چې د ښه مفهوم تعريف کېدلی نه شي په دې دليل چې ټول تعريف په اجزا سره د مفهوم تحليل دی، خو ښه يو ساده مفهوم دی او په برخو وېشل کېدلی نه شي، د مور په نظر ډېر اخلاقي سيستمونه د "ښه" اصطلاح د يوه بل څيز په تړاو تعريفوي. خوندپالان يا هغوی چې هغه له خوند سره تړلې ګڼې د خوند په ارتباط يې پيژني، خير يا ګټه رسونکی يې له ګټورتوب، نور سيستمونه يې له ځان- پوهې، ځان، اکمال يا دخدای تعالی په ارتباط تعريفوي.
د اخلاق ډېرې تيوري له انساني عملونو سره د يوه څيز د پوره کېدلو او غوړېدلو په تړاو د ښه توب ماهيت شرح کوي او د واقعيت د سکون نظر ردوي چې هغه په وړو او تحليل کېدونکو برخو ويشي. د واقعيت برخې په ډيناميکي ډول سره تړلې دي او له يوه او بل سره دهغو اړيکې دغسې واقعيت دی، چې داجزاوو اهميت باندې يو څه ور اضافه کوي، د بېلګې په ډول ټولنه

يو واقعيت دی او هغه به د افرادو په شرح کولو سره چې ټولنه جوړوي، تعريف نه شيځکه چې ټولنه د افرادو له محفل ټولګې څخه ډېره ده. دا د افرادو ډيناميک خپلمنځي اړيکې دي چې دغسې يو خاص څيز جوړوي، چې هغه په سرک باندې د رخصتي د وخت خلکو څخه توپير لري، چې په منځ کې يې دوام لرونکې اړيکې به هېڅ هم نه وي، د يوه خاص مقصد لپاره د افرادو ډيناميک ارادې اتحاد هغه اساسي عنصر دي، چې د افرادو له يوې ډلې څخه ټولنه جوړوي. په ورته ډول عدالت د دو يا درې کسانو ډيناميکي اړيکې پېژندل شوې، چې مجبور دي، يوه بل ته حقونه ورکړي.

د اخلاقي مفهوم تيوري:

الف: انتوني کوپر (Anthony -A- Cooper ۱٦٧۱-۱۷۱۳) يو برتانوي جنټلمين فيلسوف لومړی کس و، چې د اخلاقي مفهوم ښوونځی پرنسيپونه يې په څرګند ډول بيان کړل. دی په خپلو اثارو کې ښېګڼه يا اخلاقي ښه توب "طبيعي مهرباني، يا د سخاوت عاطفي" او د کرکې او دښمني "غير طبيعي عاطفو" ترمنځ د توازن نتيجه بولي، ددې لپاره چې موږ مناسب توازن ترسره کولی وشو، بايد ددغو عاطفو مثبت او منفي توازن وپېژنو دی وايي: چې موږ له اول وړوکتوب نه د مخالفت او مهرباني چلند توپير په اسانۍ کوو; وروستي ته کش کېږو، او له لومړي څخه بېزاره کېږو. دی دغه قوه چې په هغې سره دغه توپير کوو "اخلاقي حس" (Moral Sense) نوموي. داسې ښکاري چې دغه اخلاقي شعور د انجذاب او دفع حس وي، چې دبديعياتو په ډګر کې د ښکلا انجذاب او کرغېړتوب دفع ته ورته دی، دغه اخلاقي شعور د اخلاقي حساسيت انعکاس دی، چې زموږ د رښتيني يا غلط ارادې عمل د انتخاب دليل دی.

جوزف بتلر (J. Butler ۱٦۹۲-۱۷۵۲) د انګلستان د برسټل ښار راهب ويل چې دا درې پرنسيپونه دي، چې انسانان په اخلاقي ژوند کې تحريک کوي، د خير

رسولو پرنسيپ ، د ځان مينې پرنسيپ او د ژور سوچ پرنسيپ. له ژور سوچ نه "د اخلاقي ښه ايسېدنې يا د ښه نه ايسېدنې قوې" په واسطه كار اخيستل كېږي، چې هغه به "وجدان، اخلاقي شعور يا رباني" ونومول شي. هغه به د "پوهاوي احساس" وګڼل شي.

فرانسس هچسن (F. Hutcheson ١٦٩۴-١٧۴٧) تاييده وي چې موږ بې له عقلاني محاسبې نه د ښكلا نېغ درك لرو. دی دا هم وايي چې اخلاقي ښكلا په ورته ډول به نېغ فهم سره عملونه درک كوو، اخلاقي شعور يو "داخلي شعور" دی او هغه زموږ عملونه تنظيموي او كنټرولوي.

ادم سمت:

ادم سمت (Adam Smith ١٧٢٣ -١٧٩٠) د خپل د لومړني اثر، د اخلاقي احساساتو د تيوري "١٧٥٩" په نسبت په خپل بل اثر، د ملتونو شتمني (١٧٧٦) ډېر يادېږي، دی د سكاټ لينډ په ګلاسكو كې د فلسفې استاد و، او په هغه فكري ښوونځي پورې يې تعلق لاره، چې اخلاقي ښه والي ته يې خاص مفهوم منسوب كړ. هغه له مناسب يا ښه سلوک څخه وغړېد، چې له هغه نه يې مطلب اخلاقي ښه توب و، د ښه سلوک دغه مفهوم په موږ كې يو ډول منصف يا "بېطرف مشاهد" دی. انصاف يا بېطرفي يوازې هغه وخت ترسره كېدلی شي چې كه موږ خپل سلوک هغسې وګورو، لكه چې د بل چا وي، موږ به خپل سلوک ښه يا ښه ونه ګڼو او دا به د هغو احساساتو له مخې وي، چې زموږ عملونه يې تحريک كړي دي، د دغه مناسب سلوک يا انصاف حس وجدان نومول كېدلی شي، چې هغه د خواخوږي طبيعي حس دی.

ارزونه:

د بې عدالتي، بې رحمي غولولو يا خواخوږي او له نورو سره مرسته كولو او داسې نورو موضوع ګانو په اړه تفكر يو څوک په اسانۍ دغې پايلې ته رسوي، لكه د اخلاقي نېغ درک ښوونځی يې چې رسوي، چې موږ د ښه لپاره

خواخوږي او د شر لپاره دښمني لـرو، د دغـه فكـري ښـوونځي پلويـان د دغـو جذبو او عاطفو په اوږد تحليل كې بوخت دي او په نتيجه كې وايي چې هلتـه [په انسان كې] به اخلاقي شعور يا كومه قوه وي، چـې دغـه غبرگونونـه رامـنځ ته كوي.

خو منتقدان وايي چې د دغو عواطفو سرچينه بې له دې چـې دغسـې اخلاقـي شعور پخوا له پخوا وگڼل شي، شرح كېدلى شي. موږ د خپلـو پلرونـو، مينـدو، ښوونځي او ټولنې له خوا پوهول كېږو، چې له ځينو عملونو څخه د بد په شـان ډډه وكړو او ځينې نور د ښه پـه شـان وكـړو. زمـوږ ټـول قضـاوتونه او عملونـه ترڅه حده له احساساتو سره ملگري دي، خو موږ بايد په نظر كـې ولـرو، چـې دغـه دوه عمليـات دي سره گـډوډ نـه شي، څنگـه چـې مـوږ وده كـوو، او د قضاوتونو تكرار كوو، موږ په خپلې ماشومتيا كې زده كـړه كـوو، دا بـه طبيعـي وي، چې موږ به له بې رحمي او بې عدالتي نه په تېره چې هغه پـر مـوږ شـوې وي، زړه بدي كېږو او په مهرباني او روغ نيتي سره به مجذوب شو.

د يوه عمل د اخلاقي توب په اړه قضاوت په نهايت كې د عقلي دليل محصـول دى، نه د احساس نتيجه. سيكالوجي نه ده توانېدلې چې تش په نامـه دغسـې اخلاقي شعور يا ځانگړې قوه ومومي چې دا به يې وظيفه وي چې موږ ته د ښه او بد عمل پوهه تهـيه كړي، دا په اصـل كـې زمـوږ عقـلي قـوه ده، چـې د يـوه عمل رښتين توب او غلط توب اعلاموي، او هغـه پـه دغـه ډول كـوي، چـې پـه مشخصو قضيو باندې ځينې پرنسيپونه پلـې كـوي. وجـدان د خواخـوږي كـوم ذاتي احساس نه، بلكه زموږ د عقلي قوې عملي استدلال دى. پردې برسېره په ښه او بد باندې د علم متكي كول اخلاقي ژوند ته يو پياوړى اساس وركولى نه شي، ځكه چې احساسات تغير كوي او جذباتي حالت به د اخلاقيـاتو لپـاره يـو نسبي اساس وي، هغه تيوري گانې چې د باندينيو معيارونو وړانديز كوي.

۱- اخلاقي مشبتيت:

دريمه ډله د اخلاقياتو سرچينه او شرح په دغسې عواملو کې لټوي، چې لـه عمل څخه دبانـدې وي، دغـه بانـدني قوتونـه د مرکـزي مقـام يـا حکومـت، د پياوړو کسانو نفوذ يا اراده، د اکثريت يا اجتماعي فشار نظرد واکمنـي طبقـې ګټې، يا د خداى تعالى حاکمه او ازاده اراده وي، چې خپـل قانونونـه پـه ټولـو انسانانو باندې تحميل کوي.
دغې تيوري په ټولې نړۍ کې ډېر پلويان مونـدلي، او نـن ورځ هـم ډېـر کسـان شته، چې شعوري يا طبقي ژوند د عادت د قوې له مخې د يوې ټـاکلې ټـولنې يا د اجتماعي طريقه د خپل اخلاقي نارم په مني څنګه چې اجتماعي عادتونـه تغيـر کـوي، داسـې هـم د دوی پـه نظـر اخلاقيـات څکـه چـې شـه او بـد د تغيرېدونکي عامه ذهنيت يا په بېلو شرايطو سره ټاکل کېږي.

۲- د اجتماعي قرارداد تيوري ګانې

تومـاس هـابز (Thomas Hobbes ۱۵۸۸-۱۶۷۹) يـو مـنظم فيلسـوف و او د فلسفې په عملي مقصد يې ټينګار کـاوه. مـوږ د هغـه پـه ليکنـو کـې د اخـلاق درې سيســتمونه مونــدلی شــو، هغــه چــې د اخلاقــي مشــبتيت (Moral Positivism) نظر په ډېر څرګند ډول افاده کوي د هغه په دغـه اثـر کې شرح شوی دی: لي وي تن يا مـاده، فـارم، او د کانوليـت قـوت، دينـي يـا مدني (۱۶۵۱) دغه اثر د لي وی تن Leviathan په نامه يادېږي.
هانبر د ټولنې سرچينه بيانوي او وايي چې انسانان د مدني ټولنې لـه جوړېـدلو نه د مخه لـه يـوه بـل سره د جنـګ پـه حـال کـې وو. انسـان يـو متجـاوز او د اجتماع پر ضد موجود دی، او په خپل لـومړني حـال کـې لـه ټولـو سره د ټولـو جنګ و. خو انسانان تر هرڅه ډېر له مرګ څخـه وېرېـږي، او درک کـوي چـې دوی په يوازې خپل ځان ساتلی نـه شي، مـدني ټولنـه جـوړوي او بـې لـه شرط

څخه د حکومت واکمني ته غاړه ږدي، مرکزي واکمني مقررې او قانونونه تحميلوي او د ښه او بد مفعوم د لومړي ځل لپاره رواج پيدا کوي.
د همدغو قوانينو له مخې ځينې عملونه مجاز او ځينې منع اعلامېږي. د دغې تيوري له مخې د ښه او بدي سرچينه حکومت کېږي، چې له عمل څخه دباندې وي، په دې ډول د اخلاقياتو نارم يو مثبت عامل کېږي، چې رښتين توب او غلط توب له باندې څخه ټاکي. له دغې تيوري نه څرګندېږي، چې قوت په حقه دی.
د هابز په نظر لومړنی اجتماعي قرار داد بايد د واکمن مقام واکمني ته بې له شرط نه رضايت وي، ځکه چې له دې څخه پرته به خلک دغه حق د ځان کړي، چې د ټولنې له قوانينو څخه سر وغړوي او په پای کې د جنګ لومړني حال ته ورشي، د تشدد او د ګډوډي د شته والي په وړاندې د سياسي واکمني د تضمين دليل دادی: چې حکومتونه قدرت لري، چې حکمونه وکړي او د عملونو رښتين توب او غلط توب وټاکي.
په نتيجه کې اخلاقيات يا کانونشنونه قراردادي دی، او د عمل په ماهيت سره نه ټاکل کېږي.
ژان ژاک روسو (J.J Rousseau ۱۷۱۲-۱۷۷۸) په خپل اجتماعي قرارداد نومي اثر کې شرح کوي، چې انساني ټولنه او هغه قوانين چې زموږ سلوک تنظيموي څنګه منځ ته راغلل. دی د هابنر پر خلاف فکر کوي، چې انسانانو د "طبيعت په حال" کې هغه څه کول چې به طبيعي لحاظ ښه و او د يوه او بل پر ضد د جنګ په حال کې نه وو.
سره له دې هم ده ومنله چې انسانان په طبيعي لحاظ ځان غوښتونکي دي، او تايد کړه، چې دغه ځان غوښتنه په اجتماعي قرارداد سره په اخلاقي مکلفيت واړول شو، د اجتماعي قرارداد عمومي بنسټ عمومي اراده يانې د ټولنې د غړو ټولنيزه اراده ده، چې د هغو قوانينو اطاعت وکړي، چې د سولې د ژوند نظم او د ټولو د ښېګڼې په خاطر پرې تحميل کېږي، د طبيعت له حال نه مدني حال ته دغه تحول د اخلاقياتو سرچينه ده.

روسو هغه وخت چې ټينګار کاوه، چې عمومي ارادې ته په غاړه ايښودلو سره موږ په واقع کې د ځان اطاعت کوو، کوښښ کوي، چې د اخلاقي مشبتيت له افراطي حال څخه ډډه وکړي، سره له دې هم دی مني چې واکمن مقام بايد ځان غوښتونکی انسان اړ کړي، چې له "خپلې ارادې" سره موافقت وکړي، "مجبور يې کړي چې ازاد اوسي". واضحه ده، چې دا د انساني ازادي يو څه عجيب تعبير دی، لا منطقي به دا وي، چې وويل شي چې سياسي واکمني د ټولنې په غړو باندې د سلوک قانون پلې کوي.

۳- د پياوړي انسان اراده:

فريدريک نيچه (F. Nietzsche ۱۸۴۴ - ۱۹۰۰) په خپل اثر د معنوياتو جينيالوجي يوه حمله (۱۸۸۷) کې د ښه او بد مفهوم سرچينه پر ضعيفانو باندې د پياوړو برلاسي ته نه منسوبوي.
باداران له ښه او بد څخه دباندې وو، په مريانو باندې يې خپله اراده تپله، دوی د ځپل شويو د انتقاد موضوع شول، او د بادارانو عملونه يې بد وګڼل. دغه واقعيت د بادار اخلاقياتو او د مري اخلاقياتو سرچينه شوه.
يهوديت او عيسويت د مريانو ضعفيانو، متواضعاتو او خوارانو خوا ونيوله او د مريي اخلاقياتو تبليغ يې وکړ، چې موږ تر هغه لاندې ژوند کوو، د ټولنې دنده داده، چې بادار- اخلاقيات يو ځل بيا د پياوړو اخلاقيات له سره ژوندی کړي او دسوپرمين اوبرمنش (Ubermensch) او د انساني نژاد ارستو کراسي ته انکشاف ورکړي، چې له عامه وګړو څخه جيګ شي، د بشر لپاره يوه ښه راتلونکې يقيني کړي، سوپر مين يا زبر انسان له ښه او بد څخه پورته او د هغه اراده قانون دی.

۴- عام نظر، ټولنيز فشار

عامه ذهنيت سروې ګانې زموږ د ژوند برخه شوې ده. هغه په سياسي مبارزو کې او هم د عصري ژوند په نورو اړخونو کې نور هم مهم کېږي. ذهني سروې ګانې د ټولنې او د انسانانو د ژوند د مطالعې يوازې يوه لار ده.
اګستي کامتی (Auguste Comte ۱۷۹۸-۱۸۵۷) د مشبتيت فرانسوي فيلسوف چې د سوسيالوجي (ټولنپوهنې) د ساينس موسس ګڼل کېږي، وايي چې يو مثبت ساينس د هغو د خلکو جوړښت، تنظيم او انکشاف مطالعه کوي، چې په ټولنيزو ډلو کې ژوند کوي.
ځينې ټولنپوهان چې له له خپل مثبت ساينس څخه فلسفې ته مخه کوي اخلاقيات د اکثريت او ژوند له طريقې سره يو ګڼي، اخلاق به په دغه مفهوم سره مثبت ساينس شي، چې عامه ذهنيت او د اکثريت اتفاق به ثبتوي. په نتيجه کې اخلاق به نسبي شي او د ټولنيزو ډلو په تغيرېدونکي ذهنيت به متکي شي، د اخلاقي سلوک تعبيرونه به د اجتماعي فشارونو د ذکي کسانو د رسنيو له خوا د جامعې د کنټرولو نتيجه شي، هغه به داسې هم د اقتصادي انکشاف يا د تعبيرونو يا د هر هغه عامل له امله وشي، چې عمومي ذهنيت ته تغير ورکوي.

۵- د خدای تعالی اراده:

ساموېل پوفندورف (Samuel Pufendorf ۱۶۳۲-۱۶۹۴) پروتستاني فيلسوف د دغه فکري ښوونځي له ډېرو نوميالیو استازو څخه دي. دهغه په نظر يو عمل هغه وخت ښه وي، چې خدای تعالی يې همدغسې اراده کړې وي، او بد هغه چې خدای تعالی محکوم کړی وي دغه تيوري د خدای اخلاقي مثبت په نامه ياده شوې ده، ځکه چې د هغه له مخې دا د خدای تعالی اراده ده، نه د عمل ماهيت چې د يوه عمل رښتين توب او غلط توب ټاکي، په دې حساب د ښه او بد ټاکونکی عامل يو باندنی او مثبت عنصر کېږي.

فان پوفندورف په دې عقيده دي، چې موږ ته د خدای تعـالی اراده پـه الهـام سره مالومېږي، خو دده تيوري يوازې د الهـام تيولـوجي نـه ده ځکـه چـې دی هغې ته په خپل ډېر لوی اثر د طبيعـت او ملتونـو قـانون "١٦٧٢" کـې فلسـفې تعبير ورکوي.

ارزونه:

پورته يادې شوې تيوري ګانې په معمولي ډول د اخلاقي مثبت پالي تيوريو پـه نامه يادېږي، په دې چې هغه اخلاقيات له مثبتو قوانينو يا د ټولنې له دودونو څخه راووباسي اخلاقي مثبت پال سلوک ان تر دوهم نړۍ وال جنګ پورې پـه فردي او بين المللي، اخلاقياتو کې په ژور ډول ځای نيولی و، د تېرې پېړۍ په بهير کې د طبعي قانون اخلاقپوهنه يا هغه اخلاقپوهنه چې اخلاقيات د انسان په طبيعت باندې ډېره لري په څو دليلونو سره مشکوکه وګڼل شوه.

د طبيعت د قانون اخلاقيات ځينې مدافعان بايد ترڅه حده د هغه لپـاره ګـرم وبلـل شي، ځکـه چـې دوی د انسـاني طبيعـت تعبيـر د سـکون او نـزدې پـه ميخانيکي ډول وکړ، خو مطلق او ټولواک تمـايلات تـر ډېـره حـده مسـئول وو، چې د مثبتو تيوري ګانو د اسان منلو لپاره يې هم په شخصـي او حقوقي ژوند کې ډګر هوار کړ.

د جنګ له امله ستر بدلونونه پيښ شول او هغو دغسې غورځنګونه په حرکـت راوستل چې د حکومتونو هغه واک مې تر پوښتنې لاندې ونيوه چـې پـه حـاکم ډول قوانين وباسي، دغه غورځنګونه د عدالت اساسي مفهوم او د ښه او بد لا ژور پوهاوي غوښتنه کوي کومې هغه نا ارامي ګانې چې د ١٩٦٠ په لسيزې کې په امريکې او ډېرو اروپايې هېوادونو کې پېښې شوې ښکار کړه، چـې حکومـت د ډېرو کسانو په نظر د اخلاقياتو سرچينه نه ده، او حتمی ده چې پر ځای يـې مدني مقام د دغـه اساسي عـدالت درنـاوی وکـړي، چـې د انسـاني نظـام پـه ارادې متکی نه وي مدني نافرماني په دغه نظر بنا ده چـې رښـتيا او غلطـي د

یوه حکومت یا حتی د خلکو د اکثریت تخلیق نه وي، بلکه هغه د انسان په ماهیت او عزت متکي دی، چې مدني مقام یې باید تر پښو لاندې نه کړي.
بیا هم دا به ناسمه وي چې اخلاقي مثبتیت د ماضي تیوري او تمرین وګڼل شي.
اوس هم د خلکو ډېر شمېر په خپلو اخلاقیاتو باندې د ډېره کیو د نظر یا د مسلطو اجتماعي دودونو پلوي کوي څنګه چې اخلاقي عادتونه او هوسونه تغیر کوي داسې هم د دغو خلکو اخلاقي سلوکونه به تغیر وکړي، د پوهاوي عامه رسنۍ به د هغو خلکو په یوې برخې غټ اثر وکړي، چې په خپله مستدلل اخلاقي استدلال کولی نه شي، او په اسانۍ خوځېږي، چې د جمعیت یاد ذکي انتخاباتي مبارزو تر اثر لاندې شي.
هغه تیوري ګانې چې د باندنیو معیارونو وړاندیز کوي په څرګند ډول وایي چې اخلاقیات د هغو عواملو له خوا جوړېږي چې له عمل څخه دباندې وي، دغه عناصر چې اخلاقیات جوړ وي، دغه لاندې کېدلی شي:
حکومتي واکمني چې په اجتماعي قرارادا سره ترلاسه کېږي، د خلکو عمومي اراده، د ډېره کیو یا عامه ذهنیت د حکومت نظامي یا پولیسي قوه چې قانونونه وضع کوي او تطبیقوي ټولنیز فشار، د شتمنو او پیاوړو اراده د خدای تعالی اراده ده.
د دغو تیوري ګانو تحلیل څو نیمګړتیاوې او تناقضونه را برسېره کوي، انسان کوم اجتماعي ضد موجود نه دی، هغه د خپل طبیعت له مخې اجتماعي دی، زموږ طبیعي فردي اړتیاوې نظر زموږ فردي قوت نه ده چې ترلاسه یې کړو ډېرې دي. دا یوازې اجتماعي همکاري ده، چې د انسان دغه اساي ضرورتونه رفع کولی شي. د انسان دغه همیشنۍ غوښتنه چې نور هم پوه شي، نور هم زده کړي او مدنیت ته انکشاف ورکړي یوازې په اجتماعي همکاري سره ترسره کېدلی شي. انسان د خپل طبیعت د خاصیت له مخې په اساسي ډول اجتماعي دی، د دغه واقعیت سره سره چې ځینې کسان کله کله اجتماعي ضد سلوک کوي، د قانون جوړولو د کړنلارې په نظر کې نیولو سره موږ وینو

چې قانون جوړونکي حتی زورواک دولت همد لایحو خصوصیتونه یا هغه قوانین چې باید ویستل شي، له دغه ګوټ نه ګوري، چې که هغه د ټولنې د ښېګڼې مقصد یا لږ تر لږه هغسې چې قانون جوړونکی پرې پوهېږي ترسره کولی شي.
په بله ژبه د یوه عمل سم توب او ناسم توب دننه په عمل کې د هغه د یو څه خاصیت له امله ټاکل کېږي. په اړه یې اورېدنې کېږي، او له متخصصانو سره مشوره کېږي ددې لپاره چې هغه لایحې چې په قانوني لحاظ مجاز کېږي، هغه او صاف ولري چې په هغو سره مقصد ترسره کېدلی وشي. وژنه بدعمل ګڼل کېږی، چې ټولنه یې منع کوي، بلکه ددې لپاره چې انسان وژنه په خپل ماهیت کې یو بد عمل دی، ټولنه منع کوي ځکه چې هغه په هر قانون کې هیڅ ټولنه چې د عملونو رښتین توب یا غلط توب په حاکم دول ټاکي پاتې کېدلی نه شي، په ورته ډول د اکثریت نظر د هغه عمل یا د کوم ډول سلوک د توانانې په کوم سم یا ناسم پوهاوي باندې بنا دي، چې کوم ډول مقصدونه ترسره کوي، عمومي نظر د فردي عقیدو په ورو ورو یو ځای کېدلو سره چې ځینې عملونه ښه یا بد دي جوړېږي، په دې چې هغه مطلوب مقصد ته رسېږي یا مو مخه نیسي چې ورته ورسېږو.

هغه تیورۍ ګانې چې د داخلي معیارونو وړاندیز کوي:
د دغې ډلې په ډېرو تیورۍ ګانو کې به موږ هغه یادې کړو چې په تاریخ کې مهمې وي او لا هم د ډېرو کسانو د اخلاقي قضاوت په کولو کې نفوذ لري.

الف: د عالمي توب پرنسیپ:
دغه پرنسیپ په دغې ګڼې ولاړ دی، چې وايي کوم څیز چې د یوه کس لپاره ښه یا بد وي د نورو لپاره به هم همدغسې وي، چې په همدغسې شرایطو کې وي دغه اصل د ماشومانو په اولي پوهنه کې اورېدل کېږي.

د بېلګې په ډول هغه وخت چې پلرونه او میندې خپلو ماشومانو ته نصیحت کوي، چې خپل ورونړه یا خپلې خویندې ټېپي نه کړي، ځکه چې هغوی هېڅکله نه غواړي تاسې ټېپي کړي. "مه یې زخمی کوه، هغه دې نه زخمي کوي"داسې هم دغه اصل په دغه طلايي قانون کې افاده کېږي: "دغسې چلند ورسره وکړه چې ته غواړې هغوی یې له تاسره وکړي" باید وویل شي چې د عالمیت پرنسیپ د اخلاقي قانون محتویات په واقعي ډول تر کتنې لاندې نه نیسي، بلکه هغه شکل چې په نظر کې نیسي۔ چې هغه عمل پکې برابر شي، ددې لپاره چې هغه ښه وګرځي. بیا نو موږ په یوه مفهوم ویلی شو، چې هغه د اخلاقیاتو داخلي معیارونه ورکوي، خو په بل مفهوم د دغه عمل داخلي یا خاص صفت باید هغه وخت په نظر کې ونیول شي، چې یو څوک کوښښ کوي هغه په عالمي قالب کې برابر کړي، مشکل دا دی چې په دې اړه کوم څرګند لارښود پرنسیپ نشته چې یو څوک هغه څنګه برابر کړي، چې دغه عمل له م څه ډول مشخص خاصیتونه ولري.

د ایمانویل کانت (Immanuel Kant ۱۷۲۴-۱۸۰۴) اخلاقی فلسفه که څه هم په موجبه ښوونې او څرګندونې کې خورا پېچلې ده، په نهایت کې د عالمي توب پرنسیپ ته متحول کېدلی شي، د کانت د پوهې یا علم تیوري (Epistemological Theory) له مخې زموږ خالص عقل (Pure Reason) څیز په خپل ذات کې (Thing in Itself) یا نې د څیزونو جوهر یا (Noumenon) پېژندلی نه شي بلکه یوازې د حادثې (Phenomenon) یا څیزونون ظواهر "پېژندلی شي"خو زموږ عملي عقل (Practical Reason) یو شمېر ګڼې (Postulates) مني په دې چې موږ بې له دې چې ځینې څیزونه رښتیني وګڼو، اخلاقي ژوند کولی نه شو.

یو له هغو رښتین توبونو څخه چې زموږ عملي عقل یې پېژني د اخلاقي مکلفیت شته والی او عالمي خصوصیت دی. د تاریخ په بهیر کې بېلو ټولنو او کسانو د بېلو اخلاقي قوانینو پر بنسټ ژوند کړی دی، خو دوی د دغو قوانینو له سترو ځانګړتیاوو سره موافقه کړې، چې د هغو اطاعت به په عالمي

توگه کېږی.د اخلاقي قانون شکل "فارم" دادی چې مکلفيت تحميلوي، دا مطلق حکم (Categorical Imperative) دي. د قانون موضوع او محتوی تغير کوي خو د اخلاقی قانون مهم اړخ دا دی چې هغه د عالمي توب ادعا لري او فارم تغير نه کويکه فارم په محتوی باندې په انتقادي دول تطبيق کېږي د قانون حاکميت يا فارم بايد د قانون محتوی ته ثبات او همېش توب درکړي بيا نو کانت داسې نتيجه را باسي چې د اخلاقياتو پرنسيپب دا دی چې "يوازې په دغه شعار سره عمل وکړه چې ته په عين حال کې عزم لرې، چې هغه بايد يو عالمي قانون شي." څنگه چې دکانت د علم تيوري له مخې سوچه عقل يا عقلي دليل د طبيعت وجودي نظام درک کولی نه شي د قانون د عالمي توب عملي فارمول بايد زموږ فکرونو ته هدايت يا لارښوونه وکړي. په دې ډول مطلق حکم له مغز نه خالي پوچ پوټکی دی. له همدې امله ده، چې د کانت اخلاقی تيوري اخلاقي صورت يا ظواهر نومول شوې ده. موږ بايد د يوه اخلاقي قضاوت په کولو سره دغه ظاهری حال تل په خپلو کړو باندې پلې کړو چې "که هرچا دغسې وکړه څه به پيښ شي." يا "ايا زه هيله کولی شم چې به هغه حال کې هرڅوک بايد په هغه ډول عمل وکړي لکه زه چې غواړم عمل وکړم؟))

ارزونه

نزدې ټول دينونه اخلاقياتو ته د لارښود په شان د طلايي قانون وړانديز کوي، يو څوک بايد انکار ونه کړي، چې دا د دغسې اسان قانون په شان دی، چې په ډېرو حالاتو کې مرسته کوي خو د عالمي توب پرنسيپ په خپل ذات کې دغې پوښتنې ته ځواب نه وايي چې ځينې عملونه ولې ښه او نور يې بد دي، په دې چې هغه د عمل د محتوی تحليل نه کوي، لږ ترلږه په څرگند ډول هغه يوازې د عالمي توب فارمول ترکتنې لاندې نيسي، خو فلسفي تيوري بايد له شکل يا فارم څخه وړاندې لاړه شي، او دغه قابليت ولري، چې د يوه مکلفيت محتوی تحليل کړي، او دليل وړاندې کړي چې د عمل يو ډول ښه

يا بد دي، او په نتيجه کې دغسې عملونه ولې په عـالمي ډول مجـاز يـا منـع وګڼل شي.

داسې ښکاري چې ممکنه نه وي، بې له دې چې کوښښ وشي، چې لـږ تـر لـږه دليل وويل شي چې دغه عمل په عـالمي توګـه مجـاز اعـلام شي. مـوږ نـه شـو کولی بې له دې چې د قانون محتوی يانې د يـوه عمـل ماهيـت مطالعـه کـړو، چې مجاز يا منع دي، د هغه عالمي توب ځرګند کړو.

دغه څېړنه به يو څه ځرګنده کړي، چې دغه عمل ښه يـا بـد دی پـه دې چـې هغه هغسې موخې ته رسېږي، چې د انسان د موجوديت لپاره ضروري دي، يـا يې د رسېدلو په مخ کې خنډ کېږي.

د بېلګې په ډول د اجتماعي او عقلي مخلوق په شان د انسان انکشاف ته دغه رښتين توب بايد يو عالمي قانون وي ځکه چې هغـه د انسـاني همکـاري لپـاره ضرور دی، چـې لـه هغـه څخـه پرتـه مـوږ حتـی اساسي جسـمي او عقـلاني ضرورتونه رفع کولی نه شو.

د عالمي توب پرنسيپ د يوه عمل ځينې ځانګړتياوې ترکتنې لاندې نيسـي، يا نې هغه خاصيت چې هغه قادر کوي چې عالمي قانون شي. له همدې امله ده چې دغه تيوري د اخلاقياتو دغسې معيار وړانـدې کـوي، چـې دغـه عمـل تـه داخـلي وي، خـو د عـالمي تـوب دغـه خاصـيت تـر دې څخـه زيـات نـه شرح کېږي. هيڅ ځرګند افاقي دليل نه ورکول کېږي، چـې ثابتـه کـړي، چـې دغـه عمل دی ولې په عالمي ډول مجـاز يـا منـع وي. د افـاقي موجهـه تـوب يوڅـه کموالی د اخلاقياتو عندي تعبير ته دوره پـه خـلاص پرېښـودلو تمـامېږي خـو هغه څه چې د عالمي توب په پلې کېـدلو کـې پـه معمـول ډول پېښـېږي، پـه خپلـه د تيـوري تـرک کېـدل کېـږي، ځکـه ډېـر خلـک پـه افـاقي دليلونـو سره کوښښ کوي ثابته کړي، چې دغه عمل ولې په عـالمي توګـه مجـاز يـا ممنـوع دی. په بله ژبه دوی د مطلق حکم له پوچ فارم څخه وړاندې ځي او د عمـل د ماهيت تحليل ته ورګرځوي.

ب- خوند پالنه:

یونانیی کلمه هیډون (Hedone) دخوند مانا لري. هیڅ د نزم یا خوند پالنه یا د مزې فلسفه هغه سیستم ته ویل کېږي، چې وایي د اخلاقیاتو معیار خوند دی. د لرغوني یونان فیلسوف دسای رین (Cyrene) ارستي پوس (Aristippus, اټکل ۴۳۵- اټکل ۳۵٦ ق م) په دې فکر و، چې یوازې خوند ښه دی. ده خوند نیکمرغي وبلله ښه عمل هغه دی، چې د خوند احساس ورکوي، په نېغ یا نا نېغ ډول او بد عمل هغه دی، چې درد یا ناوړي احساسات زېږوي. د انسان موخه نیکمرغي ده، او نیکمرغي له خوند نه راولاړېږي. په همدغه دلیل ده، چې د یوه عمل اخلاقي ښه والی د هغه په خاصیت سره ټاکل کېږي، چې خوند وزېږوي، یانې اخلاقیات تر هغه ځایه چې د انسان د مقصد لپاره یوه وسیله وي، د یوه عمل له دنني خاصیت څخه جوړوي.

ارستپوس او پلویان یې تر عقلاني خوند څخه زیات په حسي خوند ټینگار کوي، په دې چې هغه "حسي خوند" لا ډېر پیاوړي او لا ډېر خوښوونکي او د نیکمرغه لېدلو لپاره ډېر مرستندوی دي. خو عاقل انسان یاني فیلسوف به خوند له تمیز نه پرته او له حد څخه د ډېر ونه غواړي ځکه چې د هغه نتیجه به درد شي، نه خوښي. انسان ته ښايي ځان یو څه کنټرول کړئ که نه هغه به د خوند مریه وگرځي چې هغه به یوه دردناکه تجربه وي. ددې مانا دا ده; چې هوښیار انسان خپلې غوښتنې محدودې کړې، او ددې لپاره چې خوښي او نېکمرغي په لوړه درجه ولري، باید یو مناسب انډول وساتي.

اپیکور (Epicurus مخزیږدی ۳۴۱-۲۷۰) د سرینانو په شان د ژوند مقصد په خوند کې لټوه، خو په داسې حال کې چې سرینانو د حاضر وخت په خوند ټینگار کاوه، اپیکورپاییدونکي خوندونه غوره گڼل. څنگه چې حسي خوند دوام نه کوي، هغه ښوونه کوله چې د انسان مقصد عقلاني خوند دی، چې هغه په عمده ډول د روح له ارامي، له ذهني سولې او په ټولنه کې له همغږي ژوند څخه راولاړېږي. ښېگنې ته د یوې وسیلې په توگه د عقلاني خوند د تولیدولو لپاره ارزښت ورکول کېږي.ځان کنټرول یوه مناسبه وسیله ده، چې

پاييدونکي خوندونه زيږوي، داسې هم ملګرتوب او عقلاني ژوند. هغه عملونه چې کولی شي، چې زموږ ذهني ارامي يا عقلاني خوند ډېر کړي، په اخلاقي لحاظ ښه عملونه دي، او هر هغه څه چې درد يا اندېښنه توليدوي په اخلاقي لحاظ بد عمل دی، او له کولو نه يې بايد ډډه وشي.

ارزونه

مسلمه ده چې د يوه چا له خوا د دغو نظريو منل يا ردول د انسان د مقصد په پوهاوي پورې تړلي دي، ايا د انسان د ژوند مقصد حسي يا عقلي خوند دی يا څه نور څيزونه چې د انسان شته والي ته مانا ورکوي؟
منقدان د انسان د اساسي تمايل له مسئلې نه برسېره دا هم وايي چې د خوند پالنې پلويان خوند له ښه والي سره معادل ګڼي بې لـه دې چې قانع کوونکي دليلونه وړاندې کړي. دغه تعادل داسې ګڼل کېږي، لکه چې مسلم وي. دا رښتيا ده، چې خوند تر يوه حده غوښتل کېږي، خو دا مسلمه نه ده، چې زموږ د غوښتنو هر څيز به ښه وي، ډېر عملونه په عالمي توګه ښه ګڼل کېږي. خو سره له دې هم هغه خوند يا لږ تر لږه حسي خوند نه توليدوي صداقت او رښتين توب که حتی په قرباني او سخت کار سره هم تر سره کېدلی شي، ښه وي، د حسي خوند هميشنۍ غوښتنه د يوه عقلاني شخص لپاره مناسبه نه وي او دا يو ښه پېژندل شوی سيکالوجيکي واقعيت دی، چې دغسې غوښتنه د نيکمرغي نه بلکه د زړه تنګي او ناخوښي لامل کېږي.
خوند زياتره د يوې لنډې مودې خوندور احساس دی نه د اوږدې مودې خوښي. د اپيکور فلسفه د سري نانو څخه ډېره دقيقه او رڼه ده، په دې چې هغه د انسان روحي او عقلاني ځانګړتياوې دواړه په نظر کې نيسي سره له دې هم هغه دغه اساسي اصل ثابتولی نه شي، چې عقلاني خوند او ښه والي سره بدلېدونکي اصطلاحات دي او د يوه څيز مانا لري.

ج. د ګټورتوب فلسفه:

د ګټورتوب یا د ګټې رسولو فلسفه (Utilitarianism) پـه دغـه نظـر ولاړه ده، چې خوند او درد یوازنی هڅونکی یامحرک دی، په دې ډول چې لـومړني یـې موږ هڅوي چې عمل وکو او وروستي مو مجبوروي چې له عمل کولـو نـه ډډه وکړو. د دغې تیوري له مخې زموږ د کړو سیکالوجیکي تحلیـل دغـه واقعیـت ښرګندوي، چې موږ په ضروري ډول خوند لټوو، او کوښښ کوو لـه درد څخـه ډډه وکړو. دغې تیوري ته سیکالوجي هیډونزم ویـل کېـږي یـانې چـې هغـه د انسان واقعیت شرح کوي، چې دا لـه اخلاقـي هیـډونزم څخـه بېـل دی، چـې ذاتي انسان باید خوند ولټوي.

د ګټورتوب فلسفې به اتلسمې او نولسمې په انګلسـتان کـې انکشـاف وکـړ، د هغـــې ســـتر طـــراح کـــوونکي برتـــانوي فیلســـوفان، جرمـــي بنتهـــام (Jeremy Bentham) او جان ستوارت مـل (John Stuart Mill) وو. بنتهـام (۱۷۴۸-۱۸۳۲) د سیاسي انقلابونو په خوځـونکې دورې کـې یـانې د جنګونـو، او صناعتي انقلاب د پیل په وختونو کې ژوند کاوه، ده د عمـر پـه لومړیـو کلونـو کې د صادق حکومت او د ټولنې د سمون پـه اړه علاقمنـدي وښووله، د هغـه فلسـفه پـه دغـه اثـر کـې پـه ښـه ډول شرح شـوې وه، داخلاقـي او تقنینـي پرنسیپونو پیلامـه (۱۷۸۹) دی نـور اثرونـه هـم لـري، او پـه حقـوقي او سیاسي لیکنو کې یې هم د ګټورتوب تیوري ګانې موندلې کېږي.

د بنتهام د پیل ټکي د سیکالوجیکي هیـډونزم بیـان دی. ټـول انسـانان عمـل کـوي، چـې خونـد ترلاسـه کـړي او لـه درد څخـه ډډه وکـړي. انسـان ځـان غوښتونکی دی، او عمل به ونه کړي، خـو پـه هغـه حـال کـې چـې خپلـه ګټـه ترلاسه کړي. کله به دی نورو ته خدمت وکړي خو په دغه حـال کـې هـم دده هڅوونکي محرک شخصي ګټه ده نـه د نـورو، دی د انسـان د سـیکالوجي پـه بیان کې هم خوند له نیکمرغي سره یو ګڼي، او دغې نتیجې ته رسېږي چـې د اخلاقیوهنې لومړی پرنسـیپ دادی; چـې د انسـاني رښـتین تـوب او مطلـوب مقصد نیکمرغي ده یانې د خوښۍ غوښتل او له درد څخه ډډه کـول. دده پـه

نظر دغه لومړنی پرنسیپ مسلم دی، او ثبوت ته اړتیا نه لري، له دې نه داسې ښکاري چې د یوه عمل رښتین توب یا غلط توب باید د هغه له پایلونه او د دغه عمل له قابلیت نه تر حکم لاندې ونیول شي.چې خوښي راولی او درد له منځ څخه وړي. هغه عمل چې د خوښي او درد مخلوط تولیدوي، باید پر هغه باندې د هغه د خوښۍ او درد د مقدار له مخې قضاوت وشي، د کوم یوه اندازه چې ډېره وي، هغه عمل ته به اخلاقي خصوصیت ورکړل شي، څه وخت چې د ډېرو عملونو ترمنځ چې خوښي تولیدوي، دغوره کولو چانس لري، هوښیاره پرېکړه هغه ده، چې دی هغه عمل غوره کړي، چې نتیجه یې د خورا ډېرو لپاره خورا ډېره نېکمرغي وي. خو ښې او نیکمرغې د یوه او بل په مانا راوړله کېږي.

دی د هر عمل یا څیز خاصیت چې خوښي یا نیکمرغي تولیدوي، "ګټورتوب" بولي له همدې امله ده چې دغه تیوري په عمومي ډول د ګټروتوب فلسفې په نامه یادېږي.

خوښي بېل ډولونه لري، لکه خوړل، څکل، سندرې ویل، یا ښکلو انځورونو ته کتل، خو د بنتهام په نظر دکمیت له مخې اندازه کېږي: هغه به واحدونو ته واړول شي او په دې ډول دا ممکن کېږي، چې د نیکمرغي اندازه حساب کړو. څنګه چې انسان د سیکالوجیکي اړتیا له مخې خوښي غواړي، او له درد څخه ډډه کوي د انسان د کړو ارادې مقصد دادی; چې په دغه ډول عمل وکړي چې خورا ډېره خوښي ترلاسه کړي.

د بنتهام د تیوري مانا دا کېږي چې موږ د خوښي یا نیکمرغي د ډېر اندازو ترمنځ ازاد یو، چې انتخاب وکړو او په دغه ډول د اخلاقي قانون مانا هغه مکلفیت چې خورا ډېرې نیکمرغي وغوښتل شي، په نتیجه کې هیډونزم له سیکالوجیکي هیډونزم څخه راوځي.

د خورا ډېرې نیکمرغي پرنسیپ به فرد یا ټولنې ته راجع شي، که موږ د ټولنې فکر وکړو موږ مجبور یو د خورا ډېرو خلکو لپاره د خورا ډېرې نیکمرغي

كوښښ وكړو، د ټولنې مقصد د خورا ډېرو خلكو لپاره خورا ډېره نيكمرغي ده، او يو ښه حكومت بايد دغه عام ښه والى ډېر كړي.

خو دلته د بنتهام د شخصي خوند پالنې او د هغه د خورا ډېرې نيكمرغي د خورا ډېرو لپاره د پرنسيپ ترمنځ تناقض ليدل كېږي. دده په دغه نظر كې ليدل كېږي، چې كه كوم فرد په خپل عمل سره عامه ښېګڼه په نظر كې ونه نيسي، هغه به له دردناكو پايلو سره مخ شي او په دغه ډول هغه به د خپل خورا ډېرې نيكمرغي د پرنسيپ پر ضد عمل كړى وي، په نتيجه كې يو څوك عامه ښېګڼه يوازې د منورې ځان ګټې له امله كوي.

د بنتهام په نظر كه موږ خوښي په سمه توګه اندازه كولى وشو، اخلاقي يو مثبت ساينس كېږي، هغه د دغه مقصد لپاره د خوښي زيږوونكى يا د خوښي اندازه كولو محاسبې (Felicific or Hedonistic Calculus) وړانديز وكړ، د دغې محاسبې تطبيق موږ ته د خوښي د حجم دقيقه اندازه راكوي، په هر عمل باندې بايد اوه عوامل اندازه شي، شدت، دوام، يقين توب، نږدې والى، "خپلوي" ښېرازتوب، سوچه توب، او وسعت. دغه عوامل يوه لنډ وضاحت ته اړتيا غواړي. ښېرازتوب د يوه عمل هغه قابليت دى، چې نوره خوښي وزېږوي سوچه توب په دې مانا چې خوښي له درد سره ملګرې نه ده، پراختيا دلته هغه شمېر كسانو ته راجع كېږي، چې هغه وخت چې موږ د ټولو ښه والى په نظر كې نيسو، چې په خوښي يا درد سره متاثره كېږي.

بنتهام كه څه هم د عمل ګټورتوب او د قانون ګټورتوب فلسفې له اصطلاحاتو څخه غږېدلي نه دي. اصطلاح ګانې ايستلې نه دي، دغه ډېر نوي مضمونونه د هغه له تيوري څخه په اساسي ډول ايستل كېدلى شي.

بنتهام كه څه د عمل ګټورتوب او د قاعدې ګټورتوب اصطلاح ګانې پرنيسپ دي دغه ډېر نوي مفهومونه د هغه له تيوري څخه په اساسي ډول ايستل كېدلى شي. د عمل ګټورتوب فلسفه له دغه ګوټ څخه ازميي چې هغه د فرد خورا ډېره نيكمرغي په نظر كې نيسي يا د خورا ډېرو خلكو نيكمرغي. له بلې خوا به د قاعدې ګټورتوب فلسفه عالمي قوانين تر بحث لاندې نيسي او

د دغو قوانینو یا مقررو ګټورتوب ازمیي چې که هغه د خورا ډېرو خلکو، خورا ډېره نیکمرغي پر مخ بیايي.

عملي ګټورتوب فلسفه په یوه خاص مفهوم له عصري حال اخلاق (Situation Ethics) سره ورته والی لري. دا په یوه مشخص حال کې فردي عمل دی، چې ددې لپاره کتل کېږي، او ازمېیل کېږي، چې هغه په نړۍ کې د بدې په تناسب د ښه والي خورا ډېر مقدار تولیدوي. د دغه عمل اخلاقیات د هغه له پلویانو سره د هغه د بیساري تړاو په نظر کې نیولو سره ټاکل کېږي او نه له عمومي قانون سره د هغه د تړاو له امله، د بېلګې په ډول دغه پوښتنه به وشي، چې په یوه مشخص حال کې د حقیقت پر خلاف وینا نظر د حقیقت ویلو ته به د نیکمرغي ډېره اندازه تولید کړي، چې که هغه به په ټولو خواوو کې خوښي یا نیکمرغي راوړي په دغه مشخص حال کې د عملي ګټورتوب فلسفې له مخې د حقیقت پر خلاف وینا د عمل ښه طریقه ده.

له بلې خوا قاعدوي-ګټورتوب فلسفه د عالمي توب اخلاقي تیوري ته ورته ده. دلته د اخلاقیاتو په عمومي قانونو باندې ټینګار کېږي، نه په خاصو حالونو باندې. د اخلاقیاتو د قوانینو په ټاکلو کې لارښود پرنسیپ دا دی؛ چې هغه قانون چې د ټولو لپاره خورا ډېر ښه والی راوړي داخلاقیاتو قانون دی، چې هر فرد د ژوند په ټولو حالاتو کې مکلف کوي، په خاصو حالاتو کې استثنی مجاز نه وي، په دې چې د استثنی منلو ته اجازه به په نهایت کې د ټولنې نظم ګډوډ کوي.

حتی هغه کس ته به لا ډېر تاوان واړوي، چې له دغې استثنی څخه د ځان لپاره استفاده کوي، د قاعدوي ګټورتوب فلسفې پلوي به لکه د عالمي توب پلوي دغه پوښتنه وکړي، چې که هر څوک هغسې عمل وکړي لکه ما چې وکړ، څه به پېښ شي؟ ایا دغه عمل به په نړۍ کې د ښه یا بد توازن تولید کړي؟

د ګټورتوب فلسفې دواړه شکلونه ټینګار کوي، چې د یوه عمل ګټورتوب چې د خورا ډېرو لپاره خورا ډېره خوښي پر مخ بیايي د یوه عمل اخلاقیات ټاکي،

خو يو څوک بايد په نظر کې ولري، چې د قاعده ييز ګټورتـوب فلسـفه عـالمي توب پرنسيپ ته هم رجوع کوي. پر دې برسېره د يـوه قـانون د اخلاقيـاتو پـه ټاکلو کې د عدالت پرنسيپ هم بايد په نظر کې ونيول شي; دليل يـې دا دی; چې ځينې قانونونه په يوې ټولنې کې د خورا ډېر مقدار خوښي توليـدولی شي، خو هغه په عين حال کـې د همدغـه ښـه والـی عـادل او منصـف ويـش نقض کولی يا د اکثريت په ګټه اقليت زبېښلی يا اسـتثمار کـولی شي. واضـحه ده، چې يو قانون چې په هغه سره يوازې ښه والی زيـاتېږي خـو د هغـه مقـدار پـه عادل او منصف ډول نه ويشل کېږي، په اخلاقي لحاظ ښه نه وي، خو د قانون په تدوين کې دعدالت په نظر کې نيول د ګټورتوب يا د خير رسولو د فلسـفي پرنسيپونو د ترک په مانا کېږي، څنګـه چـې د دغـې فلسـفې دواړه شـکلونه د ګټورتوب په پرنسـيپ بانـدې بنـا شـوي دي، لانـدې ارزونـه پـه دواړو تطبيـق مومي.

ارزونه:

لاندې ځينې هغه تبصرې دي چې د ګټورتوب فلسفي منقدانو کړې وي.

د بنتهام په نظر دا سيکالوجيکي واقعيت دی، چې موږ خوښي ضرور غواړو او له درد څخه ډډه کوو، خو د ا چندان مفهوم نه لري، چې وويل شي، چـې مـوږ بايد همدغسې وکړو، چې خوښـي وغـواړو، او لـه درد څخـه ډډه وکـړو. دی د انسان د تمايل د واقعيت بيان کوي خو د اخلاقي مکلفيت حتمي توب يا بايـد توب نه شرح کوي.

د ګټورتوب لومړی پرنسيپ چې که موږ تل خوښي غواړو، او کوښـښ کـوو لـه درد څخه ډډه وکړو دغسې فرض شوی، لکه چې په اصل کـې مسـلم وي، خـو هغه رښتيني نه مـالومېږي، چـې زمـوږ ارادي او غيـر ارادي ټـول عملونـه تـل خوښي لټوي خوښي له نيکمرغه سره بې له کافي ثبـوت څخـه يـو ګڼـل شـوی، لکه چې د هيډونزم په اړه د مخه ورته اشاره شوې ده.

کـه وړانـديز کېـږي، چـې د اخلاقيـاتو معيـار د عمـل هغـه خاصيت وي چـې نيکمرغي زيږوي، د عمل مقصد حتی نور هم مبهم کېـږي، او تخريـب کېـږي نظر دې ته چې د خوښي کېـږي. د نيکمرغـي اهميـت پـه کـافي انـدازه شرح شوی نه دی. هغه يوازې فرض شوې چې هر څـوک خوښـي غـواړي او پـه دې

پوهېږي، چې هغه څه شيز دی، خو که دا پوره ناممکنه نه وي، ګرانه ده چې د نيکمرغي په اړه ټول سره يوه خوله اوسي، د بېلګې په ډول هغه به څوک وي چې د ټولنې خوښي وټاکي؟ هغه به حکومت وي يا د دولت سردال يا د خلکو اکثريت؟ دغه ټول ځوابونه به ډېرې ستونزې پيدا کړي پر دې برسېره نيکمرغي ته به په نېغ ډول ګوته ونه نيوله شي، ځکه چې هغه زموږ د غوښتنې د کوم خاص شيز د شعوري ترلاسه کولو يا د ځينو عملونو د ترسره کولو محصول دی.

ګټورتوب په هغه مفهوم سره چې بنتهام کارولې له عادي استعمال نه بېل مفهوم لري. په عمومي ډول هغه د ګټورتوب مانا ورکوي يا هغې وسيلې ته راجع کېږي، چې کوم مقصد پرې ترسره شي، بنتهام په خاص ډول هغه د هغه عمل خاصيت ګڼي چې نيکمرغي زېږوي.

د خوند فلسفې محاسبه په عمل کې کار نه کوي. ممکنه نه ده، چې د نيکمرغيي هغه مقدار اندازه شي، چې د فرد په حالت کې بايد د عمل نتيجه وي او کله چې پوښتنه دخورا ډېرو لپار د خورا ډېرې نيکمرغي وي، هغه لا ګرانه کېږي، ځکه چې د يوې ټولنې ډېر غړي په موافقه ونه کړي، چې نيکمرغي د دوی په نظر څه مانا لري. که د بنتهام مقصد يوازې دا وي چې د خپل خوند فلسفې محاسبې ته يو عمومي لارښود ورکړي، يو څوک موافقه کولی شي، چې دغسې لارښود په فردي حالتونو کې به ممکن وي. ځينې کسان په څرګنده توګه دغسې تخمين کوي،خو که دا د بنتهام اراده وه هغه به له خپل مقصد څخه تېر شوی وي، چې له اخلاقپوهنې څخه مثبت ساينس جوړ کړي.

جان ستوارت مل:

جان ستوارت مل (John Stuart Mill ۱۸۷۳-۱۸۰٦) تر دې حده د بنتهام تر نفوذ لاندې شو، چې د ګټورتوب فلسفه د هغه دين شو. ده د خپل ګټورتوب نومي فلسفې اخر کې د بنتهام اساسي نظرونه ومنل، خو دغه تيوري يې اصلاح هم کړه.
مل د بنتهام دخورا ډېرې نيکمرغي د انسان د ژوند مقصد دی، او نيکمرغي له خوښي سره يوه ده، مل په داسې حال کې چې د بنتهام د ګټورتوب فلسفې له بنسټيزو نظريو سره هوکړه وکړه. د هغه دغه نظريې رد کړه، چې خوندونه له يوه او بل نه يوازې په کميت کې سره توپير لري. مل په دې عقيده و، چې خوندونه په کيفي لحاظ هم سره توپير لري، او ځينې خوندونه د ښکته درجې او ځينې د لوړې درجې دي، يو څوک ښه ګڼي "چې نارام انسان وي نظر دې ته چې قانع سرکوزي وي"، "نارام سقراط وي نظر دې ته چې قانع احمق وی".
مل د خوند له کيفي تصنيف نه برسېره د نيکمرغي په ټولنيز خصوصيت هم ښکار وکړ، يو څوک بايد د خورا ډېرو خلکو لپاره خورا ډېره نيکمرغي ولټوي. د خلاقي عمل يوازې شخصي نيکمرغي نه بلکه دتولو لپاره خورا ډېره نکمرغي ده.

ارزونه:

مل په خوندونو کې د کيفي توپيرونو په راوړلو او د ټولنيز ملاحظو په ټينګار سره د بنتهام د ګټورتوب فلسفه نوره هم درنه کړه. سره له دې هم له اخلاقي ښه والي سره هغه د خوند يو شان ښوول نا ثابت پاتې شو، لکه هسې چې د بنتهام په تيوري کې و. يو يې هم له سيکالوجيکي خوند فلسفي نه اخلاقي خوند فلسفي ته د يوه انتقال هم ثابت نه دی. دغه واقعيت چې انسانان خوند غواړي يو واقعي حکم دی. له دې نه دانه مالومېږي چې انسانان په خپلو ټولو عملونو کې بايد خوند وغواړي. پر دې برسېره که سيکالوجيکي

خوند پالنه رښتياوي، يانې چې موږ په خپلو ټولو کړو کې خوند غواړو دغه مکلفيت چې موږ بايد همدغسې عمل د کړو چندان مفهوم نه لري. ډېر دليلونه شته چې د سيکالوجيکي خوند پالنې د عالمي توب پر قانون شک وشي، پر دې برسېره د مل د ګټې پالنې فلسفه کې يو څه تناقص ليدل کېږي، په داسې حال کې چې دی تائيدوي، چې نيکمرغي يا خوښي خورا لوړ ښه والی او د اخلاقياتو معيار دی، دی دا هم وايي چې ښه داده، چې يو څوک ناراضي انسان وي، نظر دې ته چې قانع سرکوزی وي. له دې نه دا مالومېږي چې مل په ضمني توګه د انسان طبيعت د اخلاقياتو د معيار په څېر ګڼي. له بده مرغه هغه د انساني طبيعت پوهاوي په څرګند ډول بيان نه کړ، خو دی وايي چې "رښتيني" انساني طبيعت د هغه لپاره د اخلاقياتو معيار دی، او ښه داده چې انسان ناراضي سقراط وي. نه قانع احمق وي دا لا حتی هغه وخت چې دی د خورا ډېرو خلکو لپاره د خورا ډېرر نيکمرغي پر پرنسيپ بحث کوي، دی دغه پرنسيپ د انسان له اجتماعي طبيعت نه راباسي او وايي چې انسان دخپل ماهيت په تقاضا مکلف دی، چې عامه ښه والی پر مخ بوځي.

دګټې پالنې پلويانو ته چې د ټولو خلکو خورا ډېرې نيکمرغي ته ګوته نيسي حتمي ده، چې لږ تر لږه په ضمني ډول د انساني طبيعت ځينې عالمي توب خصوصيتونو فرضيه ومني او هم هغه طريقې چې دغه طبيعت اکمال ته رسوي، يو څوک بې له دې چې دغه فرضيه يې د مخه منلې وي، چې انسان به خپل طبيعت کې په رښتيا څه څيز دی.

په ټولنه کې د انسان د ژوند د اصلاح لپاره په واقعي دول وړانديز کولی نه شي. نو داسې ښکاري چې د ګټورتوب فلسفي ټول پلويان د خوښي له منل شوي نارم څخه په ضمني ډول خارج کېږي او انساني طبيعت ته د اخلاقياتو د معيار په شان رسېږي.

د ځان پېژندنې تيوري ګانې
د بالقوه استعدادونو بشپړتوب

د ځان پېژندنې يا ځان درک اخلاقي تيوري پلويان دوه نيم زره کاله په دغه نظر ولاړ دي، او احتمال لري، چې دغه ډول تيوري ګانې اوس هم په فيلسوفانو او هم په وګړو کې ډېر پلويان ولري. که موږ د دغې تيوري بېل ډولونه او د هغې اساسي خاصيتونه په نظر کې ونيسو چې دغو مشخصو تيوري ګانو د بېلو سرليکونو لاندې تر کتنې لاندې نيولې وي. په دغو ټولو تيوري ګانو کې ګډ عنصر هغه نظر دی، چې د فرد لپاره اخلاقي ښه والی تر هغو چې ممکن وي د پټ يا بالقوه استعداد انکشاف دی. هغه د يوه چا د طبيعت پوره ترسره کېدل يا اکمال دی، دغه انکشاف دی. هغه د يوه چا د طبيعت پوره ترسره کېدل يا اکمال دی دغه انکشاف په همغږي سره د يوه چا د پټ استعداد غوړېدل دي، په دغه ډول چې د هغه د طبيعت ټول عنصرونه د طبيعي اجتماعي کرکټر په ګډون په نظر کې ونيول شي.

افلاطون:

افلاطون (Plato، مخزيږدي اټکل ۴۲۹-۳۴۷) خپل اخلاقپوهنه د خپل علم د تيوري د ميتافزيک "له طبيعت نه اخوا" پر بنسټ بنا کړ. د افلاطون په نظر دا فکر يا ايډيا ده نه حسي درک، چې د څيزونو جوهر په واقعي ډول درک کوي. يوه بېلګه به يې د "ښکلا پوهاوي وي." موږ ډېر څيزونه ښکلي ګڼو. څنګه چې موږ ښکلا په ډېرو څيزونو کې مومو، نو حتمي ده، چې د ښکلا ايډيا بايد يو څه حقيقت ولري، ځکه چې که داسې نه وي موږ به ونه شو کولی، چې هغه وخت يې وينو، درک يې وکولی شو. همدغه تحليل د ښه والي د ايډيا او نورو عمومياتو لپاره هم د اعتبار وړ وي. افلاطون پوره منطقي ګڼله چې فکر وکړي د مطلقي ښکلا او مطلق ښه توب لپاره حقيقت شته دی. په

بېلو څیزونو کې ښکلا او ښه توب د مطلق ښه توب او مطلقې ښکلا په "ایډیالي فورم"کې ګډون او انعکاس دی. د افلاطون لپاره دا یوازې یو بل ګام و، چې خپلو ایډیالي فورمونونه په ټول څیزونو کې پراختیا ورکړي، او یوازې اخلاقي او بدیعي عمومیاتو ته یې محدوده نه کړي.په دې ډول زموږ د حسي درک جهان د واقعي نړۍ یوازې د ایډیالي فورمونو انعکاس دی. ایډیالي نړۍ د هر ډول څیزونو پوره او دایمی مکان دی. د مځکې له پاسه ټول موجودات په یوه ایډیالي فورم کې ګډون کوي. داسې هم انسان د بشریت په ایډیالي فورم کې برخه لري، نو عالمي ایډیاګانې رښتیاني وجودي شته توب لري، او یوازې زموږ د ذهن مجردات نه دي، زموږ عقلاني قوه موږ دعالمي فورمونو له دغې رښتینې نړۍ سره نښلوي. په نتیجه کې ذهن یا دماغ د انسان ډېر مهم اړخ دی، چې د هغه د رښتیني ځان تمثیل کوي، انسان په واقع کې کې د خپل ذهن له لارې انسان دی.

افلاطون د خوند له اهمیت څخه انکار نه کوي، ځکه چې انسان د هغه په نظر یوازې عقلي موجود نه دی. ښه ژوند د انسان لپاره د هغه د رښتیاني طبیعت انکشاف دی، چې هم په ډېرېدونکې توګه د بشریت ایډیالي فورم دی. څنګه چې انسان یوازې ذهن نه دی.حتمي ده، چې ښه ژوند باید د ذهن او حواسو د فعالیتونو له همغږي ترکیب څخه جوړوي. تر هغو چې موږ په دغې تلونکې نړۍ کې ژوند کوو، حتمي ده، چې موږ باید تل درک کړو، چې دا رښتیانی نړۍ نه ده، بلکه د ایډیالونو د فورمونو د نقل نړۍ ده. اخلاقي ښه توب دا دی، چې له کاملې نړۍ سره د ورته کولو لپاره تر هغو چې کولی شو کوښښ وکړو خپل بالقوه استعدادونو ته انکشاف ورکړو، په خاص ډول د خپلې پوهې په ډېرولو کې. د پوره ښه والي پوهه مهمه ده، ځکه چې که انسان په دې قادر وي چې خپل طبیعت کامل کړي او نیکمرغي ترلاسه کړي.چې هغه به د کاملې نړۍ سلطنت ته راجعت وي، له کومې نه چې د زېږېدلو په وخت کې زموږ روح اخیستل شوی، او زموږ په بدن کې بندي شوی دی.

افلاطون په خپل جمهوريت نومي اثر کې د ايډيالي دولت بيان کوي، چې انسان په هغه کې د انکشاف کولو او په همغږي سره د ژوند کولو توان لري ياني چې ورسره مرسته کېږي، چې په اخلاقي لحاظ ښه ژوند وکړي. دی د انسان په اجتماعي طبيعت ټينګار کوي او په نتيجه کې د هغه په نظر د اخلاقياتو معيار د انسان يو ډيناميک او اجتماعي طبيعت دی، ځکه چې دی هلته انکشاف کوي او په ټولنې او په همکاري سره مکمل کېږي.
په ټولنې کې په همغږي سره ژوند کول به له انسان سره مرسته وکړي، چې خپل پوره والي ته ورسيږي. د انسان موخه دا ده، چې څومره کولی شي له مکمل ښه توب سره ورته والی وکړي. له ډېر لوړ ښه والي سره شراکت به انسان ته نيکمرغي راولي نو د انسان موخه دا ده; چې له مطلق (Absolute) سره د شراکت له لارې نيکمرغي ترلاسه کړي.

ارستو:

د ارستو (Aristotle مخزيږدې ۳۸۴-۳۲۲) اخلاقيات د هغه په ميتا فزيک بنا دي، چې د افلاطون د ايډيالي فورمونو د جلا نړۍ تيوري ردوي. سره له دې هم ارستو له افلاطون سره په يوه نظر دي، چې دغسې حقيقت (Reality) شته چې د موجوداتو له عالمي ايډياګانو يا جوهرونو سره مطابقت کوي. حتمي ده، چې يو حقيقي څيز به وي، چې سره زر سره زر، اس، اس، او انسان، انسان ګرځوي، خو د څيزونو عالمي ايډيا يا جوهر په جلا ډول موجوديت لرلی نه شي، خو حتمي ده، چې هغه واقعيت په فردي موجوداتو کې پيدا کړي. د يوه څيز جوهر له هغه څخه هغه څيز جوړوي چې هغه څيز دی. ده عالمي جوهر هسې چې په فرد کې واقعي کېږي، د موجوداتو اساسي يا اصلي فورم (Substantial Form) په نامه ياد کړ. دغه فورم به طبيعت وګڼل شي، ځکه چې هغه "طبيعت" د يوه موجود د مشخصو فعاليتونو منبع ده، هغه هغه طريقه ټاکي چې يو موجود په هغه ډول ژوند او عمل کوي. موږ د دغو عملونو منبع يا فورم نه وينو خو موږ د دغه موجود له مشاهدې يا فورم څخه

د هغه د وجود حقيقت ته رسېږي، "څنګه چې يو موجود دی هغسې عمل کوي" د منې ونه دمڼو حاصل ورکوي، نه ناک، زاڼه الوتل کوي، نه دماهي په شان لمبل. سره زر لکه وسپنه زنګ نه وهي او داسې نور. له نتايجو څخه يانې د يوه موجود له عملياتو څخه مور د عملياتو د موجوديت له علت څخه نتيجه اخلو. دغه حقيقت چې د يوه څيز طبيعت به ونومول شي، د هغه فعاليتونه ټاکي.

اصلي فورمونه جلا يا په خپل ذات کې وجود نه لري خو هغه د هماغه صنف موجوداتو په هر يوه ژوند فردکې جوړوونکي عامل دی. هر شخص يو انساني موجود دی، د بشريت جوهر يا طبيعت لري، خو بشريت په دغه ډول بېل وجود نه لري، د يوه عضوي نوع په هر فرد کې د هر موجود مشخص جوهر په کمي لحاظ بېل وي، عالمي ايډياګانې يوازې زموږ په ذهن کې وجود لري، دوی مجردات دي، خو دغه ايډياګانې په ژونديو افرادو کې افاقي بنسټ لري لکه دغه افراد چې په افاقي او رښتياني ډول يا سپيان يا اسونه يا انسانان او داسې نور دي. ددې لپاره چې کوښښ وشي.

په ژونديو څيزونو کې د تغير واقعيت درک شي، د فورم د اصلي مفکورې د ژوند په شرح کولو کې د ارستو د فلسفي اصلي عنصر کېږي.په تل ترتله تغيرېدونکی موجود کې يو نه تغيرېدونکی ډيناميک زړې (Core) شته. د څېړۍ په پوره منکشف شوېونه کې هغه څه شته چې هغه په اساسي ډول په مغز کې و، خو هغه سره له دې هم ترې نه توپير لري. ارستو د يوه حجار له مقايسې څخه کار اخلي، چې له پوره تخته مرمرو څخه د مجسمې په بڼه ورته تغير ورکوي. حجار مرمرو ته دمجسمې فورم ورکوي، دلته فورم له باندې څخه د يوه خارجي عامل له خوا اضافه شوی دی.

فورم او ماده په يو ځای کېدلو سره يوه مشخصه مجسمه شوې ده. په طبيعی څيزونو کې اصلي فورم د يوه موجود په مينځ کې عمل کوي. هغه هماغه فورم يا جوهر پاتې کېږي، او د هغه يو تغير کېدونکی اوهغه غيرر فعال يا زغمونکی عنصر ټاکي چې ارستو لومړنۍ ماده (Prime Matter) نومولی

ده.خو دغه لومړی ماده له فورم یا جوهر څخه بېل موجودیت لری نه شي، لکه هسې چې اصلي جوهر یا فورم بېل موجودیت لرلی نه شي.په هر ژوندي موجود کې فورمله پخوا نه له لومړی مادې سره یو ځای شوې او هغه موجود ته یو مشخص کرکټر یا طبیعت ورکوي.
په ژوندیو موجوداتو یا په هر عضوي وده کې اصلي جوهر ماده جوړوي. دا د ننی پرنسیپ دی، چې د هغه موجود طبیعت یا فورم د هغه مشخص موجود د ودې لامل کېږي. دغه فورم د ودې په بهیر کې ځان افاده کوي او د خپل طبیعت له مخې په واقع کې هغه څه کېږي، چې دی. هغه د ژوند په بهیر کې انکشاف کوي. دهغه بالقوه ظرفیت چې د څېړی ونه شي، ترسره کېږي او پوره کېږي. له دې نه داسې ښکاري چې فورم د ژوند خوځوونکی یا "صوري" علت دی. په عین حال کې چې هغه موخه ده، د یوه موجود نهایي علت.یو موجود په واقعي ډول هغه وخت تحقق کوي، چې هغه د خپل طبیعت بشپړتوب ته ورسېږي، د هغه د فورم ټولیز. فورم په دغه مفهوم سره نارم هم دی، چې یو موجود د هغه له مخې عمل کوي له انسان څخه پرته د نولو موجوداتو ډلې یا صنفونه د هغو په فورم سره تاکل کېږي، یا په فزیکي یا په سیکالوجیکي لحاظ ددې لپاره چې په مشخص ډول عمل وکړي.
یوازې انسان له خپلو ډېرو عملیاتو څخه ازاد دی خو د انسان لپاره هم د فورم یا طبیعت پوره تحقق موخه ده، د هغه د علت نهایي موخه. ارستو ښودنه کوله، چې انسان هغه وخت چې د خپل اصلي فورم ټول ظرفیتونه تر ممکن حد پورې واقعي کوي، د خپل طبیعت ایډیالي فارم په اخلاقي لحاظ عمل کوي. څنگه چې دې په طبیعي لحاظ یو عقلي موجود دی د خپل د واقعي طبیعت د کشف کولو او پر هغه د پوهېدلو قابلیت لري. ښه انسان باید د خپل رښتیني طبیعت له مخې رښتین توب ولټوي او عمل وکړي هغه عملونه چې د انسان له طبیعت سره مناسب دی هغه موخې ته نزدې کوي دهغه د انسانتوب ترسره کېدل او پوره کېدل.

انسان هغه وخت چې د خپل طبیعت له مخې عمل کوي نور هم کامل انسان کېږي، او خپل فورم ته تحقق ورکوي، یانې د خپل طبیعت اکمال ته د هغه مناسب فعالیت نتیجه چې دغه تحقق ته رسېږي.
یو ډي مونیا (Eudaimonia) کېږي یانې هغه حال چې د انسان خوښي او نیکمرغي کېږي، [هغه نیکمرغي چې د عقل او اعتدال په ژوند کې موندله کېږي] په یوناني ژبه کې تیلوز (Telos) دموخې په مانا دی او څنګه چې د ځان تحقق تیوري انسان خپلې موخې ته نږدې کوي دغه ډول اخلاقپوهنه په عمومي ډول د موخه ییز یا غایوي اخلاق (Teleological) په نامه یادېږي. د اخلاقپوهنې په موخه ییز یا ځان تحقق په تیوري کې د اخلاقیاتو د معیار په شان د انساند طبیعت سمه ایډیا د دغه سیستم بنسټ کېږي. ارسطو د انساني طبیعت په اجتماعي خصوصیت باندې ټینګار وکړ. انسان یو اجتماعي موجود دی او دی په نتیجه کې خپل با نفوذ ظرفیتونه په ښې تنظیم شوې ښاري ټولنې (Polis) یا په ټولنه کې په همکاري سره منکشف کولی شي، بیا نو ده اخلاق د سیاست یوه برخه وګڼله، یانې په یوې ټولنې کې د ساینس له مخې تنظیم شوی او همغږي ژوند کې انساني طبیعت د ارسطو په نظر د فعالیتونو یوه ډینامیکه سرچینه ده، او په اخلاقي مسئلو کې به د ریاضي دقیق توب تطبیق نه شي. موږ ته حتمي ده، چې د خپلو انسیاقاتو او تمایلاتو په منځ کې یو انډول وساتو ددې لپاره چې انساني طبیعت په موږ کې تر ممکن حد پورې انکشاف وکړي. ښېګڼه له موږ سره مرسته کوي، چې خپل طبیعت ته انکشاف ورکړو هغه دغه قدرت راکوي چې ښه او خوښ ژوند وکړو ارسطو د نیکو ماچي اخلاقپوهنې (Nichomachean Ethics) اثر کې د ښېګڼو سیستم ډېر او عملي مفهوم شرح کړی دی.

سان توماس اکویناس:

سان تاماس اکویناس (۱۲۷۴-۱۲۲۵ St. Thomas Aquinas) تل ارسطو د فیلسوف په نامه یاداوه، او په خپلو لیکنو کې ډېر درناوی ورته قایل و، دهغه

فکرونه يې له خپلو فکرونو سره يوځای کړي او په دې ډول يې د ارستو فلسفه په اروپا کې ډېره مروجه کړه.

اکويناس په اصل کې د الهياتو عالم و، نو ده اخلاقياتو ته له مذهبي ګوټ نه کتل خو د هغه اخلاقي تيوري ګانې په مذهبي ليکنو کې په اسانۍ ليدل کېدلی شي، په خاص ډول د هغه په سوما تيلوجيکا (Summa Theologica) کې د هغه نفوذ په اخلاقي موضوع ګانو کې په عيسوي تفکر باندې ډېرونه يوازې د هغه په هم مهالو، بلکه په راتلونکو نسلونو باندې هم اکويناس له ارستو سره موافق و، چې انساني عمل د انسان له نهايي موخې سره په ارتباط لرلو سره راوتلی دی، ټول موجودات د خپل طبيعت له مخې د خپلو ظرفيتونو د واقعي کولو په لور ميل لري، او په نتيجه کې کوښښ کوي خپل طبيعت ته پوره انکشاف ورکړي، ددې لپاره چې خپلې نهايي موخې ته ورسېږي.

انسان د يوه ازاد عقلاني موجود په څېر کوښښ کوي خپل نهايي مقصد ته ورسېږي، نه يوازې د خپل طبيعت په زور بلکه د خپل عقلانيت او ارادې په وسيلې سره هم. عقلاني توب او ازادي هغه بنسټ دی، چې د انسان اخلاقيات او عمل پرې تکيه کوي.

انسان په عمدي ډول خپله موخه ټاکي او په خپلو کړو سره ورته نزدې کېږي، يا له خپلې موخې څخه ګرځي، چې يوازې هغه يې پوره کوي او نيکمرغه کوي، خو د انسان نهايي موخه څه ده؟ اکويناس په دغه نظر و، چې هيڅ محدود څيز انسان راضي کولی نه شي، ځکه چې هغه له خپل عقلانيت او ارادې سره له محدودو څيزونو او له خپل ځان څخه اخوا ځي.

سان تاماس د مذهبي عالم په توګه فکر کاوه، چې يوازې خدای تعالی د انسان غوښتنې او دهغه د عقلانيت او ارادې د عمل قوتونه پوره قانع کولی شي. د انسان ډېر لوړ ښه والی خدای تعالی وي، خو موږ په دغه ژوند کې خدای تعالی ته په پوره قانع کوونکي ډول رسېدلی نه شو، يوازې په بل ژوند کې د خدای^ج متبرک ليد (Beatific Vision) موږ قانع او راضي کولی شي. دغه متبرک ليد د خدای تعالی عقلاني پوهه ده،چې موږ د خپل شته توب له

اغيزناک او نهايي علت سره نښلوي. انسان د دغسې عملونو په کولو سره چې د هغه له طبيعت سره اړخ لګوي، په اخلاقي ډول عمل کوي او په دغه ډول په بل ژوند کې د هغه د نيکمرغي د پوره ترسره کولو لپاره اماده کوي.

سان تاماس د اخلاقياتو د معيار په بحث کې د "سم عقل" (Right Reason) اصطلاح ډېره يادوي. څنګه چې هغه عقلاني قوه د انسان خاص کرکتر ګڼي نو مونږ د اخلاقياتو او نيکمرغي په موضوع کې په عقلانيت باندې د هغه په ټينګار پوهېدلی شو. دا د عقل له لارې ده چې انسان په خپله موخه پوهېږي، او په نتيجه کې د هغه د ښه توب لپاره په عمدي او شعوري ډول کار کوي خو داسې ډېر پېښيږي، چې انسان په ارادي ډول دغسې څيزونه غوره کوي، چې د هغو لپاره په افاقي ډول ښه نه وي او انسان خپلې موخې ته نه نږدې کوي."سم عقل" د هغه مقصد درک کوي، چې د انسان ظرفيتونه واقعي کوي او انسان خپلې موخې ته نزدې کوي. داسې هم سم عقل د عامل د مشخص شرايط او له نورو کسانو او ټولنې سره د هغه اړيکې تر کتنې لاندې نيسي، او هغه څه غوره کوي، چې د انسان له طبيعت سره مطابقت لري. عقل هغه وخت سم وي، چې د عامل له مشخص طبيعت سره په افاقي ډول مطابقت کوي، او دغسې عملونه غوره کوي، چې د هغه طبيعت په افاقي ډول ترسره کوي او پوره کوي.

د ځان تحقيق يا د ځان درک دغه درې تيورۍګانې چې مونږ دلته د بېلګې په ډول يادې کړې، د پېړيو، پېړيو په بهير کې په اخلاقي تفکر باندې نفوذ لرلی او ډېر پلويان يې موندلي دي، په دوی ټولو کې ګډ عنصر دغه دکتورين دی، چې انسان يو مشخص طبيعت لري، او دا چې اخلاقيات د هغو عملونو څخه مرکب دی، چې له انسان سره د هغه د طبيعت د پوره کولو په واقعي کولو کې مرسته کوي. دوی له يوه بل څخه د انسان سره د هغه د طبيعت د پوره کولو په واقعي کولو کې مرسته کوي، دوی له يوه بل څخه د انسان په ميتافزيکي او انساني فلسفي کې سره توپير لري، يانې د واقعيت په پوهاوي کې په عمومي ډول او د انسان په طبيعت کې په خاص ډول. د همدغه دليل

له امله ده، چې د ځان درک ډېرې تيوري ګانې د انسان د طبيعت په پوهاوي او سم تحليل باندې خاص ټينګار کوي.
ځينې يې په خاص ډول ټينګار کوي، چې انسان يوازې د يوه فزيکي يا بيالوجيکي موجود په شان ونه ګڼل شي، بلکه هغه په مناسب ډول په ماده کې روح، عقلاني، ازاد او اجتماعي وپېژندل شي، چې له نورو انسانانو او په وړو يا لويو ټولنو کې په يوه بل د متکي توب اړيکې لري، او په خپل چاپېريال باندې اثر کولی شي، په خپل طبيعت کې مداخله کولی شي، ځان کنټرول او له ځان څخه پورته کېدلی شي، خو دی خپل طبيعت تغيرولی نه شي، بې له دې چې خپل عقلاني او ازاد موجوديت ترک کړي.
له دغې کتنې څخه څرګنده ده، چې د انسان بېلې بېلې فلسفې د ځان تحقق تيورۍ ګانو په کامپ کې دننه د اخلاقياتو بېلو معيارونو نتيجه کېدلی شي.
د مارکسسي لېننسي اخلاقيات:
هغسې چې د عيسويت اصطلاح ډېرې عيسوي تيوري ګانې په غېږ کې نيسي، داسې هم مارکسزم ډېرو مارکسسي څانګو ته راجع کېږي، چې ځينې ډولونه يې دادي; کلاسيکي مارکسزم، نيو مارکسزم. نوی چپ، مارکسزم، لينزم او مارکسزم، لينزم، ماوزم. د مارکسيزم ټول ډولونه ادعا کوي، چې دوی دکارل مارکس د ايډياګانو اصلي مشروع تعبيرونه يا انکشافات دي.
په خپله مارکس د خپلو تعليماتو دغسې سيستم پرې ايښی نه دی، چې واضح او مکمل وي هغه که څه هم کاپټليزم او بورژ وازي په قوي الفاظو غندلي او محکوم کړي. خپل اخلاقيات يې مبهم دي، او په خپله يې د اخلاقياتو موضوع په څرګند او منسجم ډول نه ده بيان کړې. نن د مارکسسي تيوري تر ټولو پياوړی مارکسيزم، لېننزم دی، چې په يوه مفهوم مارکسزم، لينزم ماوزم په غېږ کې نيسي دغه تيوري د نړۍ شاوخوا څلويښت سلنې خلکو باندې حکومت کوي، د دغه ډول مارکسزم د پياوړتيا له امله به دلته مارکسزم، لينزم په لنډ ډول تحليل شي. دغه دکتورين د شوروي اتحاد، چين او يو شمېر په پښو درول شويو کمونستي رژيمونو رسمي فلسفه ده، په لويديځ

کې ډېر کمونيستي گوندونه د دغې فلسفې اطاعت کوي خو په دغو نږدې وختونو کې د فرانسې او ایټالیې گوند په دغه دکتورين کې د ځينو تغيرونو، په خاص ډول د پرولټاریا دکتاتوري او سیاسي تعدد وړاندیز کړی دی.خو ډېر مشاهدان شک لري، چې که دغه گوندونه په واک کې شي، دغه تغیرونه به پلې کړي.

لینن د مارکس له ټولو لیکنو سره اشنا نه و او شواهد ښيي چې د ځوان مارکس لیکونه یې لیدلي نه و، چې هغه وروسته چاپ شوي دي. بیا هم هغه د مارکس هغو فکرونو ته چې دی پرې پوهېده، انکشاف ورکړ، او له مارکسزم سره یې په نظر او عمل کې مهمې مرستې وکړې. نورو شوروي لویانو او فیلسوفانو هم خپلې قلمي مرستې پرې ورگډې کړي دي، د ۱۹۵۰ شاوخوا کې و، چې د مارکسسي لیننسي فلسفي ټول جوړښت منظم شو، دغه فلسفه د شوروي اتحاد په رسمي خپرونو کې په څرگند ډول معرفي شوې او د ټولو کمونستي هېوادونو په ښوونځيو کې د حتمي مضمون په څېر يې ښودنه کېږي، چې دغه فلسفه د کمونستي هېوادونو د اجتماعي، سیاسي او اقتصادي موسسو او داسې هم د کمونستي اخلاقیاتو بنسټ دی. ششکن (Shishkin) د مارکسزم د اخلاقیاتو د رسمي متن مولف دی په نامه د مارکسسي اخلاقیاتو اساسات خو دغه اثر په انگلیسي کې راوتلی نه دی.

د مارکسزم لیننزم د تیوري اخلاقیات د واقعیت په میتافزیکي دکتورین او هغه د انسان په فلسفه بنا دي. که دغه فلسفه موږ دلته شرح کړو، له اصلي مطلب نه به لرې شو، دلته به يوازې ديالکتيکي او تاريخي ماټرياليزم په لنډ ډول بيان شي، چې د مارکسزم لينزم دوه اساسي برخې دي.

ديالکتيکي ماترياليزم د واقعيت ډېر اساسي قوانين شرح کوي او وړاندیز کوي، چې ثابته کړي هر موجود څیز ماده یا د مادې محصول دی. څنگه چې ماده د ساینس له نظر څخه له منځ څخه وړل کېدلی نه شي، نو ماده له منځ نه تلونکې نه ده، هغه داسې هم نه تلپاتې او نه خلق کېدونکې ده، چې مانا یې دا کېږي، چې خلق کوونکی وجود نه لري، "طبيعت د هغه خپل علت دی...

چې د مادې فورمول مانا چې طبيعت خلق کوونکي ته اړه نه لري، چې له پاسه وي، چې طبيعت په خپله د تل تر تله توب او نامحدوديت خواص لري، چې مذهبيان يې په غلطه خداى تعالى ته منسوبوي".

د مادې ډېر مهم او تلپاتې خاصيت حرکت دى، خو حرکت بايد يوازې په فضا کې حرکت ونه ګڼل شي، هغه د تغير بېل بېل شکلونه نيسي. ماده ساکنه نه، بلکه ډيناميکه ده، او په نتيجه کې تغير کوي که موږ د مادې په اساسي تغير پوه شو موږ کولى شو، د تکامل په واقعيتونو او د نړۍ په انکشاف رڼا واچوو. مارکسزم- لينن‌زم ادعا کوي، چې د هغه ديالکتيکي د تغير ماهيت په ساينسي ډول شرح کوي.

په همدغه دليل ده چې دغه سيستم د ديالکتيکي ماټرياليزم يا ديالکتيکي ماديت په نامه ياد شوى دى، د ديالستيکي ماټرياليزم درې قوانين دا دي;

١- له کمي نه کيفي تغيرونو ته د انتقال قانون او د هغه برعکس.

٢- د ضدينو د اتحاد اوجګړې قانون ٣ د نفې قانون.

تاريخي ماټرياليزم:

د مادي ديالکتيکي قوانين د موجوداتو بېل طبقات توليدوي او د تکامل به يوه پړاو کې متفکر انسان د انسان په هسکېدلو سره تاريخ پيل کېږي، تاريخ د هر بل څيز په شان چې په اصل کې ماده نه وي، د مادې محصول دى په نتيجه کې هغه د ديالتيک په قانون سره اداره کېږي، په تاريخ باندې د ديالتيک د قوانينو پلې کېدل تاريخي ماټرياليزم توليدوي.

تاريخ د افرادو له خوا جوړېږي چې هغوى به يوې ټاکلې ټولنې کې په مختلفو اړيکو کې بوخت دي. مارکسست- لينن‌سان د اړيکو دوه ډوله اړيکې سره تميز کوي. اقتصادي اړيکې او اجتماعي ايډيالوجيکي اړيکې. اقتصادي يا مادي اړيکې د بنسټ (Base) په نامه يادوي چې تعريف يې داسې کوي، "د ټولنې اقتصادي جوړښت د يوې ټاکلې ټولنې د توليديي اړيکو ټوله مجموعه" اجتماعي ايډيالوجيکي اړيکې پاسنى جوړښت (Super Structure) نوموي

چې تعریف یې داسې کوي، "داجتماعي ایډیاګانو ټوله مجموعه، موسسې او هغه اړیکې چې له ټاکلې اقتصادي بنسټ څخه را وځي" پاسنی جوړښت د ټولنیزې حادثې له درې ډلو څخه جوړ وي، لومړی اجتماعي، ایډیاګانې خویونه (Moods) اجتماعي احساسات، یانې ایډیالوجي او اجتماعي سیکالوجي، دوهم مختلفي موسسې او تنظیمونه، دولت محکمې، کلیسا او داسې نور.. دریم پاسنۍ جوړښتي ایډیالوجیکیی اړیکې"

بنسټ یا قاعده د تولیدي وسیلو د انکشاف له مخې له لومړني حال نه د پانګه والي د تولید پیچلی فارم سره تغیر کوي. په بنسټ کې تغیرونه په پاسني جوړښت کې تغیرونه راولي چې هغه په دې ډول پوره په اقتصادي فورمیشنونو (Formations) سره ټاکل کېږي. اجتماعي فورمیشنونه یانې اجتماعي سیستمونه چې موږ پکې ژوند کوو، د تولیدي مناسباتو نتیجې دي له دې نه داسې ښکاري چې تاریخ په نهایت کې د مادي تولید په طرزونو (Modes) سره ټاکل کېږي.

مارکسستي لیننستان ادعا کوي چې د بنسټ او پاسني جوړښت دیالکتیکي قانونونه په څرګند ډول ثابتوي چې تاریخ په حتمي ډول د پوره کمونیزم په لور درومي چې دا د سوچه ښه او انسان یې ژوند لپاره د انسان د ټولو بالقوه استعدادونو او غوښتنو اواړتیاوو پوره کېدل دي. لومړی د تولیدي ټولو وسیلو د خصوصي ملکیت په لغو سره سوشلزم مروج کېږي. بیا به سوشلزم دعقلي بنسټ له مخې د تولید تنظیم وکړي. په دې ډول چې د پانګه والي د رکودونو او ضیاع دایرې له منځ څخه یوسي. د تاریخ د دغه پړاو شعار به دا وي "له هر یوه څخه د هغه د توان او هر یوه ته د کار له مخې".

پیسې به ګرد سره له منځ څخه یوړل شي، او د انسان کلتوري اړتیاوې، به وړیا وي. څنګه چې کمښت د حسادت او هر ډول بدیو سرچینه ده، پریماني به د انسان خصوصیت کرکټر د هغه د ملګرتوب اساسي اجتماعي خاصیتونه، د سولې دوه اړخیزې درناوي ته او نظم ته تغیر ورکړي، او مینه به په فردي او اجتماعي اړیکو غلبه وکړي. دولتي قدرت په تاریخ کې د خپل کېدلو او د یو څه نظم د راوستلو لپاره د یوې وسیلې په توګه رامنځ ته شوی و. څنګه چې په کمونستي ټولنه کې به ځپل نه وي، او د اجتماعي همکاري عقلاني قوانین به

د نوي انسان له خوا په ازاد، او په خوښي سره وساتل شي د قانون پلې کولو د ايجنسي ګانو لپاره به هيڅ اړتيا نه وي. په نتيجه کې دولت به مړاوی شي، او سياسي واک له لاسه ورکړي.
مارکسزم- لیننزم ادعا کوي، چې اخلاقيات د تاريخ په بهير کې د زبيښناکګرو طبقو له خوا ټاکل شوی او په ځپل شويو باندې تپل شوی و، ددې لپاره چې د واکمنو طبقو خدمت وکړي. د اوس او راتلونکو حقيقي مارکسستي اخلاقيات غايوي دی، او د بشريت د ضروري موخې لپاره ټاکل کېږي، يانې په پوره کمونستي ټولنې کې د انسان د ازادي او پوره کېدلو لپاره له دې نه دا نتيجه اخيستله کېږي.چې د اخلاقياتو معيار انساني طبيعت دی، چې د کامل کمونزم له ایډیال سره مطابقت کوي يا د طلايي دورې له راتګ سره په نېغ يا نا نېغ ډول مرسته کوي، د اخلاق له نظر څخه ښه عملونه دي. هغه عملونه چې په پوره کمونزم کې د انسان د کامل توب په مخ کې خنډ کېږي او د تاريخ اکمال ځنډوي په اخلاقي لحاظ شرير او د جنايت عملونه دي.

ارزونه:
ښرګنده ده چې د مارکسستي لیننستي اخلاقياتو کلي د هغه د واقعيت تیوري يانې ديالکتيکي او تاريخي ماټرياليزم دی. نو د کمونستي اخلاقياتو پوره انتقادي بحث بايد د ديالکتيکي او تاريخي ماټرياليزم په انتقاد بنا وي. دلته موږ يوازې هغه ټکي ښوولی شو، چې د مارکسزم- لینزم منقدانو په ګوته کړې دي.
دمارکسزم- لیننزم لومړی پرنسيپ چې ټول موجودات ماده يا د مادې محصولات دي، ثابت شوی نه دی، بلکه فرض شوی او بس قانوني شکل ورته ورکړل شوی وي. عصري ساينس د باور وړ يا لږ تر لږه حيرانونکې ډېرې تيوري ګانې وړاندې کړي، چې ښيي کاينات منع لري او ابدي نه دی. دغه بنسټيزه پوښتنه چې يو څه ولې شته او عدم نه شته هيڅ نه ده شوې او ورته ځواب نه دی ورکړل شوی. پردې برسېره د ديالکتيک "علمي" قوانين د ساينس له خوا منل شوی نه دی، حتی کمونستي ساينس پوهانو هم په خپلو څېړنو کې هغه له نظر نه غورزولی دی.

د تاریخي ماتریالیزم په اړه به وویل شي، چې په تاریخ باندې د دیالکتیک د قوانینو تطبیق ښه جوړنه راځي او په ټولې نړۍ کې د کمونزم حتمي خپرېدل نه ثابتوي. د مارکسزم لینزم پلویان د تاریخي جبر او انساني ازادي ترمنځ تضاد چې دوی یې دفاع کوي په قناعت کوونکي ډول شرح کولی نه شي. که انسان ازاد وي او تاریخ د هغه له خوا جوړېږي له کمونزم نه غیر نور اجتماعي سیستمونه غوره کولی شي. د کمونستي تیسس معما د دغې پوښتنې په پوښتل کېدلو سره په گوته کېدلی شي: "یو څوک ولې کمونستي گوند تنظیم کړي، او د کمونزم د راوستلو لپاره سخت کار وکړي په داسې حال کې چې هغه د تاریخي ضرورت له مخې په خپله راتلونکی دی؟"

اقتصاد پوهان د مارکسستي د مادي څیزونو او خدمتونو د راتلونکي پریماني تیوري سره سخت مشکل لري، که اوسني حال (۱۹۸۷) یوه نښه وي مارکسستي لیننستي سیستم جدي نیمگړتیاوې لري او د راتلونکې پریماني وعده نه ورکوي.

د تاریخ د طلایي دورې بیان چې هلته به ټول خلک په سوشلیزم او پریماني سره اصلاح شوی او په نتیجه کې به ښه او سره همکار وي، د غومره خوب او خیال دی چې هغه جدي نیول کېدلی نه شي. شوروي اتحاد په رسمي ډول سوشلیزم ته رسېدلی دی نه کمونستي پړاو ته، خو د بې پرې مشاهدانو په وینا تر اوسه هلته په اخلاقي لحاظ نوی انسان هسک شوی نه دی. د کمونستي لویانو له خوا صداقت، هوښیاري او سخت کار ته په پرله پسې ډول اخلاقي نصیحتونه او هڅونې هغه علامې دي.چې ښیي د هیله منې "کمونستي اخلاق" غوړېدلو ته لا ډېر وخت پاتې دي. که د مارکسستي لیننسي فلسفې له نظر نه د انسان نهایي موخه واقعي نه وي د هغه د اخلاقیاتو معیار هم یو تش لفظ کېږي، بې له دې چې کوم افاقي محتوا ولري کوم چې د یوه شخص ژمن توب تحریک کړي.

د حال اخلاقپوهنه:

د جنګ نه وروستی حال اخلاقپوهنې (Situation ethics) شکل د وجودي يا شته والي فلسفي د (Existentialist Philosophy) په يوه ډول بنا دي، چې ډېره نوميالۍ يې د جان پال سارتر (Jean- Paul Sartre) له خوا وړاندې شوې ده. وجودي يا د شته توب فلسفه دغومره پېچلې او دغومره ډېره اړخيزه ده، چې دلته په يو څو کرښو کې يې بيان کېداى نه شي. د دغې فلسفې اساسي خصوصيت دا دى; چې هغه د انسان د جوهر يا طبيعت د سکون پوهاوي پر ضد د انسان د شته توب ډيناميکي کتنې ته ډېره توجه غوره بولي. د شته توب هغه ډول چې سارتر يې وړاندې کوي په الحاد بنا ده دى وايي چې انسان موجوديت ته مجبور شوى دى.

د طبيعت قوتونو موږ له رضايت نه پرته راوستلو. زموږ شته توب اول راځي، شته توب په ازادۍ کې. انسان کوم څه چې له ځان څخه جوړوي په خپله په هغه پورې اړه لري نه په يوه ټاکلي طبيعت. انسان په ازادي کې د ځان لپاره ارزښتونه ټاکي او څنګه چې دى په ژوندانه کې وړاندې ځي، دى دغه ارزښتونه د شرايطو يا د انساني ژوند د حال له مخې تعديلوي. نو په اخلاقي لحاظ ښه عمل هغه دى، چې په ازادۍ کې د واقعي حال په نظر کې نيولو سره تر سره شي يو څوک ممکن فکر وکړي. چې د شته والي اخلاقي معيار له اخلاقي مثبتيت سره ورته والى ولري. داسې ښکاري چې يو خارجي مثبت عنصر، تبديلېدونکي حال د اخلاقياتو ټاکونکى عامل وي. خو ځينې هغه وضاحتونه چې سارتر د انسان د "عالمي توب په حال" وړاندې کړې دي، دغه لومړنۍ انتباه يې تعديل کړې ده. د انسان عالمي حال دادى; چې هغه د مجبوريت له مخې په دغې نړۍ کې اوسي او هغه دد ې لپاره چې ژوند وکړي. بايد کار وکړي، ضروري ده چې دى د نورو په منځ کې و اوسي، او هغه تلونکى دى. ازادي او د انسان دغه عالمي حال "د ښه سلوک لپاره د معيار په شان" دغسې نظم توليدولى شي، چې په دغې ګڼه ګوڼې نړۍ کې ضروري دي. سره له دې هم سارتر ټينګار کوي، چې اخلاقيات پوره عندي دي. د انسان د شته والي ضروري عوامل موږ ته نه وايي چې کوم څيز په افاقي لحاظ سم يا ناسم دى پرهغه برسېره انسان په ژوند کې مقصد نه لري.

انساني ژوند بې مفهومه دی ځکه چې څنګه موږ خپل ژوند په کار او مبارزې سره کوو، او خپل شخصيت ته انکشاف ورکوو، په پای کې حتمي مړينه راځي او دغه ټول له منځ څخه وړي. د سارتر فلسفه په بدلېدونکي نظر بنا ده او زياتره وخت د پوچې فلسفې په نامه يادېږي.

د سارتر د حال فلسفې اخلاقياتو په ارزونې سره يو څوک د هغه په ازادي کې د کامل عندي توب په ټينګار چې يو ډول اخلاقي مثبتيت دی او د هغه د انسان د "عالمي حال" د بيان ترمنځ تضاد ليدل کېږي. داسې ښکاري چې وروستي ښيي چې په ژوندانه کې د يو څه نظم ضرورت سارتر مجبوروي چې خپل پوره عنديت پرېږدي او د اخلاقي عمل لپاره يو څه افاقی معيار ومني. داسې ښکاري چې دغه افاقي معيار د انسان طبيعت وي چې دی يې شرح کوي فرق نه کوي، چې دی څومره سخت زيار باسي، چې د انساني طبيعت ايډيا او په شته توب باندې د هغه قدامت رد کوي.

د جوزف فليچر (Joseph Fletcher) يو اثر د حال اخلاقپوهنه، د شلمې پېړۍ په په شپېتمې لسيزې کې په امريکا کې يو تود بحث رامنځ ته کړ، خو په اروپا کې ورته توجه ونه شوه. فليچر د سارتر اخلاقيات ((قانون-ضد)) يا بې قانون اخلاقيات وبلل، نه د حال اخلاقيات. هغه خپل سيستم وړاندې کړ، چې په فکر يې د حال اخلاقيات يو رښتينی بيان دی.

د فليچر په نظر د دغې ښوونځي پلويان "د هغهد ټولنې او د هغې د ميراث اخلاقي شعارونه مني" او "د هغه د مسئلو د رڼاکوونکو" په شان ترې نه کار اخلي خو د حال اخلاقياتو هر پلوی اماده دی چې "په هرې موقع يا حال کې جوړه وکړي يا يې يوې خواته کړي، په هغسې حال کې چې په هغه سره مينه ښه ترسره کېدلی شي." نو له دې نه داسې ښکاري چې له طبيعي قانون او له الهام نه اخوا مينه د اخلاقياتو د معيار نهايي ټاکوونکی دی، په نتيجه کې دا مهم کېږي.

چې واضحه شي، چې مينه څه څيز دی فليچر کوشش کوي، د مينې د درې ډولونو په تميز کولو سره دغه کار وکړي.

اګاپي (Agapee) "مينه ورکول" فيليا (Philia) "ملګرتوب مينه" او ايروز (Eros) "عشقي مينه" لومړنۍ يې مينه ورکول دي، ځوابي يا متقابله مينه نه.ګاونډي درناوی کوونکی. "ګاونډی" دلته د هرچا په مانا دی حتی دښمن

هم دغه ډول مينه د ملګرتوب له مينې او عشقي مينې څخه توپير لري، چې هغه انتخابي او ځانګړې وي. په اخلاقي لحاظ د ښه عمل ايډيالي معيار اګاپي دی خو د مينې هغه دوه نور ډولونه هم زموږ په انساني چارو کې ښه مقام لري.

ارزونه

د فليچر تيوري دلته په لنډ ډول بيان شوې ده، له دې امله چې هغه ښه مدلل او په عام ډول پېژندل شوې فلسفه ده، له دې امله هم چې هغه په مينه باندې ښه ټينګار کوي دا به ډېره زړه راکښونکې وي، چې د اخلاقياتو د معيار د مينې په اهميت ټينګار وشي. هڅونکي ښکاري چې وويل شي، داخلاقياتو معيار مينه ده، او دا چې دا زموږ سوچه اخلاقي مکلفيت دی، چې مينه ناک چلند وکړو، خو د يو چا لپاره به دا څه مانا ولري، چې د مينې عمل وکړي؟ د فليچر د نقادانو په نظر کې د هغه د اخلاقياتو ستره ناتواني داده; چې هغه هيڅ کوښښ نه دی کړی، وښيي چې مينه څه څيز دی هغه په خپل حال اخلاقي د اخلاقياتو اثر کې مينې ته يو لس رولونه ورکړي دي.
خو د هغو ځينې له نورو سره په تضاد کې دي ايا د مينې سهم په کوم ډول انساني طبيعت سره ټاکل کېږي؟ موږ څنګه پوهېدلي شو، چې يو عمل په "مينې" سره ترسره شوې يا نه دی شوی؟ دا هغه اساسي پوښتنې دي چې فليچر په واضح ډول ورته ځوابونه ويلي نه دي.

اتم څپرکی

د اخلاقیاتو د نارم د کتنې لنډیز

اخلاقي سیستمونه له یوه او بل نه د اخلاقیاتو په معیار سره چې دوی یې په څرګندد یا څنګیز ډول سپارښتنه کوي توپیر لري. خو یو دقیق تحلیل د د دوی له دغو اعترافي توپیرونو سره سره په دوی ټولو کې یوه ګډ عنصر ته ګوته نیولی شي.

دوی د انسان د ښېګڼې له پر مخ بیولو سره علاقمن دی او غواړي انساني ژوند نور هم انساني لا ډېر د قناعت وړ او نور هم پوره او مکمل کړي. داسې ښکاري چې ټول اخلاقپوهان په دې اړه چې انسانان څه دي، یو څه ایډیا لري، او غواړي چې موږ د انسان د دغې ایډیا له مخې ژوند وکړو. ددوی د انسان فلسفه تل څرګنده نه ده خو دا هغه اساسي بنسټ دی، چې له مخې یې دوی اخلاقي تیوري ګانې وړاندې کوي، بیا نو د اخلاقیاتو مانا داسې ښکاري چې انسان باید د خپل طبیعت په دلیل هغسې وي کوم چې دی.

حتی هغه تیوري ګانې هم چې اخلاقیات په باندنیو عواملو بنا کوي کله چې د اخلاقي مثبتیت یې کوي مجبوربږي، چې د انسان په یوې ایډیا اتکا وکړي، دوی باید اعتراف وکړي. چې قانون ایستل په حاکمانه ډول نه کیږي ځکه چې هیڅ ټولنه دوام کولی نه شي، چې د انسان هغه بنسټیزې اړتیاوې او

غوښتنې چې طبيعت يې ورکوي له نظر څخه وغورزوي. په بله ژبه دوی مجبور دی چې د انسان طبيعت په اخلاقي لحاظ د ښه يا بد عمل د اساس په شان تر کتنې لاندې ونيسي.

يو عادي وګړی شرير او بد عملونه "غير انساني" يانې د انسان د طبيعت پر ضد ګڼې او د انسان په انسان کېدلو غږېږي، يا له دې نه غږيږي چې ماشومان يې د رښتينو انسانانو په شان وروزل شي. يو څوک بايد په انساني عزت سره ژوند وکړي، چې دا د انسان د طبيعت لپاره يوه بله کلمه ده. هرهغه قانون يا عمل چې زموږ عزت يا زموږ انسانيت زيانمن کوي بد يا غير انساني ګڼل کېږي.

د اخلاقياتو د معيار په شان د انسان د طبيعت په اړه د دغه اساسي اتفاق علت څه ديحتی که دغه اتفاق کله يوازې په ضمني ډول افاده کېږي، په داسې حال کې چې هغه په څرګند دول نقض کېږي.

داسې ښکاري، چې د دغه اتفاق لپاره دليل دغه حقيقت وي، چې د هغه په مشخص تطبيق کې موږ په دغه مجرد فلسفي پرنسيپ پوهېږو، چې "څنګه چې يو موجود دی هسې عمل کوي" يانې چې ټول موجودات طبيعت لري، چې هغه د دوی د کړو سرچينه ده. ټول موجودات دغسې موخې لري، چې په طبيعت کې يې پرتې وې، چې دوی يې غواړي ترسره کړي. البته انسان خو يو خاص موجود دی، ځکه چې د هغه موخې د يوه نبات يا د يوه غير عقلاني موجود په شان نه دی. دی د خپل عقل او ارادې له امله کوم محدود موجود نه دی (Open Minded) سره له دې هم موږ په انسان کې طبيعي وجودي موخې او غريزې قانونه وينو، چې زموږ له طبيعت سره اړخ لګوي او تقاضا يې کوي. دلته طبيعي وجودي موخې دي، چې موږ پرې سترګې پټولی نه شو. موږ مجبور يو په خپلې غوسې، خپګان او خوابدي غلبه وکړو، موږ اړ يو دغسې عادتونه خپل کړو، چې له موږ سره په ورځنې ژوندانه کې مرسته وکړي او قادر مو کړي، چې ښه انساني ژوند وکړو. موږ مجبور يو له نورو سره کار او ژوند وکړو موږ مجبور يوپه يوې کورنۍ کې پيدا شو، او نور مو

لوی کړي، او وروزي. موږ مجبور یو مهارتونه زده کړو، چې موږ قادر کړي په ټولنې کې ژوند وکړو، او څنګه چې انسانان ژوند کوي، هغسې ژوند وکړو.
حتمي ده چې نا ازاد موجودات د ضرورت له مخې د خپل طبیعت مطابق عمل وکړي. انسان چې ازاد دی د خپل طبیعت پر ضد کېدلی شي، دی غیر عقلاني او د ټولنې پر ضد عمل کولی شي.
خو دی باید داسې ونکړي په دې چې دی خپل ځان په خپل انسانتوب کې سپک کوي، دی له انساني موجود څخه لرې کېږي. له بلې خوا دی د خپل طبیعت له مخې په عمل کولو سره خپل انسانتوب پیاوړی کوي، نور هم انسان کېږي. انسان پوره یا مکمل پیدا شوی نه دی.خو دی د لویېدلو په بهیر کې د کامل انسان ایډیا لرو ډېر درک کولی شي، هغه وخت چې دی هغه عملونه کوي، چې دده له طبیعت سره مطابق یا یې پر ضد وي.
بیا نو داسې ښکاري چې زیاتره اخلاقي سیستمونه انساني طبیعت لرې تر لره په ضمني او مبهم ډول د اخلاقیاتو معیار ګڼي او زموږ له رومبنۍ کتنې څخه نتیجه اخیستله کېږي.چې دا منطقي ده وویل شي چې د اخلاقیاتو اخلاقي معیار د انسان طبیعت دی.
مهمه دا ده چې د انسان د طبیعت په اړه پوهاوی سم وي او د انسان طبیعت د یوه یا بل اړخ د معیار په شان ونه ګڼل شي، انسان په ماده کې روح دی. له بدن او روح څخه جوړ دی. دا باید داسې ونه ګڼله شي، چې موږ دواړه په ګډه سره اچول شوي یو، حیوانات او روحانیت لکه یو ساندوچ چې وچه ډوډۍ او غوښه سره یو ځای شوي وي. یوه بېلګه به راوړو. اوبه د اکسیجن او هایډروجن ترکیب دی، خو د دغه ترکیب محصول یو نوی موجود دی، چې هغه مایع دی. انسان په ماده کې روح یو نوی موجود دی، نه ماده او نه روح.
هره برخه یې د خپل طبیعت قوانینو ته اطاعت کوي، د انسان د طبیعت په اړه د دوه ګون تفکر نتیجه دا کېږي، چې اخلاقیات یا له بیالوجیکي قوانینو یا د سوچه روح له قوانینو سره یا یو ځل له یوه او بل ځل له هغه بل سره مطابقت وکړي بې له کوم یو ډول والي یا ثابت والي څخه.

د انسان طبيعت بايد پوره وپېژندل شي، له ټولو ترکيبي عناصرو سره لکه عقلانيت، ازادي، اجتماعي کرکټر د يوه بل پر اتکا اړيکې انسان د پلان کوونکي په شان. د ځان کنټرول کوونکي او له ځان څخه دباني موجود په شان. د انسان طبيعت ډيناميکي دی ځای پر ځای ولاړ نه دی. دی هغسې کتل کېدلی او تحليل کېدلی نه شي. لکه ماده چې په لابراتوار کې کېږي. د هغه طبيعت بېل ليدل کېدلی نه شي. او د هغه د طبيعت برخې په علمي توگه يو ځل او د تل لپاره فهرست شوی دی. انسان يو نوښتگر، ځان تحول کوونکی او له ځان څخه لوړ کېدونکی موجود دی. دی خپل طبيعت ته د خپل عقلانيت او د خپل علمي نوښتونو يا مخلوقاتو له لارې رسېږي. مسئله دا ده؛ چې دغه ځان اداره کوونکی هوښيار دی يا نه دی چې خپله ازادي او عقلانيت د انسان اساسي خصوصيتونه ډېر وي چې له هغو نه پرته به يې انسانتوب ترک شي. انسان داسې هم د خپلې موخې په اړه ډيناميک دی لکه چې تل زيار کاږي له ځان څخه پورته شي، او دغه واقعيت نه مني چې ده خپل بالقوه يا ذاتي استعدادونه واقعي کړي دي. دی په دې هيڅ قانع نه دی چې داسې نور څه نشته چې دی ور رسېدلی نه شي. د هغه هيلو ته پای نه شته نامحدوديت پرې حساب کوي، لکه چې دی:

انسان که څه هم په خپل ماهيت کې مداخله کولی شي، خو هغه سره له دې هم پوهېږي په خپل موجوديت باندې نامحدود قوت نه لري. دی حتی د خپل طبيعت د عملياتو درک نه کوي چې د هغه حافظه د هغه عقلانيت او اراده کار کوي. څنگه باندني حرکات د غږ، رڼا، بوی او داسې نورو په محسوساتو عمل کوي. په بله ژبه انسان يو تابع موجود دی. دی په ډېرو قوتونو ډډه کوي، چې يې کنټرول نه کوي او مسلمه ده، چې دی خپل طبيعت او د خپل موجوديت قوانين نه ټاکي.

ملحدان او هغوی چې په خدای تعالی ايمان نه لري، او د موجوديت له ممکن توب نه يې انکار هم نه کوي (Agnostics) به ووايي چې موږ د کايناتو په ړندو قوتونو اتکا کوو. له بلې خوا د خدای تعالی معتقدان به زموږ د شته

توب علت او زموږ د ژوندانه نهايي موخه شرح کړي. په دغه ډول چې دوی به یوه عقلاني، له موږ نه پورته موجودیت ته گوته ونیسي چې د کایناتو ټول قوتونه په هغه باندې اتکا لري. له دغه قوت سره زموږ اړیکې زموږ د طبیعت یوه برخه او یو جز دی. یو څوک مجبور دی هغه قوت یا بل پوهاوی غوره کړي، چې موږ پرې باندې ډډه کوو. موږ تل نه شو کولی خپل عملونه د خپل شته توب نهايي عقل ته راجع کړو، خو په ځینو حالاتو کې د یوه عمل د اخلاقیاتو په ټاکلو کې زموږ د طبیعت نهايي بنیاد په نظر کې نیول به یو ټاکلی عامل وي.

نهايي قوه یانې زموږ د موجودیت میتافزیکي بنسټ په عین حال کې د اخلاقیاتو نهايي معیار دی، ځکه چې دا هغه دلیل دی، چې موږ هغسې یو چې یو. خو دا یو عملي او ډېر نږدې معیار نه دی، ځکه چې موږ دغه قوه په مشخص او کافي اندازه نه پېژنو.

انساني طبیعت او تاریخ:

ساینس د تېرو او کانونو عمر ټاکي او وایي;چې هغه د ملیاردونو کلونو په بهیر کې په اساس کې بې له تغیر نه په خپل حال پاتې شوي دي، خو ژوندي عضویتونه د تکامل، د تیوري له مخې تغیر او انکشاف کوي. انسان د تکامل د اوږدې پروسې پای دی. ایا د تکامل دغه لیکه قطع شوی په دې ډول چې عصري انسان له ابتدايي انسان څخه توپیر کوي؟ ایا د انسان د طبیعت انکشاف لا هم هماغسې روان دی؟ دغه پوښتنه د اخلاقیاتو لپاره مهمه ده، ځکه چې انسان په طبیعت کې د تعبیرونو مانا به د اخلاقیاتو تعبیر هم وي.

د انسان طبیعت د انساني سلوک د رښتین توب یا غلط توب معیار دی. ایا د انسان طبیعت هغه و، چې د عصري انسان طبیعت دی؟ دا خو څرگنده ده، چې دواړه انساني موجودات دي او دا چې دوی له دغه اړخ نه سره یو دي، سره له دې هم د دوی ترمنځ ډېر توپیر شته. موږ له بنسټیز طبیعت څخه

غږېدلی شو خو موږ باید د ستر توپیر یادونه هم وکړو.څه وخت چې د انسان طبیعت د اخلاقیاتو د معیار په شان ګڼو موږ مجبور یو دغه توپیر په نظر کې ونیسو.

د انسان طبیعت ډینامیک دی. اګنیس لیپ (Agnace Lepp) لیکلی چې دا د انسان طبیعت دی چې "له خپل طبیعت نه په پرله پسي ډول پورته لاړ شي یا کوښښ کوي، چې پورته شي. نه دا چې له طبیعت څخه ځان پوره بېل کړي بلکه د دې لپاره چې یو نوی حالت ترلاسه کوي" تر هغه ځایه چې موږ پوهېږو له هغه وخت نه چې انسان هومو سه پیین (Homo Sapien) یانې متفکر حیوان شوی له بیالوجي نظر څخه یې تغیر نه دی کړی. هغه وزرونه نه دي پیدا کړي، چې والوزي خو د هغه ذکاوت الوتکې، هوایي کښتۍ ګانې جوړې کړې چې له مرغیو نه چټکې الوزي د هغه اورېدل او لیدل نور هم ګړندي شوي نه دي،خو ذکاوت یې تلیفون، تلویزیون او رادیو جوړه کړې، چې د غوږونو او سترګو ساحه یې پراخه کړي. د هغه مرانده یا عضله نوره هم پیاوړې او کلکه شوې نه ده، خو ماشینونو د هغه قوت یو ملیون کرته ډېر کړی دی. انسان د شپې تیاره رڼا کوي او نور نود شپې او ورځې په بدلېدلو سره محدود نه دي. دی خپل هستوګنځی تودوي او سړوي ددې لپاره چې د موسمونو د تغیر له اثر نه خوندي وي. هغه خپل چاپېریال د ښې یا بدې لپاره اړولی او په دغو سره متاثر شوی، چې یې راوړی دی، دهغه عقلي او ازاده اراده د دغو ټولو تغیرونو علت دی، خو د انسان دغه دوه اساسي جوړونکي عناصر په اصل کې د پخواپه شان دي له هغو نه پرته انسان نه شته دی.

موږ باید پوه شو، چې له بیالوجیکي او فزیکي بدلونونو څخه اخوا نور تغیرونه هم شته دي، خپلمنځي تغیرونه انسان متاثر کوي، او کله کله د هغه پر طبیعت باندې یو څه اضافه کوي. د بېلګې په ډول د یوه انسان د خاصیتونو ټولیزه د هغه په واده کولو یا د هېواد په ولسمشر کېدلو سره تغیر کولی شي، سره له دې چې په دغو حالاتو کې کوم فزیکي تغیر شته. د انسان مشخص او فردي جوهر په دغه اړیکو سره تعدیل شوی دی او دغه تغیر شوی

طبیعت به د واده کړي جوړې یا یوه ولسمشر د ډېرو عملونو رښتین توب او ناسم توب وټاکي لکه د متاهل توب په اړیکو کې وفا یا بې وفایي یا د دولت مشر په توګه د مسئولیتونو ترسره کول. یو څوک چې زده کوي څنګه دالوتکې پیلوټ شي، یا موټر وچلوي تغیرونه کوي په اصل کې دی د پخوا په شان وي خو دغه مهارت د هغه طبیعت متاثر کوي تر دې چې د هغه د عملونو اخلاقیات به هم متاثر شي یو ماهر پیلوټ به یوه الوتکه وچلوي په داسې حال کې چې له دغه مهارت څخه پرته بل څوک به په اخلاقي محاظ له مساپرو څخه د ډکې الوتکې د قومندې ورکولو مسئولیت په غاړه وانخلي انسان له هغې ورځې څخه چې په دغې کرې کې هسک شوی دی، ډېر تغیر کوي او دغو ټولو تغیرونو د هغه مشخص طبیعت ته یو څه تغیر ورکړی دی.

خو د انسان په طبیعت کې دغه همېشګي تفسیر نسبي اخلاقیاتو ته نه متهمې کېږي؟ که دغه تغیروونکي عناصر د اخلاقیاتو د تغیر یوازنی عوامل وو، دا به په نسبي حالت واوړي خو لکه چې جان مک کواري (John Macquarrie) وایي "ځینې همېشه توبونه (Constants) شته چې خپل ځانونه د تغیر په حال کې ساتي. دا چې د انسان او طبیعت د ولاړې ایډیاګانې په نورو ډینامیکو ایډیاګانو سره ترک کړو، په دې مانا نه ده چې نظم او جوړښت ایډیاګانې، ایسته غورځول شوې یا دا چې هر کلتور او هره ټولنه تر هغو لا کم هر فرد د اخلاقي ارزښتونو یوازنی جوړوونکی او حکم ګرځېدلی دی".

د انسان د طبیعت ډینامیک مانا داده چې هغه د یوې الیکترونیکي وسیلې په شان نه دی، چې اخلاقیات د لابراتوار ازموینې په دقیق توب سره اندازه کولی وشي. موږ باید له دقیق قضاوت څخه کار واخلو او هغه ډېرې اړیکې په نظر کې ونیسو چې د تاریخ په بهیر کې یې انسان متاثر کړی وي. زیاتره معاصر پوهان د انسان د طبیعت په تاریخي توب ټینګار کوي، چې د طبیعت د نه تغیرېدونکې او اساسي خاصیتونو په شان د اوړېدونکې نړۍ په بدلېدونکو شرایطو باندې تطبیق مومي.

(نوې فقره) په ړومبني څپرکي کې وويل شول چې موږ د انسان په طبيعت کې د وجودي موخو کشف کولی شو. ددې لپاره چې انسان ژوند وکړي، ځينې موخې شته چې موږ بايد ورته ورسېږو. د بېلګې په ډول موږ مجبور يو د ځان کنټرول او اجتماعي همکاري توب ځينې درجې ترلاسه کړو. موږ مجبور يو په زده کړې سره د پوهې ډېر مقدار حاصل کړو، چې په هغې سره په پېچلې ټولنه کې مناسب ځای خپل کړو، او پکې ژوندي پاتې شو.
دغه برخيزي وجودي موخې تر څه حده د انسان موخه ښيي چې د هغې ترسره کېدل بايد په دغسې عمل سره وشي، چې د انسان له طبيعت سره برابر وي، خو دا به ګرانه وي، دغسې يو کس ومومو چې هغه به په رښتيني ډول ويلی وشي، چې د انسانتوب پوره توب ته رسېدلی وي، خو که موږ د انسان د طبيعت موخه په مشخص ډول درک کولی نه شو، نه پوهېږو اوتجربه يې کولی نه شو، څنګه کولی شو له هغه نه د اخلاقي توب د اندازې په شان کار واخلو؟ داسې ښکاري چې موږ په يوې شريرې دايرې کې بند شوي يو.

د دغه اعتراض ځواب به دا وي، چې انسان يو ډيناميک واقعيت دی يا نې چې دی په خپلې موخې کې محدود نه دی او کوښښ کوي، چې د خپل طبيعت په تقاضا ځان نور هم هسک کړي. يو کور هغه وخت تکميل کېږي، چې د نقشې له مخې يې وروستۍ خښته پر ځای کښېنوله شي، حتی وده کوونکي عضويتونه لکه ونې د خپلو ظرفيتونو اخري حد ته رسېدلی شي. چې له هغه څخه اخوا وده کولی نه شي. خو انسان په دغه مفهوم سره نه تکميل کېږي، دی تل ددې استعداد لري، چې دکمال له هغې درجې څخه چې دی ورته رسېدلی دی، نور هم وړاندې لاړ شي سره له دې هم موږ يو څه کولی شو، هغه موخه درک کړو، چې دی کوښښ کوي په خپلو خاصو فعاليتونو سره ورته ورسېږي.

د انسان رښتينی طبيعت په هغو بېلو فعاليتونو سره څرګندېږي، چې د هغه انسانتوب ډېر وي، او په دې ډول دی د خپلو ظرفيتونو کمال ته

نږدې کوي. په نتيجه کې حتی که موږ د هغه د بالقوه ظرفيتونو پوره اکمال نه وينو موږ د انسان له طبيعت څخه د اخلاقي توب د معيار په شان هغومره استفاده کولی نه شو چې پوهېږو چې د انسان ځانګړي عمليات کوم دي. (کمال نه وينو، موږ د انسان له طبيعت څخه د اخلاقي توب د معيار په شان هغومره استفاده کولی نه شو، چې پوهېږو چې د انسان ځانګړي عمليات کوم دي؟)
سان تاماس د انسان طبيعت نه په پورته تللو باندې پوهېده او فکر يې کاوه چې انسان په دغې نړۍ کې خپل کمال او نيکمرغي ته رسېدلی نه شي. ده ددې وړانديز وکړ، چې انسان يوازې له نامحدود يانې له خدای تعالی سره په اتحاد کې له نيکمرغي نه په ډک حالت کې د خپلو ظرفيتونو بشپړتوب ته رسېدلی شي. مارکسست لينينستان له "مطلق راتلونکي" څخه غږېږي چې په هغې کې به د ټولنې ټول غړي وکولی شي خپلو ټول استعدادونو او ظرفيتونو ته تر اخري کامل حد پورې انکشاف ورکړي چې په نتيجه کې په يوې کاملې ټولنې کې به نيکمرغي ته ورسېږي.
ايا انساني طبيعت دغسې يوغير عملي او په نهايي درجه يو پېچلی نارم نه دی، چې حتی د متخصصانو له خوا به هم په سختۍ سره پېژندل کېدلی وشي؟ داسې ښکاري چې د انساني طبيعت له پېچلتوب سره سره موږ د هغه د لويو عملياتو له مخې يو څه پرې پوهېږو، زموږ وجدان ته زموږ طبيعت مشخصو يا خاصو عملياتو نه غير بل څيز هغومره نږدې نه دی، او موږ د هغو خصوصيتونه، لوی طبيعي قوتونه او د انسان ميلونه په نيغې تجربې سره درک کوو. دغه واقعيت به ددې دليل وي چې د اخلاقي ژوند د عمده قوانينو په اړه يو څه عالمي اتفاق شته.
هغسې چې د واقعيت په هکله د انسان پوهه له يوه نسل نه و بل ته په وار وار ډېرېږي. داسې هم د انسان د لږ څرګندو او ډېرو پېچلو عناصرو په اړه يو دغه ډول پوهاوی ډېرېږي د انسان په طبيعت پوهاوي يوه جاري پروسه ده او د انسان ټول ساينسونه په دې اړه چې انسان په رښتيا څه څيز دی، زموږ له

پوهاوي سره مرسته کوي. د انسان د طبیعت لا ښه پوهه به موږ قادر کړي، چې د اخلاقي توب په پېچلو مسلو قضاوت وکړو، چې د ساینس انکشاف په خاص ډول په بیالوجي سره په دې نزدې وختو کې زموږ په ژوند مروج کړی دی.

نهم څپرکی

له نارم سره د انساني عمل پرتله کول

د اخلاقي توب معيار له بحث نه وروسته به د عملي ميتود د انکشاف مسئله ترکتنې لاندې ونيوله شي، ددې لپاره چې اخلاقي توب يې کشف شي او په هغه سره موږ وکولی شو، انساني عمل له نارم سره پرتله کړو. د نارم تطبيق په يوې مشخصې موضوع باندې کومه دقيقه لابراتواري موضوع نه ده لکه د يوه کيمياوي ترکيب ټاکل. دا يو څه پېچلی تحليل دی، چې ښه سوچ او دقيق قضاوت غواړي.

ددې لپاره چې دغه څېړنه اسانه شي ښه به داوي چې يو عمل د اخلاقي توب له نارم سره يو په بل پسې په خپلو ترکيبي عنصرونو سره ټوټه شي، خو يو څوک بايد ښه ځير وي، چې د يوه عمل عنصرونه په دغه ډول بېل کړل شي، چې د يوه عمل اتحاد له منځ څخه يو نه وړل شي او په دغه ډول غلطې نتيجې ترلاسه نه شي. معمول دا دی؛ چې يو انساني عمل په لاندې عصرونو ويشل کېږي.

۱- د عمل موضوع، يا دا چې هغه څه چې کوو، لکه په يوه څلور لاري کې له يو څه وړانده سره مرسته کول، يا د هغه له جيب څخه پيسې اخيستل، دروغ ويل يا رښتيا ويل، په خپله خوښه په يوه روغتون کې کار کول يا سينما ته تلل.

۲- د یوه عمل محرک یا مقصد چې یو څوک عمل کولـو تـه هڅـوي لکـه دروغ ویل ددې لپاره چې له یوه ناوړې وضعې نه ځان وژغورل شي، یـا د یـوه کـس د ژوند ژغورل په داسې حال کې چې کوم لېونی درپسې ګرځي.
۳- هغه حالات یا شرایط چې دغو پوښتنو ته ځواب وایي؛ لکه څـوک؟ څـومره، وېره او د چا لپاره؟ د بېلګې په ډول هغه څوک چې یو عمل ترسره کوي ممکـن د یوه هیواد ولسمشـر یا عادي فرد وي، دغه واقعیتونه به د هغه عمل اخلاقي توب متاثر کړي. د یوه هېواد ولسمشـر څه وخـت چـې ضروري مـلي مسـئلې باید فیصله کړي. د ګلف لوبه ونه کړي. د غلا بدي بـه د غـلا پـه مقـدار سره زیات شي، چېیو څوک له یوه بې وزلي څخه یا له یوه شتمن شرکت څخـه غـلا کوي. یو څوک باید شرایط په ځیر سره وګـوري، ځکـه چـې ټـول شرایـط د یـوه عمل اخلاقي توب متاثر کوي. ځینې شرایط تر هغه ځایه چـې د یـوه عمـل پـه اخلاقي توب پورې اړه لري پوره بېځایه وي.

د یوه عمل د اثرونو نتیجې په دقیـق ډول د عمـل برخـه نـه ده. خـو څنګه چې هغه په واقع کې شامل وي، د همدغه عمل له امله وي دغه نتیجـې پخوا له پخوا پوهېدل کېدلی یا نه پوهېدل کېدای شي. یو څـوک د ملګـرو لـه خبرداریو سره سره د الکولو څو پیالې له ستوني تېروي، یا چرس څښي او خپـل موټر ځغلوي، او بیا له ترافیکي پېښې سره مخ کېږي. یا یو څوک پوره پـه حـال وي خو بیا هم ترافیکي پېښه پېښېږي. یوه اتحادیه له حد څخه د ډېرو اجـورو او تقاعد دعوا کوي او ښار مفلس کوي او ټولو ښاریانو تـه بـې حسـابه زیانونـه اړوي. که دغه اتحادیه او د ښار چارواکي د نتـایجو پـه پـایلو پـوهېږي دوی د دغه عمل د ناوړو نتایجو مسئول دي. په عمومي ډول یو څوک د هغو د مخـه پوهېدونکو نتایجو مسئول دي، چې د هغه لـه عمـل څخـه نېغ راولاړېږي نـو هغه چا چې اصلي علت اراده یې کړې وي، د نتیجې اراده یـې هـم کـړې وي، موږ به دلته په هغو پایلو بحث وکړو چې ځینې یې ښې او ځینې یې بدې دي. یو عمل چې د مقصد یا نیت له اړخ څخه ښه وي که محرک یا شرایـط یـې بـد وي بد کېږي. د بېلګې په ډول یو چاته چې له مالي نظر نه په سخت حال کـې

وي ډېرې پيسې ورکول په دغه نيت چې وهڅول شي يوه بد او عادل قانون تـه رايه ورکړي د خير له دغه عمل نه رشوت جوړوي.

يوعمل چې په ماهيت کې بې تفاوت وي خپل اخلاقي خصوصيت بـه له محرک يا له شرايطونه د ځان کړي. د سګرټ څکول به يو بې تفـاوت يـا نـا مشخص عمل وي خو که په څکلو سره يې يو مجرم بانک وهي، علامه ورکـوي، يو بد عمل کېږي او هغه څوک چې دغه کار کوي د مجرم ملګرى کېږي.

څنګه چې يوه شريره انګېزه د يوه عمل ښه والي لـه مـنځ څخـه وړي يو څوک به وهڅول شي، چې ووايي د دغه پرنسيپ معکـوس هـم د اعتبـار وړ دى يانې ښه نيت يا ښه مقصد به د يوه بد عمل خصوصيت ته تغيـر ورکـړي. په بل عبارت پوښتنه به وشي، چې کـه يـوه ښـه موخـه يـا مقصـد بـده وسـيله جايزه کوي، يا لکه چې دغه مطلب په لنډ ډول دغسې عام شوى دى، چې کـه هدف وسيله جايزه کوي، ايا د فلسطين نيشنلستان په حقـه دى، چـې د خپـل هيواد د ازادولو په لار کې په اولمپيک کې يو شمېر لوبغاړي ووژني؟ ايا د کرو وات خلک مجاز دي ددې لپاره چې نړيوال په خپل هېواد کې دننـه د حقوقـو نقض ته متوجه کړي د سپرليو الوتکه وتښتوي؟

يوازې ښه نيت کافي نه دى، چې د يوه عمل بـدي تـه تغيـر ورکـړي ځکه چې يو څوک بايد نيت د يوه بېل ژوندي واحد په شان ونه ګڼي. يو څوک بې له دې چې اراده وکړي د مقصد اراده کولى نه شي، په هغه حال کـې چـې وسيله په ماهيت کې بده ده يو څوک د مخه د هغه څه نيـت کـوي، چـې پـه اصل کې غلط وي. ښه نيت په بدي سره چې يو څوک يې عملي کوي، له مـنځ څخه ځي که د يوه عمل د ټول جوړښت يو عنصر بدوي دغه عمل ته ښه ويـل کېدلى نه شي. که ته د تيلفون نومرې ووهې چې يو نمـبر يـې غلـط وي تـا بـه غلط نمبر وهلى وي.

خو کله د اغېز عقلي ښکاري چې د ډېـر ښـه والي لپـاره بـده وسـيله غوره نه شي. ايا يـو څـوک مکلـف دي د حقيقـت پـرخلاف ونـه غږېـږي ددې لپاره چې د يوه معصوم ژوند وژغوري، چې يو لېونى يې غواړي.

ددغې قضيې او نورو ورتـه قضـيو د حـل لار د وسـيلې پـه تحليـل کـې مونـدل کېدلی شي. ايا د رښتيا نه ويل پـه رښـتيا بـد دی؟ د "دروغ" کلمـه لا د مخـه دغه مفهوم لري، چې هغه په اخلاقي لحاظ يو غلط عمل دی. ايا موږ د رښـتيا نه ويل او د دروغ ويل ترمنځ توپير کولی شو، په دې ډول چې د نا رښـتياتوب مانا به په ټولو حالاتو کې غلط نه وي؟ يـو څـوک بايـد متوجـه وي، چـې د يـوه عمل مقصد بـه ډېـر پېچلـی کېـدلی وشي. دقيـق تجليـل بـه دغـه پېچلتـوب ځرگند کړي. د انسان طبيعت چې د اخلاقي توب د معيار په شان وگڼل شي او د رښتيا ويلو په موضوع باندې تطبيق شي، موږ د غـو ملاحظـو تـه رسـوي. انسان يو اجتماعي مخلوق دی. د هغه جسـمي، ذهنـي او روحـي ضرورتونـه د هغه تر فردي قوتونو څخه دغومره ډېر دی، چې هغه يې يوازې له نورو سره په همکـاري سره رفـع کـولی شي. لـه دغـه واقعيـت څخـه مـونږ دغسـې نتيجـه اخيستلی شو، چې په انساني ژوند کې يو ضروري اړخ دوه اړخيـز اعـتماد دی ځکه چې له هغه نه پرته به همکاري ممکنه نه وي. ددې مانا داده; چـې مـوږ مجبور يو له نورو سره په پوهاوي کې رښتيني اوسو او دا چې په نتيجـه کـې د ټولنې ټول غړي په عمومي ډول د رښتين توب حق لري. خو هر حق د نورو پـه حقونو او مکلفيتونو سره محدود کېدلی شي. يو څـوک چـې د رښـتين تـوب د حق په استفادې سره مرسته نه کوي بلکه نـورو تـه ضرر رسـوي لـه خپـل حـق څخه ناوړې گټې اخلي. هغه د دغه حـق د تشـبيت کولـو دليـل مسـخ کـوي. هغه په نتيجه کې دغه خاص رښـتين تـوب تـه خپـل حـق لـه لاسـه ورکـوي او ضرور نه ده، چې هغه ته رښتينی ځواب ورکړل شي. په دغه خـاص حـال کـې رښتيا نه ويل به د اخلاقي توب دنارم په شان د انساني طبيعت پر خلاف تمام نه شي. د هغه ليوني بې لارې کول چې غواړي د يوه چا ژوند له منځ نه يوسي، د بدې عمل نه دی او نه بايد هغه د رښتين توب پـر خـلاف وگڼـل شي. دغـه ډول تحليل ډېر اخلاقپوهان هڅوي چې دروغ ويل داسـې تعريـف کـړي، چـې هغه يوه کس ته د رښتين توب انکار دی، په داسې حال کې چـې هغـه رښـتين توب ته استحقاق لري. د دغه تعريف لـه مخـې دروغ ويـل نـه يـوازې د تېـر

ايستلو په نيت د نه رښتين توب ويل دي بلکه هغه بايد توصيف شي، چې يوه شخص ته چې رښتين توب ته حق لري، رښتيا نه ويله کېږي.

بايد وويل شي چې په دغې موضوع کې ښه موخه دغه بده وسيله نه جايزه کوي ځکه چې دغه وسيله په اصل کې بده نه ده.

يو څوک د ورته قضيو په حل کولو کې د وظيفو د ټکر پرنسيپ ته مخ اړولی شي. هغه وخت چې دده وظيفې لکه رښتيا ويل، او د يوه معصوم سړي د ژوند ساتل سره په ټکر کې وي، ډېره پياوړې او لا ډېره مهمه وظيفه غلبه کوي يا بايد وړه بدي غوره شي. دغه پرنسيب په دغه فکر بنا دی، چې اخلاقي توب له عقلاني انساني طبيعت سره د يوه عمل له نتيجې سره توافق دی. په بله ژبه اخلاقي توب په موږ باندې سره متناقضې وظيفې تحميل کولی نه شي، ځکه چې هغه به يو غير عقلاني مکلفيت وي. په دغو وختونو کې د عامه چارواکو له خوا دغه وېره ښووله شوې ده، چې مجرمان ممکن اتومي وسلې غلا کړي، يا دغه مهارت ترلاسه کړي، چې خپله يو ابتدايي بم جوړ کړي او بيا ممکن يو ټول ملت وګواښي چې د هغه يوه اخلاقي ضد مطالبه ومني. داسې وګڼئ چې يوه مجرم چېرته د نيويارک ښار د مين هاټن په برخه کې يو بم ږدي، او په ښاروال باندې غږ کوي، چې که د هغه دغه غوښتنه ونه منله شي، په پنځو ګړيو کې به بم وچول شي. داسې دېو ګڼي چې دغه مجرم د پوليسو ګوتو ته ورغی او هغه انکار کاوه، چې د بم ځای نه ښيي ايا پوليس به مجاز وي هغه وکړوي چې حقيقت ترې نه تر لاسه کړي؟ دلته دوه وظيفې سره ټکر کوي. دغه وظيفه چې هېڅ څوک بايد په انساني ضد دول ونه کړول شي، او دغه وظيفه چې د ښار او ممکن د څو مليون انسانانو ژوند وژغورل شي، هغه وخت چې دوه سره متناقضې وظيفې ترسره کېدلی نه شي، يو څوک بايد هغه ډېره مهمه وظيفه غوره کړي، او هغه بله بيا د کلمې په رښتيني مفهوم سره خپل مکلف توب له لاسه ورکړي. سره له دې هم موږ بايد ځير اوسو او زيار وباسو، چې که ممکنه وي د رښتيني

ژوند مشکل د دواړو مکلفيتونو په ترسره کولو سره حل کړو سره له دې هم موږ بايد ځير و اوسو او زيار وباسو.

د دوه ګون اثر پرنسيپ:

د يوه عمل د پخوا تر پخوا د فکر شوې بدې پايلې په قضيه کې به کله د دوه ګون اثر يا محصول له موږ سره مرسته وکړي چې پرېکړه وکړو چې که موږ مجاز ګرځوي دغه عمل وکړو يا ونه کړو. د اخلاقپوهانو نسلونو د دوه ګون اثر يا محصلو پرنسيپ لپاره قوانين منکشف کړي دي. دغه قوانين په دغه دکتورين بنا دي چې موږ مکلف نه يو په نړۍ کې د ټولو بديو مخه ونيسو. ځرګنده ده، چې موږ ټولې بدې ګانې له منځ څخه وړلی نه شو. په نتيجه کې مونږ مکلف نه يو، دغه کار ته ملا وتړو ځکه چې هيڅ څوک مکلف کېدلی نه شي، چې موږ يې مخنيوی کولی نه شو يا له دې امله چې هغه به په بې حسابه اندازه ګران وي، چې يې مخنيوی وکړو د دغسې عمل په نه کولو سره چې هغه به زموږ د ښېګڼې لپاره ډېر مهم وي.

د دوه ګون محصول پرنسيپ مانا داده چې يو عمل دوه د مخه ليدونکي پايلې لري، چې يوه يې ښه او بله يې بده ده. د دغه پرنسيپ له مخې موږ مجاز يو دغسې يو عمل وکړو چې پايلې به يې په لاندې حالتونو کې بدې وي.

۱- هغه عمل چې نيت لرو تر سره کړو په ماهيت کې ښه يا لږ تر لږه بې تفاوت نه وي، او که نه موږ به په غلطه لار روان يو او دغسې بدکار به وکړو، چې اخلاقي قانون منع کړی دی.

۲- دا چې ښه او بد اثرونه يا نتيجې په عين حال کې له دغه عمل څخه راولاړېږي او ښه د بدې نتيجه نه ده. دغه وروستي به زموږ د پخواني منل شوي پرنسيپ پر ضد وي، چې ښه مقصد بدې وسيلې نه مجاز کوي.

۳- دا چې يو څوک يوازې د ښې پايلې نيت لري او بس يوازې د نامطلوبې بدې نتيجې تحمل کوي.

په نتیجه کې یو څوک چې د بدې نتیجې تایید او نیت کوي د خپلې ارادې د پلې کولو له لارې په نېغ ډول پکې ښکېل کېږي.
۴- دا چې ښه نتیجه تر بدې نتیجې څخه ډېره وي یا لږ تر لږه دغسې متناسب قوي دلیل وي چې د بدو اثر د منلو اجازه ورکوي البته دغه تناسب په اسانۍ اندازه کېدلی نه شي، او تشخیص یې دقیق تحلیل او قضاوت غواړي. یوه مهمه بېلګه به وړاندې کړو. څو کاله د مخه څه وخت چې د روسانو په هوا کې د اټومي ازموینې قانوني مهلت نقض کړ په دغه هېواد کې په دغه اړه لانجه پیدا شوه، چې که د امریکې له خوا د اټومي ازموینې له سره شروع کول مجاز کېدلی وشي. دلیل راوړل کېده چې په هوا کې د اټومي وړانګو په خپرولو سره هوا زهرجنه کوي، او دا به غیر اخلاقي وي چې د ډېرو انسانانو ژوند په خطر کې شي. له بلې خوا نورو استدلال کاوه، چې اټومي چاودنه په کومې لیرې ټاپو کې په خپل ذات کې بده نه ده او دا چې د ازموینې ښه پایله (د روسیې حملې یا بلیک میل پر ضد د هېواد د دفاعي قوتونو پیاوړی توب) د وړانګو د ډېروالي له اثر نه بیخي ډېره ده. پردې برسېره دغه ښه پایله د دغې ناوړې پایلې نتیجه نه ده یانې د هوا زهرناک کېدل بلکه هغه په نېغ او خپلواک ډول له دغې ازموینې څخه پیدا کېږي لکه چې بده پایله یې پیدا کوي.
د دوه ګون محصول پرنسیپ په بدي کې د همکاري (Cooperation in Evil) په اخلاقي تحلیل کې یو ګټور تطبیق مومي. له یوه چا څخه به وغوښتل شي یا به هغه اړ کړل شي، چې یو عمل ترسره کړي چې په خپل ذات کې غلط نه دی خو د نورو له خوا د خپل بد مقصد لپاره ترې نه کار اخیستل کېږي. د بېلګې په ډول بدماشان به د بانک یوه چارواکي ته امر وکړي چې د پیسو صندوق خلاص کړي. د پیسو د صندوق خلاصول په اصل کې بد کار نه دی، خو هغه دوه پایلې لري، چې یوه یې ښه او بله یې بده ده. که دغه چارواکي همکاري کوي د دغې همکاري یوه پایله به دهغه د ژوند ژغورل وي، چې دا ښه کار دی. بله پایله به یې بده وي چې هغه له بانک نه د

پیسو اخیستل دي، که دغه چارواکي له دغو دبدماشانو سره لاس لري هغه به په واقع کې د خپل عمل د بدې پایلې نیت لـري او دی بـه رسـمي مرستیال شي، چې د دوه ګون محصول قوانینو منع کړی دی خو لکه څنګـه چـې فـرض شوی هغه د غلا نیت نـه لـري، هغـه یـوازې زغمـي. بیـا نـو دی د منـل شـوي تخنیکي اصطلاح په استفاده سره اصلي؟ معاون کېږي. ښه پایله یـې د هغـه د ژوند ژغورنه د پیسو د غلا له ناوړې پایلې نه بیخي ډېره ده او په دغه ډول ده بې له دې چې په اخلاقي لحاظ یې بد کړي وي، صندوق ورته خلاصولی شي.

معاصر اخلاقپوهان د دوه ګون محصول پرنسیپ په اړه مـوږ احتیـاط ته رابولي او خبرداری راکوي، چې په داسې حال کـې چـې پـه واقعـي ژوندانـه کې ټول انساني عمل یو واحد او بیساری دی، د دغو دواړو پایلو په کتنـه کـې د خپلواک واحدونو په شانې خطر شته دی. پر هغه برسېره دا تل اسانه نه وي چې د یوه عمل دغه دوه بېل عنصـرونه په دقیق ډول بېـل کـړل شي او بـس د بدي زغم وشي بې له دې چې په رښتیا ورته اراده شوې وي.

دغه خبرداری ښه پرځای دی او د دغه پرنسیپ په تطبیق کې مـوږ بایـد ښـه محتاط کړي.

لسم څپرکی

اخلاقي قانون

د يوه عمل د داخلاقي خصوصيت ټاکل موږ نه مکلف کوي، چې يو عمل وکړو يا ونه کړو. موږ به اعتراف وکړو چې مجبور يو په اخلاقي لحاظ ښه عملونه وکړو که غواړو ښه کسان و اوسو. خو دغه اعتراف يوازې مشروط مکلفيت يا فرضي ضرورت ته راجع کېږي نه مطلقي وظيفې ته چې کانت مطلقه ګټه ګوري نومولې ده. يو څوک ويلی شي چې دی علاقمن نه دی، په اخلاقي لحاظ ښه وي او په نتيجه کې مجبور نه دی چې ښه وکړي.

خوداسې ښکاري چې بشريت قانع دی چې ځينې عملونه په مطلق ډول منع دي، په داسې حال کې چې نور په مشروط ډول مجاز ګرځول شوی دی او دا د يوه فرد کار نه دی چې پرېکړه وکړي، چې غواړي، ښه يابد ژوند وکړي. داسې ښکاري چې خلک د اساسي قانون په اړه يو څه ويښتيا لري، چې اړکوي يې ښه کارونه وکړي او له بدې نه ډډه وکړي. هغه اساسي قانون چې تر هر ايستل شوي قانون څخه د مخه راځي له لرغوني مهال نه را وروسته د طبيعي قانون (Natural Law) په نامه ياد شوی دی.

د طبيقي قانون مفهوم که څه هم د بېلو فيلسوفانو له خوا ډول ډول بيان شوی دی خو په دغو ټولو تعريفونو کې يوګډ عنصر موندل کېږي او هغه دا چې انسان مجبور دی د خپل رښتيني ځان له مخې ژوند وکړي، او دا چې ټول

مثبت قانونونه له هغه اساسي عدالت سره په پرتله کېدلو سره د انساني ماهيت يا طبيعت په حيثيت اتکا لري په اخلاقي لحاظ ارزول کېدلی شي.

ايا د اخلاقي قانون په شته والي باندې عقيده پر واقعيت متکی ده يا يوازې په اجتماعي مشروط کېدلو پوهنې اود چالاکواو زيرکو لويانو له خوا د ټولنې په ماهر کنټرول باندې؟

د قانون مفهوم:

قانون په عمومي ډول د هغه ضرورت په مانا ده، چې په يوه کس باندې ددې لپاره تحميل شوی وي چې په يوه ډول عمل وکړي.

فزيکي قانون: دا مانا لري، چې يو عمل د فزيکي ضرورت له مخې وشي لکه د جاذبې قانون، د انرجي قانون، او په عمومي ډول د "طبيعت" قانونو نه انسانان د فزيکي جسمونو په شان د طبيعت قانونو تابع دی او ترې نه سر غړولی نه شي. که ته خپل لاس د اور له پاسه ونيسې، هغه به وسوزېږي.

اخلاقي قانون: په ازادو انسانانو باندې اخلاقي ضرورت تحميلوي، او مکلف کوي يې چې په يوه خاص ډول عمل وکړي، څنګه چې اخلاقي ضرورت د فزيکي قوې په زور عمل نه کوي، موږ د اخلاقي قانون پر ضد عمل کولی شو، موږ يې رد کوو، موږ پوهېږو چې بايد دروغ نه وايو خو موږ دروغ ويلی شو.

اخلاقي قانون څه ډول قوت دی؟ د دغه حکم تر شا څه قدرت دی، چې "ته بايد ځينې څيزونه وکړې يا ونه کړې؟" دغې پوښتنې ته دوه ډول ځوابونه ورکول کېدلی شي.

د مثبت پال ځواب:

اخلاقي مثبت پالان (Moral Positiveits) تاييدوي چې د اخلاقي قانون قوت د حکومت يا د ټولنې له قوت څخه راوځي چې قانون نافذ کوي.

اخلاقي قوت په اساس کې د قانون جوړوونکي اراده ده، چې د هغه له قوت سره يوځای کېږي ددې لپاره چې قانون په هغو کسانو تحميل کړي، چې د

جزا يا له ټولنې څخه د ګوښه کېدلو له ډار نه ورسره موافقت کوي په بله ژبه دا "غټ لرګی" دی چې اخلاقی قانون ته موثریت ورکوي.

د دغې تيوري منل يا رد کول به د اخلاقي مثبت پالنې په اړه د يوه چا په نظر پورې تعلق ولري، خو له هغه څخه په خپلواک ډول يو څوک شايد ووايي چې د جزا ډار به کافي محرک يا قوت وي چې خلک له قانون سره مطابقت ته وهڅوي. که چېرې د عزتناک ژوند له ډار نه لوړ کوم محرک نه وي، بيا به پوليس مجبور وي چې د هر چا ساتنه وکړي. څنګه کېدلی شي چې دېرش زره پوليس د نيويارک ښار چې اته مليون وګړي لري په لار برابر وساتي.؟

داسې ښکاري چې په خپله د قانون نافذکوونکو موسسو د قانون رعاييت مسئله به نا حل پاتې شوې وي. څوک به قانون ساتونکی وساتي؟

داسې ښکاري چې خلک په عمومي ډول د هغو موخو په اهميت پوهېږي چې بايد قوانينو له لارې ترسره شي، او دا چې نظر د جزا له وېرې نه دغه پوهه ده، چې خلک هڅوي چې د قوانينو رعايت وکړي، چې وايي دوی بايد صادق، رښتيا ويونکي، د شتمنيو درناوی کوونکي او داسې نور وی دا موږ دوهمې تيوري ته بيايي چې اخلاقي قانون يې پر موږ تحميلوي چې هغه د ضرورت د ماهيت په اړه دی.

د نهايي موخې ځواب:

داسې وګڼې چې زه په يوه ځنګله کې يم او غواړم پخوا له دې چې د شپې ترګمۍ خپره شي بايد يوې کوډلې ته ځان ورسوم، چې له سړو او د وحشي حيواناتو له خطر څخه خوندي اوسم. بيا هم داسې وګڼې چې زه دغسې يوې څلور لارې ته رسېدلی يم، چې يوه لار يې يوې کوډلې ته ځي او بله يې کوم بل ځای ته دا به نامعقوله وی، چې د کوډلې لار ونه نيسم ځکه چې زه د وسيلې په وصلت يانې له کوډلې يا مقصد سره د لارې په تړاو پوهېږم او غواړم دغې موخې ته ورسېږم چې ماته حياتي اهميت لري. زه که څه هم په کوم فزيکي

زور اړ شوی نه يم، چې کوډلې ته د رسېدلو لار ونيسم پر ما باندې اخلاقي ضرورت دی چې دغه کار وکړم.

د نهايي موخې پلويان (Teleo Logists) تاييد وي چې ځينې وجودي موخې شته چې زموږ خپل انتخاب نه دی، بلکه هغه خپل طبيعت راباندې تحميل کړې دی. موږ دغه موخې يوازې د ځينو عملونو په کولو سره ترسره کولی شو نو په دغه ډول له دغې موخې سره د يوه عمل وصلت يا ارتباط له دغې موخې سره د وسيلې ارتباط د اخلاقي ضرورت سرچينه ده. دا زموږ د خپل ازاد انتخاب نتيجه نه ده، چې موږ اجتماعي او يو پر بل ډېره کونکي موجودات يو. چې مجبور يو له نورو سره همکاري وکړو، د ټولنيز ژوند دغه ضروري موخې يوازې په ځينو تفاوتي عملونو سره ترسره کېدلی شي. پر دې برسېره مونږ عقلي او اجتماعي موجودات يو، نه په خپل انتخاب بلکه په خپل طبيعت سره او موږ مجبور يو په عقلاني او مسئول ډول له وجودي محرکاتواو موخو سره مطابقت وکړو، چې رښتين توب او هغه په رښتياني ډول زموږ طبيعت بشپړ کوي، ولټوو.

د انسان ډيناميکي طبيعت چې خپل بشپړتوب غواړي د بايد توب (Ought ness) سرچينه ده.

د انسان طبيعت يوازې ځای پر ځای ولاړ واقعيت نه بلکه يو تمايل (Tendency) دی، د بشپړېدلو په لور محرک يا سايق. د انسان طبيعت د خپل بشپړتو د ترسره کولو په پروسه کې يانې د خپلو بالقوه استعدادونو يا ظرفيتونو په واقعې کولو کې دی، هغه عمل چې دغه پروسه پر مخ بيايي د شمېرنې کومه سره پېښه نه ده، بلکه هغه د ايډيال انسانيت په لور د انسان ځان انکشاف يوه ډيناميکه کړې ده.

په تاريخ کې د طبيعي قانون ايډيا: موږ د نهايي موخې بيان وکړ، چې په اساس کې د طبيعي قانون جوهر دی. دغه فکر چې د ټولو قوانينو سرچينه خدای تعالی يا خدايګوتې دی، په لرغونو کلتورونو کې عام و. انسان

د طبيعت تر قوانينو لاندې ژوند کاوه او ټولو قوانينو سپېڅلی خاصيت لاره. هر انساني قانون داسې ګڼل کېده چې له خدای تعالی نه سرچينه اخلي او په انسانانو باندې د خدای تعالی په ارادې سره نافذ شوی دی. په بدوي کلتورونو کې روحانيانو د قاضيانو په شان عمل کاوه، چې دا د قانون د يوه سپېڅلي او اسماني خاصيت علامه وه په لرغوني اسراييل کې د قاضيانو کتاب (Book of Judges) قاضيان روحانيان وو. د طبيعي قانون ايډيا د انسان په لاس له ايستل شوي قانون څخه جلا په يونان کې وټوکېدله. دا فيسوس هېراکليټوس (Heraclitus) اټکل له مخزيږدې ٥٣٦ نه تر ۴٧٠ پورې) په دېفکر و، چې د پرله پسې تغير کوونکې حادثې نه اخوا يو اسمايي لاګوس (Lagos) شته چې هرڅه په همغږي سره ساتي. "ټول انساني قوانين په همدغه اصلي قانون سره وده کوي" د افلاطون او ارستو ميتافزيکي تيوري ګانې اخلاقي مکلفيت د انسان له طبيعت څخه راباسي په دغه دليل چې د انسان د جوهر يا طبيعت بشپړتوب په عين حال کې دهغه موخه ده، چې دی مجبور دی ترسره يې کړي. ارستو که څه هم د طبيعي قانون اصطلاح کارولې نه ده، د منځنيو پېړيو ډېرو فيلسوفانو دی له هغه څخه ګاڼه چې د طبيعي قانون بسنټونه يې د لومړي ځل لپاره په نامنظم ډول بيان کړي دي.

برنډه پالنه يا رواق پالنه (Stoicism) هغه فلسفه ده چې زينو (Zeno اټکل مخزيږدې، ٣۴٠ نه تر٢٦٥ پورې) د هغې موسس و، او دا دی وچې طبيعي قانون اصطلاح يې د لومړي ځل لپاره و ايستله، (سټايزم د ډيوډۍ يا برنډې په مانا ده، چې زينو هلته ښودنه کوله) دغه فلسفه څو پېړۍ مروجه وه، او په سيسرو (Cicero مخزيږدې، ١٠٦ نه تر ۴٣پورې) او په نورو نوميااليو رومي قانونپوهانو ليکوالو او سياستمدارو يې ډېر اثر کړی و، دغې فلسفې د يوناني ډېر ښه عناصر خپل کړي و، د هغې د ښېګڼې يا نيکي تيوري د طبيعي قانون د ايډيا تطبيق دی. ښېګڼه د انسان له عقلي طبيعت سره په موافقت کې يو ټينګ او نه لړزېدونکی چلند دی، د ټولې نړۍ په اداره

کولو کې يوعالمي قانون شته دی او عاقل انسان د نړۍ د دغه تلپاتې قانون اطاعت کوي، په دې چې هغه د هغه په عقلي طبيعت کې څرګند شوی وي.
سيسرو د طبيعي قانون ايډيا هغسې چې په برنډه پالنې کې يې بيان شوی، تنګ پلوی و. دی له يوه ذاتي نه تغيرېدونکي قانون نه په وضاحت ګړيده، چې هغه د ټولو مثبتو قانونو بنسټ ګڼل کېده. په دې اړه به دلته د هغه له ډېرو ښو ويناوو څخه يوه راوړله شي.
"که د عدالت پرنسيپ د خلکو په فرمانونو، د پاچا زامنو په حکمونو، او د قاضيانو په پرېکړو بنا وي، بيا به عدالت داړه ماري، او زنا او د وصيتونو جعل کاري تصديق کړي. په هغه حال کې چې هغه د ولس په رايو او فرمانونو سره تصديق شوی وي. خو که دغومره ډېر قدرت د احمقانو په پرېکړو او حکمونو تعلق ولري، چې د طبيعت قانون د دوی په رايو سره تغير کېدلی وشي، بيا به دوی ولې حکم ونه کړي، چې هغه چې بد او خطرناک دي ښه او ګټور وګڼل شي؟ يا که قانون له بې عدالتي څخه جوړ شوی وي ايا له بد څخه به بيا ښه جوړولی ونه شي؟ خو موږ په واقع کې بل څه نه بس طبيعت ته په مراجعي سره د ښو او بدو قوانينو ترمنځ تميز کولی شو. په حقيقت کې دا يوازې عدالت او بې عدالتي نه ده، چې د طبيعت له خوا يې تميز کېږي، بلکه داسې هم بې له استثنی څخه د هغو ښو څيزونو چې د درناوي او بې عزتي وي. ځکه څنګه چې هغه ذکاوت چې په ټولو کې مشترک دی ټول موږ ته څيزونه ښيي او زموږ په ذهن کې يې تر فورمول لاندې راولي زموږ له خوا دعزت وړ عملونه په ښېګڼې يادېږي او شرمناک عملونه په بدي سره او يوازې يو لېونی به داسې نتيجه واخلي چې دغه قضاوتونه د نظر موضوع ده، نه دا چې د طبيعت له خوا تشبيت شوی وی".
سان اګوستاين: (۳۵۴-۴۳۰) د طبيعت په قانون ټينګ ولاړ و، چې هغه دهغه په فکر ابدي قانون دی، خدای تعالی نړۍ په دغه قانون سره اداره کوي چې هغه له ټول ابديت څخه د انسان دماغ د خدای تعالی د قوانينو له مخې وظيفه ترسره کړي. دغه طبيعي قانون د خدای تعالی په ابدي قانون کې د

عقلي موجود ګڼون دی. سان تاماس او د سکولاستيک (Socholastic) لويو فيلسوفانو او د ديني پوهو پوهانو (Theologians) دواړو هم د ابدي قانون او هم د طبيعي قانون ايډياګانو نه دفاع وکړه او لا يې هم روښانه کړ. د طبيعي قانون دکتورين په منځنيو پېړيو کې په ټينګه تشبيت شول او ان د اتلسمې پېړۍ تر نيمايي پورې ښايسته عالمي شوی و.

په دغې دورې کې له طبيعي قانون څخه مخ اړول د انسان د عقل په قدرت د مبالغه ييز ټينګار په وړاندې غبرګون و، د دغه عصر ځينو فيلسوفانو فکر کاوه، چې موږ د طبيعي قانون ټول مفهومونه تر وړو جزياتو پورې د رياضي په طريقې سره ثابتولی شو، دغسې افراطي چلند طبيعي قانون د لارښود پرنسيپ په شان بې اعتبار کړ، (هغه بايد په احتياط سره د انساني ژوند په اوړېدونکو شرايطو کې تطبيق شي او د مفصل اعتبار وړ قانون په شان ونه ګڼل شي).

د ګټورتوب فلسفي (Utilitarianism) او مثبت پالنې (Positivism) فلسفې دغه طبيعي قانون د اخلاقي مکلفيت د سرچينې په شان ردکړو او په عوض مې په ګټورتوب، مثبت يې قانون، د ټولنې فشار او عام ذهنيت باندې ټينګار وکړ، چې هغه د مکلفيت سرچينې دي. په فردي او بين المللي چارو کې قانوني مثبت پالنه، په پراخه اندازه د حقوقپوهانو له خوا ومنل شوه سره له دې هم د طبيعي قانون ايډيا پوره مړه نه شوه. د دوهم نړيوال جنګ نه وروسته لسيزو د طبيعي قانون د بيا ژوندي کېدلو دکتورين يو ځل بيا تجربه کړ که څه هم هغه د طبيعي قانون په شان تل ياد شوی نه دی. خو د طبيعي قانون پرنسيپونه وار په وار په څرګند ډول افاده شوي دي. په کال ۱۹۴۸ کې د انسان د حقونو منشور چې د ملګرو ملتونو د وايست د انسانانو د حقوقو يو ليست ورکوي چې د انسان په طبيعت باندې بنا دی او د هر مثبت قانون په وړاندې نه انکار کېدونکی اعتبار لري. د جنګ نه وروسته دورې ډېرو اصلاحي او انقلابي غورځنګونو په معمول ډول هغه لا لوړ او اساسي عدالت ته مخه کوي، چې د حکومتونو له هر مثبت قانون څخه د مخه يې بايد اطاعت

او درناوی وشي.په ۱۹۴۵ کې د نورمبرګ په محکمه کې د جنګ د مجرمانو محاکمې د طبیعي قانو د دکتورین په اړه په زړه پورې بحث رامنځ ته کړ.
حقوقپوهانو دغه اساسي حقوقي پرنسیپ چې "چېرته قانون نه وي جزا نه وي" د هغو په دفاع کې وړاندې کړ، چې په جنګي جرمونو تورن شوی وو.دوی ادعا وکړه چې هغه ځینې قوانین چې ادعا کېږي دجنګ مجرمانو نقض کړی وروسته له هغه راوتلي دي، چې ادعا شوې جرمونه شوي وو، چې په دغه ډول هغه د ادعای شویو جرمونو په وخت کې نافذ نه وو. خو څارنوال ادعا وکړه چې دغه قوانین تل نافذ وو او دمثبت قانون لامنځ ته کېدل د هغو د مراعات کولو مکلفیت خلق نه کړ، بلکه دغه مکلفیت یې په لیکلي ډول افاده کړ.
د امریکې حقوقپوه رابرټ جیکسن دلیل وړاندې کړ، چې د بشریت ځینې اساسي قوانین شته دي، چې تر هر مثبت قانون څخه د مخه د اعتبار وړ دي. حتی که د نسل وژنې (Genocide) یا د ((نامستعدو)) [هغه کسان چې په جسمي او ذهني لحاظ له کار نه وتلي وي] د تصفیې پر ضد هیڅ مثبت قانون نه وي دا جرمونه د بشریت پر ضد جرمونه دي، او څوک چې یې کوي مجرم دی. د فرانسې لوی څارنوال فرانسوا دی منتن دغه نظر وړاندې کړ او وویل " بې له دې چې د اجتماعي ژوند د اساسي قوانینو په اړه عامه رضایت نه وي د وجدان د ادعاګانو په وړاندې د سلوک د عمومي معیار نه پرته، د نیکي او بدي عین مفاهیمو ته د ټول حقوقي افرادو له اطاعت نه پرته یو ښه متعادل او دوام لرونکي ملت جوړېدلی نه شی".
په دغو نزدې کلونو کې د نړۍ عام ذهنیت په بېلو بېلو هېوادونو کې د ناراضیانو (Dissidents) په وړاندې ناوړه چلند ته متوجه شوی دی، د هغو د حقوقو په دفاع کې ډېرې ویناوې شوي ، ډېرې لیکنې او کتابونه خپاره شوي دي چې هغه ټول د انسان په "حیثیت" یانې د انسان په طبیعت بنا دي. دا د طبیعي قانون له خوا د حقونو تضمین دی.

د (۱۹۷۷) کال د مارچ په ۱۸ مه د امريکې ولسمشر جمي کارتر ملګرو ملتونو ته هماغه مفهوم په دغو الفاظو ادا کړ: "د سولې او عدالت ځېړنه د انسان عزت ته د درناوي په مانا هم ده... د انساني حقوقو په لور د انساني چارو اساسي فشار يوې عالمي تقاضا ته ګوته نيسي" په دغو وختونو کې که څه هم د "طبيعي قانون" اصطلاح ډېره نه يادېږي خو ټولې علامې ښيي چې دغه فکر ښه ژوندی دی، اودا چې د طبيعي قانون اعتبار په ټولې نړۍ کې وار په وار ډېره پېژندل کېږي.

یوولسم څپرکی

د انسان په طبیعت کې د اخلاقي قانون موندل

که طبعي قانون په اساس کې د انسان له ډینامیکي طبیعت سره د هغه د فعالیتونو د منبع په شان مطابقت لري، د انسان د طبیعت تحلیل باید همدلته وموندلشي. طبیعي قانون یو اخلاقي ضرورت دی، چې په یوه چا باندې د هغه د طبیعت له خوا تحمیل کېږي، چې باید رښتیني ښه وکړي او له واقعي بدي څخه ډډه وکړي. څنګه چې موږ د انساني طبیعت پلټنه کوو، چې هغه له نورو طبیعتونو څخه توپیر کوي، موږ باید وکولی شو، دغه اخلاقي ضرورت په هغو قوتونو (یا استعدادونو) کې ومومو چې انسان په مشخص ډول له غیر عضوي او حیوانی طبیعتونو څخه بېل وي. د انسان دغه مشخص قابلیتونه یا قوتونه دادی; عقلي قوه (Intellect) او اراده موږ باید د هغه د اخلاقي قانون ضرورت د دغو قوتونو په عمل کولو کې ولټوو.

د عقلي قوې د عمل په هکله موږ وینو چې هغه له رښتین توب (Truth) سره سر اوکار لري. ځه وخت چې زه وایم ټول تر یوې برخې څخه لوی دي، یانې هغه وخت چې یو واقعیت په وضاحت سره راته وړاندې شي، حتمي ده چې زما عقلي قوه پرې رضایت ښکاره کړي. په بله ژبه رښتین توب عقلي قوه ضروري کوي خو رښتین توب تل روڼ او څرګند نه وي، او هغه

ممکن له يو لړ پېچلو ويناګانو او استثناجونو څخه جوړوي. په دغو حالاتو کې زموږ عقلي قوه به مجبوره نه شي چې قناعت وکړي خو په هغه حال کې چې موږ شواهد يا اسناد ووينو.

زموږ د ارادې په عمل کې هم همدغسې ضرورت ليدل کېږي. موږ د يوه څيز لپاره اراده کولی نه شو مګر هغه وخت چې په هغه کې يوڅه ښه توب وي. دغه ښه توب ممکن يوازې د ظاهري ښه توب وي. خو اراده حرکت کولی نه شي مګر په هغه حال کې چې په هغه څيز کې د يوه مطلوب څيز له خوا کش شي. د عمل مطلوب عنصر ته د هغه د رسېدلو په لور د هغه په شخصي قضاوت پورې اړه لري، حتی که هغه يوازې يو محدود پرمختګ هم وي. د بېلګې په ډول يو څوک چې غواړي ځان ووژني په دغه عمل کې يو څه ښه توب ويني، چې هغه ممکن له دردناک مرض، شرم، د ژوند بې ماناتوب يا دغسې کوم بل څيز څخه ازادي وي. زموږ نتيجه دا ده چې په عمومي ډول ښه توب يانې مطلوب والي اراده ضروري کوي. زموږ د عقلي قوې او ارادې د وظيفو د ترسره کولو بيان ممکن ثابته کړي، چې موږ په خپلو کړو کې ټينګ يو او دا چې کوم هغه ضرورت چې موږ مونډلی هغه تر اخلاقي ضرورت څخه ډېر دي.

په يوه مفهوم دا رښتيا ده، چې موږ تل تصميم لرو او د ښه توب په نظر کې لرلو سره انتخاب کوو، موږ دا منو چې په دغې موضوع کې موږ ازاد نه يو زموږ ازادي په دغه واقعيت کې پرته ده، چې موږ يو شمېر ډېر عملونه او څيزونه په نظر کې نيسو، چې نزدې په ټولو کې يو څه انجذاب پيدا کولی شو، چې موږ په هغو کې په ازادي سره انتخاب کوو. که يو څيز بدښکاره شو. موږ عمل کولی نه شو ځينې کسان ځينې غير نورمالې اندېښنې ښکاره کوي او په نتيجه کې په خپلو ازاديو باندې به له څه محدوديتونو څخه رنځ ګالي، ځکه چې هرڅه ورته بد او وېروونکي ښکاري. هغه ساهپوهان چې د ازادي بايللو له دغسې عجبو حالتونو سره سر او کار لري، زيار باسي، چې د دوی د

فلج دغسې حال سم او نورمال شي او خپل ناروغان قانع کړي، چې د دوی د رنځ وړلو څيزونه په اصل کې بد او مضر نه دي.

څنګه چې اراده او عقلي قوه په موږ کې دوه جلا موجوديتونه دي دا د يوه شخص ظرفيتونه دي، چې په هغوسره دی ربښتين توب او ښه توب لټوي. نو موږ ويلی شو، چې په موږ کې دغسې يو اساسي قانون شته چې موږ اړ کوي، چې ربښتينی ښه توب وکړو او له واقعي بدي څخه ډډه وکړو. خو دغه مکلفيت د فزيکي ضرورت په مانا نه کېږي ځکه چې موږ په نورمال حالاتو کې ازاد يو د بېلو ښه توبونو ترمنځ انتخاب وکړو. سره له دې هم دغه ضرورت يو واقعي اخلاقي ضرورت دی، چې زموږ په طبيعت کې شته دي، ځکه چې موږ پوهېږو چې موږ مجبور يود خپلو اساسي قابليتونو او د عملونو او ميلونو له مخې ربښتينی ښه توب غوره کړو او له واقعي بدي څخه مخ واړوو.

مثبت قانون:

ربښتين توب چې په واضح ډول وړاندې شي زموږ عقلي قوه د هغه درک کوي د انسان د شته توب لوی مقصدونه د هر نورمال شخص له خوا پوهېدل کېږي، او هغه د اخلاقي مکلفيتونو د منابعو په شان په اسانه درک کېږي، خو زموږ د طبيعت ډېر پېچلي واقعيتونه، موخې او اړيکې په اسانۍ نه درک کېږي، اوپه دغه ډول هغه مکلفيتونه چې له هغو څخه راولاړېږي هرچاته د منلو وړ نه وي. په نتيجه کې طبيعي قانون چې په اساس کې له انساني طبيعت سره مطابقت لري، د ژوند پېچلو او جزايي مسئلو کې موږ ته لاربښودنه کولی نه شي. سره له دې هم هغه د مکلفيت منبع پاتې کېږي، ځکه چې هغه بايد د انسان په تل اوړېدونکو شرايطو کې د مثبت قانون چې ميکانيزم سره تطبيق شي.

هره منظمه ټولنه مثبت قانونونه باسي، چې هغه په یوه مفهوم د طبیعي قانون پلې کول دي، چې هغه به د هغه پرنسیپونه نه نقض کوي، یا د انسان هغه حقوق نه تر پښو لاندې کوي، چې له هغه څخه راوځي، د طبیعي قانون عمومی پرنسیپ مونږ مکلف کوي، چې موږ باید سره همکاري وکړو، چې ټولنه تنظیم کړو، او عمومي ګټه پر مخ بوځو. د طبیعي قانون دغه حکم په څرګند ډول د انسانانو د اړتیا له امله وي، چې هغه زمونږ له فردي قوتونو څخه چې رفع یې کړي خورا ډېرې دي او هغه یوازې د نورو په ګډې مرستې سره ترسره کېدلی شي، د هغه په عمومي سمت کې فکر واضح دی، خو هغه د ګډ کار ټولې مقررې چې همکاري باید څنګه وي، نه بیانوي دغه مقررې زموږ په طبیعت کې نغښتې نه دي.
هغه په واقعي او مشخصو حالتونو پورې تړلې دي او باید په سمو قانونو فیصله شي، بیا نو مونږ ویلی شو چې طبیعي قانون موږ مکلف کوي د مشروع حاکمیت د عادلو قوانینو اطاعت وکړو. د بېلګې په ډول یو څوک په اسانۍ پوهېدلی شي، چې په حمل او نقل کې باید نظم وي، خو د ترافیکي قوانینو تفصیلات چې دغه نظم خوندي کوي باید د مثبتې قانوني قوې له خوا فیصله شي، ځکه چې زموږ په طبیعت کې داسې څیز نشته چې وښیي موږ د سرک په کومې خوا لاړ شو، په ځینو حالاتو کې ممکن په برابره اندازه دوه یا درې ډول لارې دي. چې په اجتماعي همکاري سره د بې نظمي د مخنیوي لپاره انتخاب کېدلی وشي. په دغه حال کې هم مثبت قانون ایستونکې اداره باید پرېکړه وکړي، چې هر څوک دې د لارو یوه غوره کړي، په دغه ډول د طبیعي قانون شته والی مثبت قانون نه بې لزومه کوي. د هغه پر خلاف هغه یې بنیاد په واقعیت باندې ږدي او د عدالت په حدود کې یې دننه ساتي. هر هغه مثبت قانون چې طبیعي قانون نقض کوي، خپل اعتبار او مشروعیت له لاسه ورکوي، ځکه چې د هغه د مکلفیت قوه له طبیعي قانون څخه راوځي.

د طبيعي قانون تغير موندل يا تغير نه موندل:

د طبيعي قانون د بدلون موندلو يا د بدلون نه موندلو موضوع د طبيعي قانون د فکر په هسکېدلو سره د هغه د پلويانو توجه ځان ته اړولې ده. که طبيعي قانون د بدلون وړ وي.اخلاقيات نسبي کېږي. له بل خوا که طبيعي قانون د تغير وړ نه وي هغه په تل تغير کوونکې نړۍ کې د يوه اعتماد وړ لارښود پرنسيپ په توګه له حد نه ډېر شخ کېږي.

د مخه ويل شوي، چې د انسان طبيعت ډيناميک دی او د انسان د طبيعت د ايډيال د واقعي کولو په لور تل د پرمختګ په حال کې دی. دغه واقعيت په تاريخ کې د اخلاقي وجدان د تکامل او د طبيعي قانون د ظاهري تغير له امله دي. په عين حال کې د انسان په طبيعت کې دغسې تلپاتې عنصرونه هم شته چې اخلاقي قانون ته همېش توب ورکوي او د نسبيت خطر له منځ څخه وړي. يو ماشوم چې وده کوي له پلاراو مور سره يې اړيکې تغير کوي. د عمر په يوه وخت کې د مور او پلار له واکمنۍ نه ځان ازادوي او نور نو هغسې مکلفيتونه ورته نه لري، چې د مخه يې ورته لرل. د هغه په وړاندې د مور او پلار دندې هم تغير کوي. دوی به اړ نه وي، چې له هغه وروسته د هغه ژوند خوندي کړي. انسان د تاريخ په بهير کې له ماشومتوب نه د بالغ توب تر وخت پورې تغيرکړی دی.

د هغه د واقعيت پوهه خورا ډېره شوې ده. هغه خپل چاپېريال اړولی دی او په دغه جريان کې په خپله هم له تغيرونو څخه اغېزمن شوی دی، هغسې چې د يوه بالغ دندې او حقونه د ماشومتوب له وخت نه تغير کوي، داسې هم د يوې زراعتي ټولنې د غړو وظيفې او حقونه له کرنيزو يا لومړنيو ټولنو څخه توپير لري. اوس چې د انسان نژاد د معدوميت له خطر نه بچ شوی خو د ګړندۍ ودې له امله تر خطر لاندې شوی دی د مسئول پلارتوب او مورتوب مفهوم هم تغير کړی دی.

د انسان دغسې تکامل د هغه په طبيعت سره وړاندې تللی، او دا په خاص ډول د هغه د عقل له امله ده. د لومړي انسان ناپوهي د نسلونو په عقلي قوت سره چې مدنيتونه او کلتورونه يې جوړ کړي دي، له منځ نه تللې ده. په دغه مفهوم د انسان تغيرېدل او په نتيجه کې د طبيعي قانون بدلون د هغه له طبيعت سره متوافق دی. سان تاماس دغه تکامل چې انسان له ناقص حال نه تر ډېر کامل حد پورې پرمختگ کړی دی، پېژندلی دی. په عين حال کې ټينگار کېدلی شي، چې په طبيعي قانون کې هيڅ تفسير پېښ شوی نه دی. يوازې چاپېريال تغير کړی دی، او نه تغير کېدونکی طبيعي قانون ښيي، چې اخلاقيات په نويو شرايطو کې څه دي. پردې برسېره انسان د خپل طبيعت په اړه په ډېرېدونکې اندازه پوهه پيدا کوي، او په نتيجه کې د انساني حالت په اړه د طبيعي قانون تطبيق لا هم واضح او تر پخوا ښه پېژندل شوی دی.
نوې فقره ددې اړتيا نشته چې د دغو دريځونو ترمنځ مخالفت ټينگ شي. د انسان اساسي خصوصيتونه د تغير وړ نه دي. موږ به هيڅکله ځاروي نه شو، نو موږ مجبور يو د عقلي، ازاد او مسئولو انسانانو په شان په "عزت او مسئوليت" سره ژوند وکړو. له بلې خوا د انسان د بشريت په عقلاني او کلتوري تکامل سره چې د تاريخ له سباوون څخه يې تر اوسه کړي دي، په غوڅه توگه اغېزمن شوی دی. کلتوري او عقلاني تکامل به په اخلاقي شعوور او په هغه اخلاقي قضاوت کې انعکاس وکړي، چې د هغه په تکاملي حالت باندې يې کوي. نو موږ ويلی شو، چې څنگه چې د انسان طبيعت هم تغير کويی او هم يې نه کوي، داسې هم طبيعي قانون د تغير وړ او د تغير وړ نه دی.

د طبيعي قانون پوهه:

طبيعي قانون وضعي قانون نه دی، ياني هغه په حقوقي مقررو کې په څرگند ډول نه موندل کېږي او د حکومت له خوا په رسمي خپرونو کې نه خپرېږي.

بیا نو موږ ځنګه هغه دندې ترسره کوو، چې د طبيعي قانون له خوا پر موږ تحميل کېږي؟ که موږ د یوه قانون په شته والي خبر نه اوسو موږ پر هغه مقيد کېدلی نه شو، ځکه چې اخلاقي قانون په فزيکي زور سره مطابقت نه غواړي، بلکه د عقلي موجوديتونو د با شعور او ازادي همکاري له لارې یې غواړي.
طبيعي قانون یو ډيناميک طبيعي قانون دی، په دې چې هغه د باشعورو او ارادي کړو له لارې د خپل بشپړتوب په لور هدايت کېږي. د طبيعي قانون پوهه زموږ هغه قابليت ته منحصره ده، چې موږ خپل طبيعت وپېژنو، د انسان طبيعت یو پېچلی واقعيت دی او موږ د خپل طبيعت په ټولو جزياتو او ټولو اړيکو نه پوهېږو. له بلې خوا موږ له خپل طبيعت سره نيغې تجربې لرو. هغه په واقع کې موږ ته تر هر بل ځيز څخه نږدې دی. په سالم ډول کې انکشاف موندلی، او ټول کسان د انسان د مهمو وجودي موخو په اړه او داسې هم هغو ته د رسېدلو په وسيلو پوهېږي. په بله ژبه موږ د وجودي موخو او هغو ته د رسېدلو د وسيلو په تفکر سره د طبيعي قانون په عمده مفهومونو پوهېږو او چې موږ وده کوو او د ژوند له چيلنج سره مخ کېږو، موږ په طبيعي ډول د ژوند کولو په مناسبو قوانينو پوهېږو.
هغه کړنلارې يا دستورونه په مشخص ډول کوم دي، چې نورمال اشخاص یې پېژني؟ اساسي پرنسيپ خو داديچې ښه وشي او له بدې نه ډډه وشي. دغه اساسي او لومړني پرنسيپ پر هغو مسايلو باندې چې انسان په ژوند کې ورسره مخ کېږي، په اسانۍ تطبيق کېږي.
اخلاقپوهانو د طبيعي قانون دغه څرګنده دستورونه له لسګونو ارشاداتو سره یو ګڼل، چې هغه داوو:مور او پلار ته اطاعت، مشروع قانوني مقامونو ته درناوی، د خپلو انساني ورونو ژوند او بدني ټولوالي ته درناوی، په واده کې وفا پالنه، له نورو سره په خبرو او پوهاوي کې رښتين توب، د نورو د قانوني مال رعايت او د وعدو او تقوا پر ځای کول. ددې مانا دا نه ده چې خلک په دغو څرګندونو او مسلمو موضوع ګانو کې د طبيعي قانون په تطبيق

کې ځينې وختونوه نه تېر وځي.د انساني طبيعت ډېر عملي کېدونکي اړخونه بايد لا په ځير سره وکتل شي، او کله کله حتی يوه اوږده او دقيقه څېړنه هم ټولې ناڅرگندونې څرگندولی نه شي.

د انسان دماغ د واقعيت بېلو ډگرونو لپاره ځانگې نه لري، يانې چې يوه يې د رياضي رښتين توب، بله يې د تاريخي واقعيتونو او بله يې د اخلاقي رښتين توبونو لپاره وي. د واقعيت ماهيت چې هرڅه وي، موږ يوه عقلي قوه لرو، چې زيار باسي درک يې کړي. ساده رښتين توبونه لکه دوه او دوه چې څلور کېږي، حتی ماشومانو ته روښانه دي، خو نور پېچلي رښتين توبونه لکه د کلکولس (Calculus) تميز کوونکې مقررې حتی د تعليم کړو لپاره هم گران وي چې درک يې کړي، ځکه چې هغه ډېر پېچلی دی، او له زده کړې او تفکر نه پرته واضع کېدلی نه شي. د اخلاقياتو په ډگر کې هم ځينې واقعيتونه څرگند دي، په داسې حال کې چې پېچلې يې د هرچا لپاره د پوهېدلو وړ نه وي. په دې بيالوجي کې نوي انکشافونه نوې اخلاقي کشالې رامنځ ته کوي، ځکه چې د ځينو بيالوجيکي مداخلو ډېر واقعيتونه لا حتی متخصصانو ته هم مالوم نه دي. دا طبيعي ده چې په دغسې موضوع گانو کې اخلاقي قضاوتونه به مشکوک او کله ناسم وي. کله کله به تېروتنې وروسته له هغه وموندلی شي، چې په دغو موضوع گانو کې ډېر واقعيتونه څرگند شي. موږ لا د بېلگې په ډول د وراثت د يو ځای کېدلو د نتايجو او پايلو په اړه په ډېر څه نه پوهېږو، نو دغه ډول وراثتي انجينري په اړه زموږ قضاوت مشکوک يا فرضي دی.

ساينس د انساني پوهو د واقعيت په هکله زموږ پوهه ډېره کړې ده. هغه زموږ د شته توب او له نړۍ سره زموږ د طبيعت په اړه د نورو رښتين توبونو موندلو لپاره دوام ورکوي. ددې مانا داده، چې د اخلاقياتو په اړه زموږ پوهه به نوره هم ډېره شي. بيا نو طبيعي قانون موږ ته د عقل له لارې مالومېږي او تر قانون لاندې کېږي، چې موږ د انسان په واقعيت پوهېږو او چې دا څه مانا لري، چې موږ يو رښتينی انساني ژوند ولرو.

د طبيعي قانون تحريمات: مثبت قانون، قانون کېدلی نه شي، خو په هغه حال کې چې تحريمات يا مجازات ولري. مثبت قانون له جزا نه پرته د يوې سپارښتنې يا نصيحت په څېر وي، چې موږ نه مکلف کوي دغه تحريم د قانون له سرغړونې نه جزا ده. واکمن مقام په هغه سره قانون جاري کوي. جزا په جريمه، بندي توب، د امتياز له لاسه ورکول، يا د مجازاتو کوم بل ډول وي. ايا داسې جزا يا تحريم شته چې له طبيعي قانون سره مل وي؟ څرګنده ده چې دغسې کوم تحريم نه شته که څه هم چې طبيعي قانون به زياتره وخت د مثبت قانون په څېر له مناسب تحريم يا جزا سره عملي شي. بېلګې يې هغه مثبت قانونونه دي چې غلا، وژنه او په نا حق قسم خوړل اعلاموي چې په ټولو هېوادونو کې مناسب تحريمونه ورسره ملګري کېږي.

سره له دې هم موږ په ځينو حالتونو کې د طبيعي قانون له تحريم څخه غږېدلی شو، له طبيعي قانون سره تطابق هغه کړه ښيي چې موږ د خپل طبيعت بشپړتوب او د شته توب هدفونو ته نزدې کوي. که موږ خپل طبيعي وجودي موخو ته د رسېدلو له وسيلو څخه کار وانخلو، او دهغه پر خلاف دغسې کارونه وکړو، چې موږ له دغو موخو څخه لېرې کوي، موږ جزا وينو، چې هغه د انسانتوب له لاسه ورکول دي. موږ په دغه مفهوم چې د بشريت له ايډيال څخه ليرې کېږو لږ "انسان" کېږو.

له طبيعي قانون څخه سرغړونه په ټولنيز نظام کې ګډوډي راولي، او ژوند لږ منظم او لږ انساني کوي. حتی د هغه کس لپاره هم چې د طبيعي قانون پر ضد عمل کوي، تاريخ شاهدي ورکوي. چې هغه وخت چې ښايسته ډېر انسانان طبيعي قانون تر پښو لاندې کوي وړې يا لويې ټولنې زيان ويني. په ښارونو کې وېره خپرېږي، دوه اړخيزه بې اعتمادي غلبه کوي، سوداګري معاملې بېرون وځي، بېکاري ډېرېږي، او داسې نورپه ملي سطح کې کله چې خلک له خپلو طبيعي حقونو څخه بې برخې شي، استثمار شي،او څه وخت چې اجتماعي عدالت نقض شي، هغه وخت چې له واکمني نه ناوړه استفاده کېږي، د طبيعي قانون د دغو ټولو تېريو پايلې د همغږي او منظم ژوند له

لاسه تلل وي. داسې هم هغه د تشدد او د هغو ډېرو تحريماتو ضـياع ده، چـې د طبيعي قانون د ماتولو لپاره مجازات وي. پـه بـين المـلـلي اړيکـو کـې هـم د طبيعي قانون له پام نه غورځول هم په برابره اندازه سختې پايلې لري او تـاريخ په دې اړه ډېرې بېلگې لري. بيا نو طبيعي قانون واقعي تحريمات لري او دغه تحريمات د طبيعي قانون له جوهر څخه راپورته کېږي. هغه د فرد او ټولنې د وجودي موخو د لاسه وتلو مانا ورکوي.

دولسم څپرکی

حقوق

بشري حقونه:

د اخلاقي مسئولیت پېژندنه د انسانانو یوه ګډه تجربه ده. هیڅ څوک په رښتیا ادعا کولی نه شي، چې هغه په خپل وجدان کې هیڅکله د اخلاقي قانون له قوت سره مخ شوی نه دی. پر هغه برسېره موږ د خپلې دندې په ترسره کولو کې اخلاقي پیاوړتیا حس کوو، چې له مناسبې وسیلې څخه کار اخلو، چې په هغې سره موږ خپل مکلفیت اجرا کوو، موږ ته دا متناقضه ښکاري چې مجبور شو یو کار وکړو او د دغې دندې د اجرا لپاره مناسبه وسیله رانه کړل شي. د دندې له موجودیت نه دا منطقي ښکاري چې هغه څوک چې د یوې وظیفې د اجرا لپاره ګمارل کېږي باید د یوې مناسبې وسیلې ادعا ولري، چې په هغې سره خپله دنده ترسره کړي. داسې هم دی باید جایزه ادعا ولري، چې نور د هغه د وظیفې په لیکه کې د هغه له عمل سره مداخله ونه کړي. موږ دا طبیعي ګڼو چې که موږ د یوه خاص کار لپاره موظف کېږو، حتمي ده چې موږ ته د دغه کار لپاره مناسبې وسیلې راکړلې شي. که یو څوک د یوه میخانیک، ګنډونکي یا چاپوونکي په څیر استخدامېږي حتمي ده چې د هغه کار لپاره مناسب مواد او وسیلې ورکړل شي. اخلاقي دنده دغه

ادعا لازمه کوي چې د وظیفې د اجرا لپاره مناسبې وسیلې او د عمل ازادي ورکړل شي.

دغه ادعا د حق په نامه یادېږي. څنګه چې حقونه له اخلاقي وظیفو سره تړلي دي، هغه د اخلاقي دندې ځانګړتیاوې سره شریکې کوي. له دې نه دا نتیجه اخیستله کېږي، چې یو مکلفیت پر موږ باندې اخلاقي ضرورت تحمیلولې نه فزیکي ضرورت یانې یو حق چې موږ ته اخلاقي قوت راکوي، نه فزیکي قوت، چې مونږ د وظیفي د اجرا لپاره یوه ضروري وسیله ولرو.

حق د اخلاقي قوت په توګه تعریف کېدلی شي، چې یو څوک چې مستحق یې وي باید ویې لري، یا هغه قوت چې ادعا وکړي، عمل وکړي، حذف وکړي یا د نورو له مداخلې نه پرته یو څیز ولري. حق د اخلاقي قوت په څېر د یوه بل چا عقل او ارادې ته په رجوع سره چې هغه باید زموږ د حق درناوی وکړي، کار کوي.

حقوق په قانون استناد کوي او د قانون له مخې په منطقي ډول پر موږ باندې نافذ کېږي. بېل اخلاقی سیستمونه د خپل اخلاقي مکلفیت د تعبیرونو له مخې د حق د ماهیت په اړه بېل بېل پوهاوی لري. که د حکومت اراده د اخلاقي مکلفیت سرچینه وي، یا اخلاقیات په عام نظر او اتفاق بنا وي لکه مثبت پالان چې وایي بیانو ټول حقوق د حکومت یا ټولنې له خوا موږ ته راکول کېږي او له هغو نه پرته نور حقونه نه وي، خو که اساسي حقوق د حکومت یا د ټولنې له ارادې څخه پخوا موجود وي، بیا نو دغسې اساسي حقوق شته چې د حکومت نه ازاد وي، او هغه حقوقي افرادو ته د اجتماعي واک له خوا ورکول کېږي. پرځای یې حکومت او ټولنه مجبوره وي چې د دغو ړومبنیو شته حقونو درناوی وکړي.

د حقونو جوړښت: حق په قانون بنا دی او د هغه جوهر ځینو څیزونو ته ادعا ده. ددې مانا داده چې موږ په هر حق کې په یو شمېر اړیکو کې توپیر کولی شو، د منلې شوې ترمینالوجي له مخې موږ په هر حق کې څلور عنصر موندلی شو.

۱- د حق فاعل (Subject) یو کس دی، چې هغه ځينو څيزونو ته ادعا لري.
۲- د حق شرط (Term) یو بل څوک دی، چې هغه مکلف دی د حق درناوی وکړي یا ادعا رفع کړي.
۳- د حق موضوع یو ځيز وي چې يو څوک د هغه ادعا کوي.
۴- د حق سند یا قباله دليل دی، چې د حق موضوع یا ځيز ته د شخص ادعا پر حقه ګڼي. حقوق زموږ په ورځني ژوند کې په ښو اړخونو کې ښکېل وي. څه وخت چې ته یو لوی ګړندی موټر په بيه رانيسې، ته دغه موټر ته حق ترلاسه کوي، ته د هغه مکلفيت یا ځان ته کولو ته ادعا پيدا کوي. په دغې معاملې کې ته د حق فاعل کېږي، د خرڅوونکي د حق شرط دی، ځکه چې هغه مجبور دی، موټر ته ستا دعوه ومني او ترسره يې کړي، موټر ستا د حق موضوع ده، او تاديه شوې پيسې عنوان یا قباله ده، چې ستا حق پرې تکيه لري.

د يوه حق فاعل او شرط يوازې کسان کېږي، فزيکي يا شرکتي. دا د قانون له ماهيت او د حق له جوهر څخه راوځي. يوازې عقلي موجوديتونه په اخلاقي قانون مکلف کېږي او يوازې دوی د نورو د حقونو درناوی کولی شي. نو ځاروي حقونه نه لري سره له دې هم موږ په اخلاقي لحاظ مکلف يو د خپل عقلي طبيعت له مخې چلند وکړو نه په غير عقلي او بې رحمي سره. د حق موضوع مادي ځيزونه کېدلی شي، لکه مځکه، کور، د تيلو څاه او داسې نور. غير مادي ځيزونه هم لکه د اختراع ايډيا. انسان به په مادي يا غير مادي ځيزونو پوره کنټرول ولري، خو هغه به په يوه کس باندې نا مقيد قدرت ونه لري، خو یو شخص به هېڅکله يو ځيز نه وي، ځکه چې يو شخص به د نورو لپاره د وسيلې په توګه استعمال نه شي او هر شخص ځانله موخه لري، او د خپل برخليک واکمن دی. مريي توب چې انسانان يوازې ځيزونه ګڼي، د حق اصل نقض کوي. موږ به د نورو کسانو خدمتونو ته حق ولرو، تر هغو چې دغه خدمتونه د انسانانو په شان د هغو وجودي مقصدونه نه نقض کوي. هيڅ قرارداد د اعتبار وړ کېدلی نه شي، چې يو کس مجبور کړي هغسې خدمتونه

وکړي، چې د اخلاق پر ضد وي، لکه مسنر (Messner) چې وايي: "... د کار هر قرارداد... يوه ضمني ماده لري، چې مطلب يې دادی، چې دکارگر د انساني شخص او د هغه وجودي مسئوليتونو درناوی به کېږي، نو دا د قانون له طبيعي نظام څخه سرغړونه ده، چې که دغسې يو اقتصادي سيستم... د کار دغسې شرطونه تحميل کوي، چې انسانان خپلو فاميلونو ته له وظيفو څخه منع کوي چې يا ډېر لږ معاش ورکوي يا د هغو له قوتونو څخه په بې پروايي سره گټه وچته کړي."

د يوه حق سنديا جواز هغه بنسټ دی، چې د هغه حق څيزونه د مالک يا فاعل ادعا تايدوي. که سند يا جواز يو تصادفي واقعيت وي، چې د يوه شخص په جوهر پورې تعلق ونه لري، لکه د يوه کوربيه اخيستل هغه حق د اکتسايي حق (Acquired right) په نامه يادېږي او که سند يا جواز د انسان د طبيعت او شته والي اساسي عنصر يو حاصل شوي حقونه ارثي يا طبيعي حقونه (Congenital or Natural Right) نومېږي. په دې وختونو کې د بشري حقونو اصطلاح زيات او زيات د طبعي حقونو د ايډيا لپاره راوړله کېږي.

دنه بېلېدونکو يا نه انتقال کېدونکو حقونه (Inalienable) اصطلاح هم اوس ډېره يادېږي. د دغې اصطلاح عادي پوهاوی دا دی، چې هيڅ څوک له يوه بل کس نه دغه حقونه اخيستلی نه شي، په دې چې هغه، هغه ته د ټولنې يا انساني مقام له خوا ورکړل شوی نه دی. خو په دقيق ډول نه انتقال کېدونکي حقونه هغه انساني صفتونه دي، چې يو شخص به يې له لاسه ورنکړي. حتی په خپله رضا هم ځکه چې هغه د اخلاقي ژوند لپاره په مطلق ډول ضروري دي. د بېلگې په ډول موږ به هغه حق چې د خپلې رښتيانۍ عقيدې پر بنسټ ژوند وکړو، له لاسه ورنکړو يانې له دغه حق څخه تېر نه شو، چې د خپل وجدان پېروي ونه کړو. بېلېدونکي حقونه هغه انساني حقونه دي، چې موږ کولی شو ترې نه تېر شو. د مثال په ډول هر صلاحيت لرونکی يا بالغ حق لري، چې واده وکړي، خو يو څوک به د واده کولو له حق څخه تېر شي، په دې شرط چې مجبور شوی نه وي، چې ترې نه تېر شي.

طبيعي حقونه، بشري حقونه:

په تېر ځپرکي کې له هغه طبيعي قانون څخه وغږېدو چې تر هر مثبت قانون څخه د مخه وجود لري. هيڅ مثبت قانون ته جواز نشته چې د طبيعي قانون له دستورونو سره ټکر وکړي. که داسې يو مثبت قانون ايستل کېږي چې د طبيعي قانون پر خلاف وي هغه به بې اعتبار او نا عادل قانون وي او اطاعت يې بايد ونه شي.

د طبيعي حقونو شته والی په منطقي ډول د طبيعي قانون له شته والي څخه راوځي. که موږ مجبور يو، چې د خپل طبيعت له امله ځينې کارونه وکړو، موږ هغو وسيلو ته هم ادعا لرو، چې په هغومره موږ خپل مکلفيت ترسره کوو، يا په بله ژبه موږ طبيعي حقوق لرو.

د طبيعي حقوقو د نظر ريښه لرغوني يونان او حتی ممکن تر هغه د مخه وختونو ته رسېږي خو له تاريخ نه پوره جوته ده، چې د طبيعي حقوقو درناوی تل نه دی شوی. ډېرو سياسي سيستمونو د خپلو حقوقي افرادو د طبيعي حقونه تر پښو لاندې کړي دي. له بلې خوا ډېرو هېوادونو په تېره د امريکې متحد دولتونو خپله خپلواکي د طبيعي حقونو پر بنياد اعلام کړي، او د خپلواکي په اعلامېې کې يې هغه "ځينې نه بېلېدونکي حقونه" بللي دي.

تاريخ د زبېښناکګرو حکومتونو يا يرغلګرو قدرتونو په وړاندې د ډېرو ولسونو مبارزې د خپلو افرادو د طبيعي حقونو د پېژندلو لپاره ثبتې کړې دي، که څه هم په دغې برخې کې له لرغوني مهال نه تر اوس ډېر پرمختګونه شوي دي، د طبيعي حقونو محافظت تر اوسه هم لا ډېر نا برابر دي. داسې حکومتونه هم شته چې په ارادي او منظم ډول د خپلو افرادو طبيعي حقونه محدود او نقض کوي. دا په دغسې حال کې چې د ملګرو ملتونو موسسې عمومي غونډې د ۱۹۴۸ کال د ډسمبر په لسمه د طبيعي قانونو عالمي اعلاميه صادره کړه، چې زياتره د طبيعي قانون د منشور په نامه يادېږي. دغې عمومي غونډې يا اسامبلې د طبيعي قوانينو عالمي اعلاميه "د

ټولو ولسونو او ملتونو د اجراتو د يوه ګډ معيار" په نامه ياده کړه. د دغه منشور مطلب د اساسي طبيعي حقونو د درناوي ټينګښت دی ځکه چې "د طبيعي حقونو نه رعايت او سپکاوی" دغسې جرمي عملونه دي، چې د انساني مهذب ژوند د همغږي بيخ ويجاړوي. دغه منشور ديرش مادې لري، او ډېر شمېر حقوق يادوي چې زياتره يې د انسان د طبيعت او شته والي پر پرنسيپ ولاړ دي. د بېلګې په ډول اتلسمه او نولسمه ماده يې اعلاموي چې:

"هرڅوک د فکر، وجدان او دين د ازادي حق لري، په دغه حق کې ازادي ده، چې دی خپل دين يا عقيده واړوي، او ازادي يوازې يا له نورو سره په ګډه په خصوصي يا عام ډول، چې خپل دين يا عقيده په ښوولو، تمرين، عبادت او مراسمو کې وښيي".

"هرڅوک د نظر او بيان د ازادي حق لري، په دغه حق کې ازادي ده، چې له مداخلې نه پرته نظرونه غوره کړي، او د هرې رسنۍ له لارې بې پولو له مراعت نه اطلاعات او نظرونه مخابره کړي".

څنګه چې دغه منشور قانوني قدرت نه لري، شپاړس اروپايي هېوادونو فيصله وکړه، چې د طبيعي انساني حقونو دفاع په ټينګه وکړي، د نافذېدلو وړ بين المللي قانون له لارې اروپايي کانونشن د انساني حقونو په اړه دغه کار د ۱۹۵۳ کال سپټمبر په درېيمه دغه کار وکړ، دغه کانونشن هم افرادو او هم حکومتونو ته دغه حق ورکوي، چې بين المللي موسسې ته خپل عرض او بين المللي محکمې ته شکايت وکړي.

زور حق نه دی:

حق د يوه بل شخص عقل او ارادې ته رجوع کوي، چې درناوی يې وکړي. په بله ژبه حق په فزيکي قوت باندې، نه بلکه په اخلاقي قوت باندې ډډه لري. له دې نه داسې ښکاري چې د يوه چا د وجودي موخو د ترسره کولو لپاره د وسيلو ادعا د اعتبار وړ پاتې کېږي، حتی که يو ډېر پياوړی کس هم هغه

ترلاسه کوي. حقونه له فزيکي قوت څخه نه راوځي او ډېر پياوړي ته اجازه نه وي، چې په ضعيف باندې غلبه وکړي.

حق دغه اصلي خاصه په دغه ډول بيان شوې. چې "زور حق نه دی".حق له زور سره انډول کېدلی نه شي. خو موږ ته اجازه ده، چې له زور نه په خپل دفاع کې کار واخلو.

څنګه چې ګوښه شوي افراد په معمولي ډول دغومره ناتوان وي، چې له خپلو حقونو څخه دفاع وکړي، دوی په طبيعي ډول ټولنې جوړې کړي. د ټولنې له لومړنيو موخو څخه يوه يې داده، چې د حقوقي نظام له لارې د افرادو د حقونو مناسبه دفاع وکړي، چې دغه کار د يوې مناسبې موسسې او حتی د ضرورت په وخت کې د زور د استعمال له لارې عملي کېدلی شي. څنګه چې له حقوقي نظر نه تنظيم شوې ټولنې د افرادو د حقونو دفاع په غاړه اخيستې د يوه فرد لپاره به غلطه وي، چې د خپلو حقونو د خونديتوب کولو لپاره زور ته رجوع وکړي مګر په عاجل حال کې چې اړوند مقام مداخله کولی نه شي، لکه له خپل دفاع نه د عاجل تجاوز په وړاندې. هغه وخت چې يوه ټولنه د انفرادي حقونو د ډاډ وړ ساتنه کولی نه شي، ځکه چې صلاحيت لرونکي مقامونه يا بې پروا، يا فاسد يانالايق دي. افرادو ته حتمي کېږي، چې د خپلو مشروعو حقونو د دفاع لپاره زور ته لاس واچوي. دوی به يا د ځان په دفاع کې څارونکې ډلې يا نور څارونکي ارګانونه جوړ کړي.

دغه حال په سياسي نظام کې د جدي نيمګړتياوو نښه ده، چې ممکن د ګډوډۍ او د ټولنې د شړېدلو لامل شي.

په مادي شيزونو باندې حقوق به په فزيکي زور يا د محاکمو له لارې نافذ شي. د مثال په ډول يو څوک به که پوليس غل ونيسي، خپل غلا شوي مالونه بېرته ترلاسه کړي. دغه ډول حقونه حقوقي حقونه نومېږي. داسې حقونه هم شته چې په فزيکي زور سره به نافذ نه شي، لکه د ماشومانو په اړه د مور او پلار د مينې حقونه. دغه ډول حقونه غير حقوقي حقونه

(Non-Juridical Right) نومېږي، د دغو حقوقي حقونو شته توب هم ښـيي، چې د حق زور، فزيکي زور سره نه پېژندل کېږي.

د حقونو محدوديت:

ژوند په ټولنه کې د حقوقو پـه دوه اړخيـزې درنـاوي بنـا دی. ددې مانـا داده چې حقوق د هغو د ماهيت لـه املـه محـدود دي ځکـه چـې هغـه د نـورو لـه حقونوڅخه په تضاد کې واقع کېږي. د بيان ازادي يو څوک نه مستحق کـوي، چې له خلکو نه په ډکې سينما کې په دروغو سره د "اور" چيغـې ووهـي، ځکـه چې نور حق لري، چې بايد ونه غولول شي، او د زنگ په غلط خبر سره له خطر سره مخ نه شي، او له ډرامې نه له خوند اخيستلو نه محروم نه شي. له دې نه داسې ښکاري، چې د بيان ازادي ځينې محدوديتونـه لـري، هـر حـق پـه هغـو وظيفو سره محدود دي، چې له هغه سره په تضاد کې وي.
داسې هم يو حق د هغه د مقصد په هغې موخې سره چې غواړي ورته ورسېږي محدود کېږي. هغه کـوم چاتـه د هغـه لـه مـوخې نـه اخـوا اخلاقـي قـوت نـه ورکوي، ځکه چې حق د يوې خاصې موخې ته د رسېدلو لپاره يـوه وسـيله ده.
هرڅوک د دين د ازادي حق لری، او داسې هم دی د هغې عقيدې حـق لـري، چې فکر کوي دده دين رښتينی دی خو دغه ازادي يوه چاته دغـه قـدرت نـه ورکوي، چې نور مجبورکړي د هغه دين ومني.
د ديني ازادي د حق مطلب داديچې يوه چاتـه اجـازه ورکـوي، چـې پـه دينـي چارو کې د خپل وجدان پلوي وکړي، خو د هغه د تمـرين کولـو لپـاره اخلاقـي قدرت دغه اجازه نه ورکوي، چې نور مجبور کړي، دده دين ومني.

دیارلسم څپرکی

اخلاقي قضاوت- وجدان

د اخلاقیاتو د معیار بنسټ مو چې وکوت، اوس منطقي ښکاري، چې یو څوک په دغه معیار په هغو مشخصو مسایلو باندې پلې کړي، چې ورسره هره ورځ مخ کېږي. د دغه نارم یا معیار د تطبیق نتیجه اخلاقي قضاوت کېږي، چې د یوه عمل سم والی یا ناسالم والی ټاکي. پر دې برسېره هغه دا هم ټاکي، چې که یو عمل مجاز وي، باید وشي، یا ترې نه ډډه وشي.

هغه عقلي قوه چې دغسې قضاوت کوي، وجدان نومېږي. خو دوجدان د مانا په اړه د ډېرو کسانو په ذهن کې ابهام شته. څنګه چې ډېر خلک په ماشومتیا کې د خپلو پلرو او میندو له خوا د ځینو عملونو د اخلاقیاتو په اړه تلقین کېږي د ښوونځي سیستم، د دوی کلیسا، عامه ذهنیت یا د دغو ټولو ترکیب د اخلاقي قضاوت حکم زر او په اسانه نزدې بې له سوچ کولو نه صادرېږي. دغه واقعیت ځینې فیلسوفان او په یقین سره ډېر وګړي هڅوي، چې فکر وکړي وجدان په موږ کې یو مرموز واحد دی، د عقلي قوې

هغه خاص قابليت چې په اتومات ډول عمل کوي يا دا چې په موږ کې "د خدای تعالی اواز" دی چې غواړي موږ په سمه لار روان کړي.

خو يو دقيق تحليل چې وجدان د سم يا ناسم عمل په اړه زموږ عقلي قضاوت دی. موږ دغسې افادي کار وو لکه "وجدان مې راته وايي"، "وجدان مې منع کوي" او داسې نور او عامه ذهن په نامحسوس ډول "د وجدان دغه اواز" په موږ کې د نزدې يوه خپلواک موجود ځانګړتياوې په ګوته کوي. خو (وجدان اواز) په کتنې سره موږ مومو، چې دلته هيڅ مرموز څيز نشته. هغه په مشخصو مسايلو باندې يوازې د ځينو هغو اخلاقي پرنسيپونو پلې کول دي، چې موږ په ماشومتوب کې زده کړي او منلي يا وروسته د عمر په بالغه دوره کې.

دغه اخلاقي پرنسيپونه زموږ په ذهن کې تيار موجود دی او د تعليلي استدلال په پروسې سره په هغو مسايلو باندې پلي کېږي، چې موږ ورسره مخ کېږو. د بېلګې په ډول موږ دغه پرنسيپونه زده کړي او منلي چې غلا کول غلط دي، او کله چې په يوې مغازې کې له دغسې حال سره مخ کېږو چې يو شی په اسانۍ پېټولی شو، موږ په اساني حکم کوو، چې "زموږ وجدان وايي"په جيب کې د يوه څيز په پټه اچول غلا ده او په نتيجه کې دا يو غلط کار دی، چې موږ يې بايد ونه کړو.

هغه اخلاقي پرنسيپونه چې موږ پرې عمل کوو، د استقرايي (Inductive) استدلال نتيجه وي، او په دې ډول څه وخت چې نوي شواهد وړاندې شي، هغه ممکن تغيروکړي او پخوانی دليل يا صلاحيت لرونکی مقام رد شي. کله کله به موږ دغې نتيجې ته هم ورسېږو، چې دغه پرنسيپونه په عمومي ډول د تطبيق وړ نه دي. په دغسې حال کې به قضاوت د دغې مسئلې په اړه وي، چې دغه ترلاس لاندې موضوع استثنی ده، خو په عمومي ډول موږ هغه پرنسيپونه عملي کوو، چې په عالمي سويه داعتماد وړ وي. نو دهغوی تطبيق په تعليلي طريقې (Deductive Method) سره کېږي، په دې ډول چې موږ د صوري منطق (Formal Logic) د قياس (Syllogism) له

مقرراتو څخه کار اخلو. په هر صوري قياس کې يوه عمومي يا کبرا (Major) حکم وي، چې له صغرا (Minor) سره پرتله کېږي، چې بيا له دواړو څخه نتيجه را ايستله کېږي. د بېلگې په ډول غلا غلطه ده، ((کبرا)) او د دغه څيز جيب ته په پټه اچول ((صغرا)) غلا ده. په نتيجه کې د دغه څيز پټول غلا ده. د دغه پرنسيپ تطبيق تل څرگند نه وي هغه په ډېره بېړه او سطحي دول واقع کېدلی شي، بې له دې چې په خپله د پرنسيپ يادونه وشي، خو سره له دې هم هغه اخلاقي پرنسيپ چې مو د مخه مثبت کړی يا منلی د وجدان د قضاوت لپاره اساس وي. څرگنده ده، چې زموږ د وجدان د هر تعليلي استدلال د پرنسيپونو سم والی سم اخلاقي قضاوت ته د رسېدلو لپاره مهم عامل دی، ځکه که پرنسيپونه ناسم وي. نتيجې به يې هم ناسمې وي، موږ چې وده کوو او په ارادي ډول په هغو اخلاقي پرنسيپونو سوچ کوو، چې په وړوکتوب کې مو زده کړي، موږ مجيوريو وگورو چې دغه پرنسيپونه سم دي، يا ناسم موږ شايد ومومو، چې موږ له خپل اجتماعي چاپېريال، ښوونځي، يا کورنۍ څخه تعصبونه ورو ورو خپل کړي، نو ښکاري چې موږ مجبوريو په خپلو تعصبونو غلبه وکړو او خپل فکر طرز سم کړو، ددې لپاره چې زموږ پرنسيپونه له رښتين توب سره مطابقت وکړي. د وده کولو مانا زموږ د ټولو اخلاقی پرنسيپونو امتحانول دي، هغه يې چې غلط دي، تعديلول، او هغه يې چې رښتيني دي منل دي، نه د نورو د واک پر بنياد بلکه د خپل عقلاني ادراک پر بنسټ. زموږ د اخلاقي پرنسيپونو د ازمېيلو پروسه په نهايت کې بل څه نه بلکه د انساني مسايلو په مشخصو مسئلو باندې د اخلاقياتو د معيار پلې کول دي. په دغې لارې سره يو څوک په عقلي ډول د اخلاقي مقررو ټولگه جوړوي، چې تيار موجود دي، او څه وخت چې ضرور شي د انساني ژوند په خاصو حالاتو باندې په اسانۍ تطبيقول دي. د اخلاقي مقررو دغه ټولگه به هغه ضرورت له منځ څخه يوسي، چې د اخلاقياتو معيار ته په پرله پسې ډول مراجعه وشي، چې په دغه حال کې به د هرې ورځې په حالاتو کې ښه اخلاقي پرېکړه ستونزناکه وي. دغه کړنلاره ((د يوه چا وجدان جوړېدل)) نومېږي که

په موضوع کې ټول استدلال سم وشي يو څوک به ښه جوړ شوی وجدان ولري. دا د اخلاقي پوهنې وظيفه ده، چې يو څوک وجدان د عقل پربنسټ جوړ کړي تر څو چې سمې اخلاقي پرېکړې د خپل فکر له مخې کولی وشي.

د وجداني قضاوت سم توب:

څه وخت چې موږ د وجدان دندې ازمييو مهمه ده، چې د وجدان له ځينو مفهومونو سره اشنا اوسو، چې د هغه له عملياتو سره سر او کار لري.

سم وجدان: زموږ د عقلي قوې هغه اخلاقي قضاوت سم دی، چې څه وخت ټول هغه استدلال چې د اخلاقياتو له افاقي نارم يا معيار سره ښکېل وي، چې بې له تېروتنې نه ترسره شي.

ناسم وجدان: د وجدان هغه قضاوت ناسم وي، چې په ناسم پرنسيپب بنا وي، يا سم پرنسيپونه په غلط ډول وکارول شي. په نتيجه کې يو عمل به په غلطه اعلام شي، چې هغه ښه يا بد عمل دی.

ناسم وجدان به په لاندې کېدونکي ډول (Invincibly) ناسم وي، چې موږ دغه تېروتنه په هغو وسيلو سره چې زموږ په لاس کې وي، يا يې موږ په مناسب ډول ترلاسه کوو، اصلاح نه شي.

وجدان به په لاندې کېدونکي ډول (Vincibly) غلط وي، چې څه وخت تېروتنه اصلاح کېدل، او ناسم قضاوت سم کېدلی وشي.

يقيني وجدان دا مانا لري، چې هغه څوک چې اخلاقي قضاوت کوي، معقول دليل نه لري، چې په خپل قضاوت شک وکړي.

مشکوک وجدان: له بلې خوا دا مانا لري، چې هغه څوک چې اخلاقي قضاوت کوي معقول دليل لري، چې ممکن د هغه د قضاوت سرچپه به رښتيا وي.

له دغو قضاوتونو نه مالومېږي چې سم يا ناسم وجدان به يا يقيني يا مشکوک وي. يقيني توب او سم توب يو څيز نه دی. داسې به پېښه شي، چې د بېلګې په ډول موږ به د سپورتونو په لوبو کې د يوې پېښې په واقعيت پوره باور لرو خو وروسته به چې دغه پېښه په تلويزيون کې په ورو حرکت ښووله

کېږي وبه وینو چې هغه تېروتنه وه. پنځه شاهدان به یوه پېښه په پنځو بېلو ډولونو بیان کړي.

مهمه ده، چې یاده شي چې شک به د یوه واقعیت په ابهام یا د هماغې موضوع د قانون په ابهام بنا وي. د زماني ازمېیل شوې بېلګه د ښکاري ده، چې متیقین نه دي، چې هغه حرکت کوونکی څیز چې دی یې ویني غرڅه ده. یا سړی دغه بې باوري توب د واقعیت شک نومېږي. که ښکاري یقینی نه وي چې قانون په یوه خاص موسم کې د غرڅې ښکار منع کوي، موږ د قانون شک یا د مکلفیت شک لرو. په لومړي حال کې د مکلفیت په اړه یا دا چې موجود قانون یو څوک منع کوي، چې په سړي باندې ډزې وکړي، په داسې حال کې چې په دوهم حال کې شک د مکلفیت په اړه دی، چې په غرڅه ډز وشي.

د وجدان مقررې:

د وجدان مقررې زموږ په اخلاقي قضاوت باندې تحمیلات نه دي، هغه د انسان له طبیعت او د انساني عمل له با شعور او ارادي جوړښت څخه ایستل کېږي.

۱- لومړۍ مقرره موږ مکلف کوي، چې تل د یقیني وجدان اطاعت وکړو.

الف- یو سم او یقیني وجدان د انساني سلوک نا مشروط معیار دی، یو څوک مجبور دی، چې څه وخت چې هغه یو عمل منع کوي یا مجاز کوي اطاعت وکړي.

ب- یو نه لاندې کېدونکی ناسم او یقیني وجدان د انساني عمل یو مشروط معیار وي، هغه یوازې په دغه شرط د اعتبار وړ وي، چې یو چا خپل ټول کوښښ کړی، چې رښتین توب ومومي او ناسمه نتیجه ترې نه وباسي، بې له دې چې دی پکې تېروتلی وي. ضرور نه ده هغه یقیني توب چې غوښتل کېږي تر هغه یقین څخه ډېر وي، چې په مناسبت تحقیق او تفکر سره تر

لاسه کېږي هیڅ څوک اړ کېدلی نه شي تر هغه نه چې انساني حالت یې ترسره کولی شي، ډېر څه وکړي.
۲- دوهمه مقرره موږ منع کوي، چې په مشکوک وجدان عمل وکړو. د دغې مقررې لپاره دلیل دا دیچې که موږ پر مخ ځو او عمل کوو، د شک په حال کې ممکن موږ په افاقی ډول یو بد کار وکړو. په نتیجه کې هغه څوک چې اماده دي په مشکوک وجدان عمل وکړي حاضر دی ناوړې عمل وکړي، یانې هغه څه چې د اخلاقو قانون منع کړی وي.

د وجدان د شک حل کول:

له پورته دوهمې فقرې څخه دا راوځي چې یو څوک پخوا له دې چې په عمل لاس پورې کړي، باید شک له منځ نه یوسي. دغه څه به په نېغه توګه یانې په نورې څېړنې او سوچ سره وشي. که شک بیا هم رفع نه شو یو څوک ممکن له نا نیغي لارې نه کار واخلي، او هغې طریقې ته مخ واړوي، چې د بیا تفکر په نامه یادېږي. دا د احتیاط عمومي مقررې دي. دغو مقررو ته د سوچ کولو پرنسیپونه ویل کېږي، ځکه چې موږ په داسې حال کې چې د شک په حال باندې بیا فکر کوو، له هغو څخه کار اخلو.
۱- لومړنی د بیا سوچ کولو پرنسیپ له اخلاقي نظر نه د ډېرې محفوظې لارې په اړه دي. ډېره محفوظه لار هغه بله لار ده، چې په ډېر یقین سره له بدي څخه ډډه کېږي، او اخلاقي ښه توب ساتي. څه وخت چې موږ شک کوو، چې د موټر ګرندیتوب پنځوس یا شپېته میله دی، ډېره محفوظه لار دا ده چې موټر په پنځوس میله وچلول شي، په دې چې موږ په دغه ډول د قانون له سرغړونې څخه او د ترافیکي جرم تکت راکولو نه ډډه کوو.
الف: موږ تل مجاز یو، چې ډېره محفوظه لاره غوره کړو، او په دغه ډول عملي شک حل کړو. خو دغه لار به کله موږ ته بې ګټې او په ډېر تاوان تمام شي. د بېلګې په ډول که ته مشکوک یې چې مالیه دې تحویل کړې او نه شي

کـولی پـه نيغـه توگـه د تـاديې لـه اخـرې نېټـې نـه ړومبـی تحقيـق وکـړي او مالومات ترلاسه کړي، ددې لپاره چې په محفوظ حال کې اوسي ته کـولی شي د خپلې ماليې چک مقاماتو ته واستوي. خو ضروري نه ده، چې دغسې وکړي. سره له دې هم داسې قضيې شته چې دا به درته ډېره محفوظه وي، چې خپـل عملي شک په دغه ډول رفع کړي.

ب: څـه وخـت چـې مـوږ مسـئول يـو، يـو مقصـد ترلاسـه کـړو، او يـوازې يـوه محفوظه لار لرو، چې ورته ورسېږو موږ مجبور يو محفوظـه لار غـوره کـړو. يـو طبي ډاکتر مجبور دی له محفوظې لار څخه کار واخلي، او ډېره محفوظه دوا تجوير کړي، چې د ناروغ ژوند له خطر نه بچ شي. که يو ښکاري پـه شـک کـې وي، چې هغه خوځېدونکی څيز غرڅه ده، يا سړی بايد ډز ونکړي. پـه جنـايي موضوع کې موږ يوه تورن ته دده لپاره چې يوه معصوم شـخص تـه د ممکنـې جزا له ورکولو نه ډډه وشي "د شک گټه ورکوو".

۲- د بيا سوچ کولو دوهم پرنسيپ وايي چې مشکوک قانون نه مکلف کوي.

که موږ شک کوو:

الف: چې قانون وجود ولري، يا

ب: دا چې قانون زموږ په قضيه باندې د تطبيق وړ دي موږ مجبور نه يـو چـې مشکوک مکلفيت ترسره کړو، ځکه چې مکلفيت موجوديت لرلی نـه شي، خـو په هغه حال کې چې څرگنده وي، چې موږ يې په کولو مکلف يو.

هغه دليل چې د بيا سوچ کولو پرنسيپ پرې بنـا دی، دغـه واقعيـت دی، چې يو قانون بايد اعلام شوی وي، ددې لپاره چې د فـرد پـوهې او ارادې ته ورسېږي. خبرتيا د قانون جوهر گڼل کېږي ځکه چـې اخلاقـی قـانون د يـوه ازاد انسـان پـه ارادې او شـعورناکې همکـاري سره د هغـه مقصـد درک کـولی شي. لـه بلـې خـوا فزيکـي قـوانين خپـل مقصـد د فزيکـي ضرورت لـه مخـې حاصلوي او دې ته اړه نه لري، چـې پـه هغـې موضـوع پـوه شي، چـې پـه دغـو

قوانينو سره متاثر کېږي. د جاذبي قانون د پوهې او ارادې له همکاري نه پرته عمل کوي.

د شک درجه:

د يوه قانون د موجوديت په اړه شک بس په يو څو يا ډېرو دليلونو سره پياوړی کېدلی شي.

نو موږ د شک له بېلو درجو څخه غږېدلی شو او پوښتلی شو، چې د يوه مکلفيت د موجوديت پر ضد چې د انفاذ وړ يې نه کړي، کوم ډول دليلونو ته اړتيا ده.

د اخلاقي پلويانو ډېری د شک د ماهيت تحليل ته ورگرځي، او د دغې نتيجې ته رسېږي، چې د يوه قانون د موجوديت پر مخالفت قوي دليل وجود لري کافي ده، چې هغه مشکوک او د نه اجرا وړ کړي حتی که د قانون د موجوديت لپاره نور ممکن دلايل هم وي. د شک ماهيت په دغه واقعيت کې پروت دی، چې د يوې قضيې د رښتين توب پر ضد قوي دليل شته، چې يو محتاط او هوښيار کس هڅولی شي، چې د دغې قضيې د رښتين توب په اړه قوي دليل شته، چې موافقه ورسره ونکړي. د دغه اخلاقي دريځ لپاره تخنيکي اصطلاح د احتمال (Probabilism) نظر دی. دغه اصطلاح د دغې تيوري له اساسي کشالې څخه راوتلی چې ددې لپاره چې له يوې وظيفې څخه ازاد شي کافي ده، چې احتمال موجود وي چې قانون وجود نه لري يا دا چې هغه زما په دغې قضيې کې د تطبيق وړ نه دی.

څوارلسم څپرکی

د اخلاقیاتو عندي معیار

د فرد لپاره وجداني قضاوت د اخلاقي قضاوت کولو لپاره لارښود دی. نوځکه وجدان د اخلاقیاتو عندي معیار یا نارم ګڼل کېدلی شي. د یوه چا لپاره به ښه یابد د هغه د عقلي قوې له مخې وي. حتی په هغو حالاتو کې هم چې یو څوک د خپل "ډېر ښه قضاوت پر خلاف" د بل چا مشوره مني وجدان یې دغې عملي نتیجې ته رسېږي چې په اخلاقي لحاظ غوره ده، چې دغه مشوره ومني.

وجدان ځکه یو عندي معیار نومول شوی، چې د یوه چا قضاوت د دغو عواملو تر نفوذ لاندې دي:

د هغه عقلي قابلیت، د هغه عقلي بصیرت، د هغه اجتماعي شالید، د هغه په تعصبونو چې پرې غالب کېدلی نه شي، او نور عوامل چې د هغه قضاوت په دغه ډول متاثر کوي، چې له افاقي توب نه یې منحرف کوي. وجداني قضاوت په دې هم د اخلاقیاتو عندي معیار یادېدلی شي، چې په ځینو حالاتو

کې له افاقي توب سره ټکر کوي، ځکه چې هغه د اخلاقي پرېکړو لپاره يو شخصي عملي معياردی.

داسې ښکاري، چې دغه دريځ به د شخصي اخلاقياتو د په حقه ښوولو لپاره ور پرانيزي ځکه چې هيځ څوک په خپلو تولو قضاوتونو کې افاقي نه وي. تعصبونه او زموږ اجتماعي او کلتوري چاپېريال زموږ په پرېکړو باندې يو څه مهم رول لوبوي.

زيگمونډ فرويد هغه قضاوتونه او تعصبونه چې په يوه شخص باندې تحميل کوي له ځان نه لوړ (Super-ego) نومولی دی، چې هغه د پلار او مور او ټولنيز چاپېريال تر نفوذ لاندې وده کوي. دا د کلمې په دقيق مفهوم سره وجدان نه دی، ځکه چې هغه کوم ازاد شخصي قضاوت نه، بلکه د نورو د نظريو انسياقي تکرار دی. بيا هم يو څوک په شخص باندې د هغې اجتماعي طبقې له نفوذ نه سترگې پټولی نه شي، چې دی ورپورې اړه لري. مارکس د بورژوا له اخلاقياتو څخه وگړېده. نن ورځ موږ د منځنۍ طبقي اخلاقيات پر ولتاريايي يا کمونستي اخلاق اصطلاح کاروو. دغه افادې د يوه چا د خپلې ټولنيزې ډلې د اخلاقي مقررو نفوذ ښيي. د يوه لوی شرکت د مشرې ډلې غونډې تعصبونه او نظرونه د کارگرې اتحاديې د غونډې له تعصبونو نه توپير لري. پر هغه برسېره تاريخي وضع هم د يوه شخص په اخلاقي ليدباندې ډېر اثر کوي. دوکټورياي دورې اخلاقی معيارونه د امريکې له جنگ نه وروسته ټولنې نه هم فرق کوي. موږ ټول د خپل عصر ماشومان يو او زموږ د عصر تحريمونه او اجازه توبونه پر موږ نفوذ لري.

ايا دغه کتنه اخلاقي نسبي توب ته نه منتهي کېږي؟ دا اخلاقي نسبيت نه په حقه کوي. هغه يوازې دا مني چې اخلاقي قانون د يوه فرد له خوا په مشخص ډول کارول کېږي، چې هغه قضاوت به له افاقي توب نه عدل وکړي، په داسې حال کې چې دغه فرد مکلف دی، چې د خپلې عقلي قوې د رښتيني قضاوت په متابعت عمل وکړي، فرق نه کوي، چې په هر عصر يا چاپېريال کې ژوند کوي. په دغه ډول مشخص او عملي اخلاقيات شخصي او

په ځينو حالاتو کې حتمي وي، چې عندي او نسبي کېږي. له بلې خوا له مخکينۍ کتنې نه په منطقي ډول واضحه کېږي، چې موږ مکلف يو، د اخلاقياتو په موضوع ګانو کې د افاقی رښتين توب له مخې ژوند وکړو او مجبور يو خپل وجدان په دغه ډول "جوړ کړو" چې د هغه قضاوت له واقعيت سره تطابق وکړي. اخلاقي قانون په بورژوا يا پر ولتاريايي اخلاقياتو باندې سترګې نه پټوي خو موږ په ټينګه وايو چې بايد له خپلو تعصبونو څخه ځان وژغورو او د عملونو په سم توب يا ناسم توب افاقي قضاوت وکړو. خو د انسان عقلي قوه د رښتين توب د لټولو لپاره يوه محدوده وسيله ده، او يو څوک له خپلو ټولو کوښښونو سره سره بيا هم تېروتنې کولی شي.

مهمه ده، چې په عقلاني لحاظ ازاد اوسو، ددې لپاره چې موږ د اخلاقياتو په عندي ارزونې پورې تړلي نه اوسو، بلکه د نورو نظريو ته هم پام وکړو، او اماده اوسو چې کله رښتين توب تقاضا کوي، حتی له خپلې عقيدې څخه هم تېر شو. که يو څوک ګمان کوي، چې دی ممکن د تېروتنې قرباني وي دی مجبور دی د مسئلې په اړه ژور سوچ وکړي او زيار وکاږي، چې افاقي قضاوت ته ورسيږي. دا اسانه نه ده، چې له ژورو نظريو سره مخه ښه وشي خو اخلاقي قضاوت موږ مکلف کوي، چې د سم اخلاقی قضاوت درناوی وکړو، اوڅومره چې ممکنه وي هغه ته نژدې کېدلی وشو.

پنځلسم څپرکی

د وجدان ازادي

د فردي اخلاقياتو خورا مهم قانون حکم کوي، چې ((د خپل باوري وجدان اطاعت تل وکړه)) څنګه چې هره وظيفه له متوافق حق سره ملګرې ده، له دې نه دا راوځي چې د فرد خورا ډېر اساسي حق د وجدان ازادي، يانې زموږ هغه حق دی، چې د خپل رښتين او باوري وجدان له مخې ژوند او عمل وکړو. هغسې مو چې د مخه ويلي دي، مدني ټولنې جوړې شوې، چې د فردونو له حق څخه دفاع وکړي او عامه ښېګڼې پر مخ بوځي. بيا نو موږ په نتيجه کې ويل شو، چې د فردي ټولنو له ډېرو پياوړو وظيفو څخه يوه يې د وجدان ازادي ده.

خو ښکاره ده، چې د فردونو وجدانونه ممکن سره ټکر وکړي. په نتيجه کې مدني مقامات له دغې وظيفې سره مخ دي، چې د خپلو حقوقي فردونو د وجدانونو ټکرونه رفع کړي. ايا داسې اخلاقي پرنسيبونه به وي چې د دغو نه چندان کمو ټکرونو په رفع کولو کې زموږ لارښود وي؟ د دغو ټکرونو د له منځ نه وړلو عمومي پرنسيپ د وظيفو او حقونو

له طبيعت او درجو له لړۍ نه استناج کېږي. هغه به په دغې فقرې کې افاده شي، چې ډېر پياوړی او ډېر باوري حقوق په ضعيف او لږ يقيني حقوق غلبه کوي. خو د دغې مقررې تطبيق ممکن له ډېرو ستونزو سره مخ شي، ځکه چې دا به اسانه نه وي چې فيصله وشي، چې د حقوقو کوم يو يې ډېر پياوړی دی، چې له هغه بل نه لومړيتوب ولري. يوه طريقه چې په هغې سره به د يوه حق لومړيتوب وټاکل شي دا ده چې د يوه شخص د هغو د کړو مضر اثرونه تر تحقيق لاندې ونيول شي. چې يو څوک يې د خپل وجدان په حکم تر سره کوي، تر هغو چې اثرونه په خپله عامل پورې مربوط وي، هغه په نسبي ډول بې خطره وي او عملونه په نورو باندې نه تطبيق کېږي، دعامل د وجدان د ازادي ساتنه بايد وشي. که يو څوک معتقد وي، چې دغوښې خوړل غلط دي او فيصله کوي چې دی بايد سابه وخوري، دی حق لريو چې د خپل وجدان په لار لاړ شي خو تر هغو چې دی خپل معتقدات په نورو په زور نه مني. که يو څوک په دې نظر وي چېپه برابره اندازه هم واين څښل ناسم دي دی حق لري، چې له څښلو څخه يې ډډه وکړي خو دی حق نه لري، چې نور د خپلې عقيدې په منلو مجبور کړي.

که هغه عملونه چې د يوه چا د وجدان په حکم کېږي او هغه ته تاوان اړ وي لکه د مذهبي عقيدې له مخې له طبي علاج نه انکار په دغه حال کې څه پېښېږي؟ تر هغو چې يوڅوک د بېلگې په ډول په ذهني لحاظ سالم او د صلاحيت خاوند وي، او خپل معقتدات په نورو نه تحميل کوي، دی حق لري د خپل وجدان حکم ومني. که يو څوک په نه رغېدونکې ناروغي اخته وي، او نه غواړي د ژوندي پاتې کېدلو له وسيلو نه کار واخلي، دی مجاز دی چې د خپل وجدان له مخې عمل وکړي. دغه حق چې دی يې په عمل کې پياده کړي، د مثبت قانون له خوا ده ته نه دی ورکړل شوی خو هغه د طبيعي قانون له خوا دده حق دی. له بلې خوا دا د مدني صلاحيت خاوندانو کار دی چې د ماشومانو طبي علاج که د

هغو د مور او پلار د معتقداتو پر ضد هم وي نافذکړي. ځکه چې د ژوند حق اساسي دی او حتمي ده چې ټولنه د نه صلاحيت لرونکو د حقوقو دفاع وکړي.

ايا د مدني صلاحيت خاوندان بايد د ځان وژنې مخنيوی وکړي؟ ډېر هېوادونه د دغې موضوع په اړه قوانين لري، چې هغه په دغې فرضيې بنا دي چې هغوی چې غواړي ځان ووژني د پوره صلاحيت خاوندان نه دي او د دغه عمل د مضرو اغېزو پر ضد بايد د هغو دفاع وشي.

څه وخت چې خلک وجدان ته په رجوع سره دغسې عملونه کوي، چې عامه ګټو او نورو حقوقو ته تاوان اړوي موضوع نوره هم ګرانه کېږي، لکه د جنسي هڅونو خپرونې يا هغه خپرونې چې تشدد او د ورانکارۍ عملونه هڅوي. خو د حقوقي افرادو او د هغو ماشومانو حقوق تر هغه نه ډېر پياوړی دی، چې د دوی د خپلې ارادې پر خلاف د تشدد او تخريبي خپرونو له خطر نه خوندي وي. که تخريبي خپرونې يوازې د فکري بحث لپاره نه بلکه د عامه نظم د ګډوډې لپاره عمل ته دعوت وي مدني مقامونه مکلف دي، چې د سولې او منظم ژوند په اړه د خلکو حقوق حمايه کړي.

ديوه چا وجدان ممکن دهغه د خپل هېواد له قانون سره په ټکر وي. په دغه حال کې انسان مکلف دی د خپل هېواد د قانون اطاعت وکړي. ايا يو څوک په دغې قضيې کې مکلف دی ددې لپاره چې د عامه نظم له ګډو ډلو له خطر نه ډډه وکړي، د خپل هېواد د قانون اطاعت وکړي؟ که دغه عمل چې مثبت يا وضعي قانون د هغه حکم کړی وي، له طبيعي قانون سره په ټکر کې وي يو څوک بايد نظر دې ته چې د مثبت قانون اطاعت وکړي مکلف دی د طبيعي قانون اطاعت وکړي. د بېلګې په ډول که مثبت قانون دولتي دين مجاز ګڼي، يا د دين تمرين ګرد سره منع اعلاموي، يو فرد په مکلف وي چې په دغې موضوع کې خپل وجدان

ومني او د دولتي قانون پر خلاف عمل وکړي. لـه بـده مرغـه دغـه قضيه محض د تيوري او مجـرد تفكـر او د پخوانيـو مـذهبي او سياسي نـه زغـم ډېره لېرې خاطره نـه ده. زمـوږ خپـل عصــر د ديـن د ازادي او د سياسي مشروع فعاليت د ډېرو محدوديتونو شاهد دى. كه يو حكومت پـه جنـگ كې يا دننه په هېواد كې د اساسي حقوقـو پـه ځپـل كولـو اختـه وي او يـو څوک هغه غير اخلاقي گڼي.

ديمكلف دى په دغسې فعاليتونو كې همكاري ونـه كـړي، حتـى كـه دغـه عمل د بندي توب يا كوم بل دول مجازاتو مانا هم ولري. مـوږ ددې لپـاره چې اخلاقي ژوند وكړو، بايد تيـار اوسـو، چـې قربـاني وركـړو، ځكـه چـې د اخلاقي ارزښتونو په لټـه كـې د سـختي لـه تېرولـو نـه ډډه كـول يـوه غيـر اخلاقي پرېكړه ده، چې اخلاقياتو ته زموږ ژمن توب نقص كوي.

پایلیک

که تاسې تر دغه مخ پورې د اخلاقپوهنې د پرنسیپونو په اړه د دغه اثر لوستلو ته استقامت کړی وي، ممکن موافقه وکړي، چې اخلاقپوهنه یوازې یوه مجرده اکادمیکه مطالعه نه بلکه د هر فردي ټولنې د ورځني ژوند خورا مهم عنصر دی.

د اخلاقیاتو له مالوم اهمیت سره سره د پوهنتونو او داسې هم د لوړو پوهنو د باندې کړیو فکري وضع کله کله د اخلاقي ارزښتونو د زده کړې پر ضد وي. موږ ته ویل کېږي، چې د عصري نړۍ ډېرې کشالې یوازې په ساینس سره هوارېدلی شي او په نتیجه کې دا مهمه ده، چې د لوړو پوهنو محصلان خپل وخت د ساینس تکنالوجي او د نورو هغو مهارتونو په زده کړه کې تېر کړي، چې زمو د پېچلې ټولنې د ارامو عملیو لپاره ضروري وي.

هېڅ څوک د ساینس او نورو ډېرو مهارتونو له اهمیت او ضرورت څخه انکارر نه کوي، چې له هغو څخه پرته د مځکې خورا ډېر خلک به حتی د ځارویو د ژوند سطحې ته رسېدلي ونه شي. خو یو څوک یو "متمدن" وحشي حیوان کېدلی شي، یا نې هغه څوک چې د ساینس له محصولاتو څخه ګټه اخیستلی شي، چې د انسان ژوند ته تنزیل ورکړي یا یې له خطر سره مخ کړي. د ساینس تخلیقات د اخلاق له پلوه نه ښه او نه بد وي خو له هغه څخه له ښه توب او بدي نه کار اخیستل کېږي. څه وخت چې ساینس خپل کار بشپړ کړ اخلاقیات را دمخه کېږي اواخلاقي پرنسیپونه د ساینس له محصولاتو نه سمه استفاده ټاکي. له هستوي انرجي نه به د اټومي بمونو له جوړولو نه کار واخیستل شي، چې په ملیونو انسانان به پرې له منځ نه یووړل شي او حتی زموږ دستوري یوه برخه به بیخي له منځ څخه یووړل شي یابه

ډېر ضروري برقي انرجي پرې توليد شي، دا چې موږ له يوې اختراع سره څه کوو، حتی د هغه له اختراع څخه ډېرمهم دی.
داسې ښکاري چې په اوسني مهال کې موږ د پوهنې په کړۍ کې د اخلاقي ارزښتونو په اړه د وضع د تغير تجربه کوو. يوځل بيا کشف شوې چې "ارزښت- ازاده" پوهنه دغسې ماهر کسان روزي چې هغوی د وجدان پروا ونه کړي، چې نور کسان د خپل مقصد لپاره استخدام کړي، چې له سياسي او انتقادي قدرت څخه ناوړې ګټې واخلي او د عدالت او انساني حيثيت پروا ونه کړي.
د اخلاقي ارزښتونو پېژندنه او هغه فکر چې دغه ميل د علمي مطالعې لپاره جدي ونيسي، يو سالم انکشاف دی. دغسې مطالعه به د اخلاقياتو د هر تفصيل په اړه پوره موافقې ته ونه رسېږي، خو موږ د خورا مهمو اخلاقي پرنسيپونو په اړه لږ تر لږه يو اتفاق ته رسېدلی شو، چې له هغه نه پرته به انساني ژوند ارزښت ونه لري. نو د اخلاقپوهنې مطالعه بس يوه اکادميکي موضوع نه ده. د انساني ژوند ډېره لويه برخه له ښوونځيو څخه دباندې کېږي. هغه خورا مهمې اخلاقي پرېکړې چې افراد او ټولنې متاثر کوي د ورځنيو چارو په ډګر کې کېږي.نو دا د هر چا لپاره يو حتمي شرط دی چې د اخلاقي ارزښتونو په اړه څرګند فکرونه ولري. خوهغه په خاص ډول د هغو لپاره ضرور دي، چې د دغسې قدرت خاوند وي، چې د نورو ژوند اغېزمن کوي. نزدې ټولې سياسي اقتصادي يا شخصي پرېکړې له ځان سره اخلاقي ارزښتونه لري، چې زموږ د ژوند په انسانتوب باندې اثر کوي.
په اخلاقي لحاظ هره ناسمه فيصله په نورو باندې لا بد اثر کوي. نو په اخلاقي لحاظ هره سمه فيصله ډېر ښه اثر کوي. پر دې برسېره د يوه شرير عمل بد اثرونه بېرته په عامل راتاوېږي، چې دغه عمل ترسره کوي. يو څوک به په يوې مغازې کې ځيزونه جيب ته اچوي چې يو څه اقتصادي ګټه وکړي، خو دی به په نهايت کې د ځيزونو په رانيولو کې تاوان وکړي. ځکه چې د هغه پټه غلا به ددې لامل شي،چې قيمتونه لوړ شي. په يوه راپور کې ويل

شوي، چې د دغسې غلا لـه املـه خلـک هـر کـال پنځـه ملیـارده ډالـر تـاواني کېږي. ددې مانا دا ده‌چې مستهلکین د دغسې غلو په ګډون به هغه تاوانونه مني چې د محافظانو په استخدام او نورو ځیزونو باندې لګول کېږي.

تقوا (Honesty) یو اخلاقي ارزښت دی او کله چې هغه په خلکو کې نـه وي د انسان ژوند ټیټې سطحې ته کوزېږي او لږ تکمیل کېږي. ورځپاڼې هـره ورځ د چل نه ډک تمرینونه، فساد، غلا او د غولولو نورو شکلونو خبر ورکوي، چې پـه یوه لحاظ موږ ټول متاثر کوي. هر شریر عمل دغسې وړې ځپې خپـروي چـې له خپل محل څخه ډېر وړاندې غزېږي.

افلاطون په خپل جمهوریت نـومي اثـر کـې د دغسـې بـا ثبـاتې ټـولنې انځـور کښلی، چې هغه به په خپل جسامت یا په خپـل اقتصـادي سیسـتم کـې تغیـر ونه کړي. د هغه د ثبات فکر هېڅ نه دی ترسره شوی، ځکه چې انساني نـړۍ دینامیکه او تل د بدلون په حال کې ده. کله کله له تشدد ناک انفلاقونـو سره کوم هغه اخلاقي پرنسیپونه چې موږ په دغه اثر کـې وکتـل، مـوږ تـه پـه دغـو پرله پسې تحولونو کې لارښوونه کولی شي او د رښـتیني ښـه انسـاني ژونـد پـه هکله هغه موږ ته توازن او یقین راکولی شي. موږ باید زده کړو، چـې دغـه نـه تغیرېدونکي پرنسیپونه زموږ په شا وخوا تغیرېدونکې نړۍ کې تطبیق کړو.

د اخلاقي قانون سترتوب موږ له خپلو وروڼو سره پیوستون ته رابولي، ددې لپاره چې موږ د هغوی ژوند نور هم ښېراز او د ارزښت وړ وګرځـوو. کـه موږ د نورو نیکمرغي په نظر کې ولرو، زموږ ژوند به نور هم مانا لرونکی او نور هم "انساني" وي او موږ به نور هم خپلې نهایي موخې ته نزدې شو، هغه موخه چې زموږ په ټول ژوند کې موږ ځان ته رابولي او انرجي راکوي، چې د ازموینـو، خوښیو او هیلو په منځ کې دمخه ولاړ شو.

پای